

ՄԻՈՆ

ՄԱՐՏ-ԱՊՐԻԼ

թիվ 3-4

1972



ԽԶ.

ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

1972

Մարտ - Ապրիլ

Թիւ 3 - 4

1972

March - April

No. 3 - 4

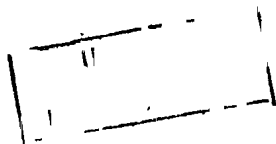
SION

VOL. 46

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM
A BIMONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

Editor-in-chief: Bp. Shahe Ajamian Editor: Ara Kalaydjian



St. James Press
Jerusalem

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԸ

Այս էջերում մէջ մանաւանդ, բազում առիթներով գրուած է Հայ Երուսաղէմի մասին եւ այն դերին՝ որ Հայ Պատրիարքութեանն է, միջազգային ճշման սրբավայրի մը մէջ։ Սակայն աւելի քան պատեմ է որ դարձեալ անդրաշահանք Ս. Աթոռոյս դերին ու ճշանակութեան, մասնատրաբար այս օրերում՝ երբ Երուսաղէմ որեւէ ծամանակէ աւելի դարձած է մարդկութեան ուշադրութեան առարկայ։

Սուրբ այս քաղաքը փոթորկալի պատմութիւն մը ունեցած է իր կեանքի առաջին օրերէն իսկ. անոր քաղաքական անցեալը երկար եւ գրեթէ անընդմէջ շարք մըն է արտաքին արշաւանքներու, ներքին երկպառակութիւններու, սուրի ու կրակի անբուխներու։ Բայց, միաժամանակ, Երուսաղէմը այն քաղաքն է, փոքր՝ այլ կարեւոր, որ զարգացած է հրեական կրօնքը, մին՝ աշխարհի հնագոյն եւ խոր վարդապետութիւններէն։ Միւս կողմէ, հո՛ւս է որ ծնունդ առաւ եւ զարգացաւ Քրիստոսի վարդապետութիւնը՝ քրիստոնէութիւնը. այստեղէ՛ն է որ աշխարհի սփռուեցաւ այն լոյսը՝ որով մարդկային պատմութեան ամբողջ ընթացքը հիմնովին պիտի չեղաշրջուէր, եւ որուն շնորհիւ մարդկային քաղաքակրթութիւնն ու մտածողութիւնը չերեակայրուած բարձրութիւններու պիտի երթային։ Ապա, աւելի ուշ, Երուսաղէմ դարձաւ հոգեւոր կեդրոնը Իսլամութեան, դարերով անթիւ միլիոններ իր վարդապետութեան շունչովը հրավառող այդ կրօնքին։

Եւ այսպէս, պատուուած եւ յարգուած մեծագոյն երեք վարդապետութիւններու հաւատացեալներէն, կոռախնձոր՝ աշխարհակալ բռնատրներու կամ երբեմն ալ ճղճիմ իշխանապետներու միջեւ, Երուսաղէմ միշտ անբուխ քայքայ անորոգուեցաւ, միշտ զգեստնուեցաւ այլ կրկին ոտքի ելաւ, շարունակել կարենալու համար իր առաքելութիւնը։

Եւ իրապէս, եթէ անշունչ իրերու տրուած է որոշ դեր ու ճշանակութիւն ունենալ, ապա Երուսաղէմ քաղաքը իբրեւ սրբավայրերու զանգուած ամենէն բախտորոշ դեր մը ունեցած է մարդկային պատմութեան մէջ որպէս հոգեւոր կեդրոն՝ որո՛ւն լաւած են բազմամիլիոն հոգիներ իրենց տխրութեան թէ ուրախութեան, շփոթի թէ բարօր կեանքի օրերուն։ Հո՛ւս, ամէն քայլափոխի, սրբավայրերու հնարոյր պատերէն կամ կաճարներէն կը բխի այն անտեսանելի եւ անբացատրելի ինչչը, մեր զգայարաններու հասողութենէն դուրս գտնուող, բայց, երկվայրկեանի մը ընթացքին իմացական ու հոգեկան մեր բոլոր պըրկուած բարոյութեանը կը քակուին վերածուելով լոյծ ու անմարմին տարրի, որմէ կը ծնին վերանորոգուած հաւատքի ծաղիկը։

Կենսատու այդ հաւատքին, կեանքն ու ապրիլը իմաստաւորող այդ

ինչին ի խնդիր է որ Հայն ալ, Քրիստոնէութեան արշալոյսին, դիմեց դէպի Երուսաղէմ՝ յափտեմական այս քաղաքը. Եկեղեցիի կազմաւորման առաջին շրջանէն իսկ, Հայ կրօնականներ հաստատուած են Երուսաղէմի մէջ, անոր շրջակայքը կամ Սուրբ Երկրի զանազան շրջանները, ճգնութեան եւ հաւատքի կեանք մը վարելու: Այսպէս, Հայաստանի մէջ Քրիստոնէութեան մուտքէն քիչ վերջ, հետգհետէ սկսաւ կազմաւորուիլ այն մարմինը, որ դարերուն հետ պիտի վերածուէր Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան, իր լայն իրաւասութիւններով եւ հալ թէ օտար եկեղեցիներու մէջ վայելած դիրքով ու յարգանքով: Ան հաստատուած է քրիստոնէայ եկեղեցիի Երուսաղէմի առաջին Եպիսկոպոսին՝ Յակոբոս Տեառնէոքօր Աթոռին հոգեկան թէ Գիթական շէնքին վրայ, պատմական Սիոնի բարձունքին, ամենէն գեղեցիկ դիրքով եւ ընդարձակ տարածութեամբ: Պատրիարքութեան Սրբոց Յակոբեանց Մայրավանքը, իր նոյնանուն սբանչելի Տաճարով եւ Սուրբ Գլխադրի սրբավայրով, դարերով եղած է եւ է հալ բազմութիւններու ուխտի խորանը՝ որուն դիմած են անոնց հազարամէկ դժուարութիւններ կամ խոչընդոտներ յաղթահարելով, իրենց սրտերուն իղձը եւ հոգիներուն տագնապը բերելու հրաշագործ եւ ամենաբոծ Գլխադրին: Այսպէս, Ս. Յակոբեանց Տաճարը, հաւատքի լոյս Սուրբ Էջմիածնէն յետոյ դարձած է համայն հայութեան ամենէն սրտամօտ ուխտատեղին:

Սակայն, Սուրբ Երկրէն մերս Քրիստոնէութեան վաղ օրերէն իր ըստացած ու վայելած բացառիկ ու բազմաթիւ իրաւունքները, Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան տուած են այնպիսի՝ առանձնաշնորհեալ դիրք մը՝ որ գրեթէ բացառիկ է Հայաստանեայց Եկեղեցիի նուիրապետութեան մէջ: Հո՛ւս, Սուրբ այս Երկրին մէջ է որ, միջազգային յարաբերութիւններու կարեւորագոյն պայմաններուն տակ, Հայ Եկեղեցին իր արժանատրագոյն մերկայացուցիչը ունեցած է. մերկայացուցիչ՝ որ, Յոյն եւ Լատին եկեղեցիներու հետ իր հաւասար իրաւունքներով, առանձնաշնորհներով ու մերկայութեամբ, եւ իբրեւ դարաւոր պահապան Սրբատեղիներուն, մեր ժողովուրդին եւ եկեղեցիին մատուցած է այնպիսի՝ ծառայութիւն, որուն գնահատանքը, կը խորհրդէ, տակաւին արդար չափերով չ'է՛ կատարուած: Երուսաղէմի մէջ է մանաւանդ, որ օտար բազմութիւններ իրենց առաջին ծանօթութիւնը կ'ունենան հալ անունին հետ այնպիսի պայմաններու տակ՝ որ միայն հիացում կրնայ առթել ենթակային. այդ հիացումը կու գայ ամենէն առաջ ամբողջ Քրիստոնէութեան հաւատքի կեդրոնին մէջ Հայ Պատրիարքութեան ունեցած իրապէ՛ս նախանձելի դիրքէն, անոր դարաւոր պատմութենէն, Երուսաղէմի մէկ-հինգերորդ տարածութեան վրայ հանգչող հալ թաղամասէն, ինչպէս նաեւ հալ հոգեւոր թէ աշխարհիկ մշակութեան՝ որուն լաւագոյն նմուշները կը պահուին եւ կը պահպանուին Ս. Յակոբեանց Վանքի զանազան հաստատութիւններուն մէջ:

Դժուար եղած է Հայ Պատրիարքութեան կեանքը դարերու ընթացքին: Ծառ հապճեալ ակնարկ մը իսկ անոր պատմութեան վրայ պիտի բաւէ յտակօրէն պատկերացնելու Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան կրած վիշտերը, գրկանքները, դառնութիւնները՝ յանուն սրբատեղիներու պահպանման եւ հալ իրաւունքներու պաշտպանութեան: Այդ ինքնագրկանքը կատարուած է կամաւոր մատուցմամբ մը, հաւատաւոր կամքով եւ միշտ ապագան նկատի ունեցող հեռահայեաց ծրագրումով: Ս. Աթոռի երախտաւորներէն մին, յաւետ յիշա-

տակելի Գրիգոր Պարոնտեր Պատրիարք, իր վախճանումէն առաջ երկու մեծ կարասներով դրած պիտի պահէ գաղտնածածուկ վայր մը եւ պիտի արձանագորէ հաշուետուարներուն մէջ՝ թէ երկու կարաս դեղին եւ ճերմակ մով կը գրտնուին Վանքին մէջ, ապագայի գործածութեան համար...: Յետագային, Եղիազար Այնթապցի Պատրիարքի օրով, այդ դեղին եւ ճերմակ մովն է որ դիզուած պարտքերը պիտի հատուցանէ: Վիշտի եւ թշուառ կենցաղի օրերը անհամեմատօրէն աւելի եղած են քան խաղաղութեան եւ աղօթքի նուիրուած պահերը Սուրբ Երկրին մէջ: Պատմիչին կողմէ յիշուած հայապատկան եօթանասունի մօտեցող վանքերուն եւ եկեղեցիներուն մեծամասնութեան հետքն անգամ չի գտնուիր ներկայիս, սուրը, բահն ու բրիչը դարերու ընթացքին շատ բան քանդած են Խաղաղութեան Քաղաքին մէջ, եւ ինչ որ այսօր ունինք իբր վանք, եկեղեցի, մատուռ, շէնք կամ ստացուածք՝ կառուցուած է -տառացիօրէն- Երուսաղէմի Միաբանութեան անդամներուն ձեռքերով եւ քրտինքով. այդ բազմահազար եկեղեցականները, պատրիարք կամ եպիսկոպոս, վարդապետ կամ պարզ ծառայող միաբան, կը պատուենք «զինուորեալ» կոչումով. պատիւ՝ զնուած իրենց արիւնով, իրենց անդադրում աշխատանքով, իրենց կեանքով:

Բոլորը՝ ինչ որ աւանդած են մեզի այնքան գուրգուրանքով եւ տըքնաջանութեամբ, այսօր կան եւ կը մնան, կը կազմեն Հայութեան շքեղ փառքը Երուսաղէմի եւ Սուրբ Երկրին մէջ, մանաւանդ ներկայ օրերուն՝ երբ ժողովուրդներու բարձրութեան արժէչափն ու ապրելու իրաւունքը կը հաշուուին անոնց մշակոյթով, քաղաքակրթութեամբ, մարդկութեան ուղեղին եւ հոգիին բերուած անոնց ընծաներով:

Երբ ամբողջ աշխարհ կը հետաքրքրուի Երուսաղէմով, պատեն է եւ արդար անդրադառնալ Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան ու Ս. Յակոբի Միաբանութեան անցեալին ու ներկայ կեանքին. այն Հաստատութեան, որուն զաւակները, բարձրագոյն իշխանատրէն մինչեւ յետինը միաբաններուն, կը շարունակեն արթուն պահակները ըլլալ Հայ Եկեղեցիի շահերուն, պահպանողները՝ Քրիստոնէութեան Սրբատեղիներուն եւ հաւատարիմ սպասարկողները զիրենք ծնող Մօր:

ԽՄԲ.



ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ



Նորին Ամենապատուութիւն

Տ. եղիշէ Արքեպիսկոպոս Տէրտէրեան

Պատրիարքին Հայոց երուսազէմի

Ե ր ու ս ա ղ է մ

Սիրելի Սրբազան եղբայր,

Այսօր երբ համայն աշխարհին, վերստին կ'աւետուի բարի լուրը Քրիստոսի յարութեան, ամենայն հայոց անմար հաւատքի վէմ Սուրբ Էջմիածնէն, Մենք յուսացեալ սրտով կ'աղօթենք որ լոյս Յարութեան շնորհները բաշխուին համայն մեր ժողովուրդին որ ի Հայաստան եւ որ ի սփիւռս աշխարհի, յառաւել ճառագայթում Հայոց քրիստոնէական հաւատքի և յառաւել շինութիւն ու պայծառութիւն մեր եկեղեցական ու ազգային կեանքի:

Մեր սրտագին մաղթանքն է նաեւ որ նոյն շնորհներով լուսաւորուած ու զօրացած, ձեր պատմական Սուրբ Աթոռը եւ ուխտանուէր ձեր միաբանութիւնը շարունակեն իրենց հոգեշէն առաքելութիւնը մեր Մայր եկեղեցւոյ միութեան և մեր հաւատաւոր ժողովուրդի միասնութեան ոգիով, ի միաիթարութիւն մեզ քոյրրիս եւ համայն հայութեան:

Ձեզի, սիրեցեալ եղբայր, սիրոյ ողջոյն և ամէն բարի մաղթանք, երկնային ողորմութեամբ եւ օգնականութեամբ:

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»

Վ Ա Ձ Գ Է Ն Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Էջմիածին,
Ապրիլ 1972

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Ամեն. Տ. եղիշէ Արք. Տէրտէրեան

Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի

Ս. Ք ա ղ ա ք

Ամեն. Սրբազան Հայր

Տիար Ա. Մանուկեան նախ քան քաղաքէս մեկնիլը փափաքեցաւ որ հրաշափառ Ս. Յարութեան տօնին առթիւ յանուն Հ. Բ. Ը. Միութեան Կեդրոնական Վարչական Ժողովի, աշխարհացրիւ անդամակցութեան, Տիկին Մանուկեանի եւ իր որդիական սրտաբոխ շնորհատրութիւնները և բարեմաղթութիւնները փոխանցեմ Ձերդ Սրբազնութեան արեւշատութեան ու Հայց. Առաքելական Ուղղափառ Եկեղեցւոյ պայծառութեան համար:

Քրիստոնէայ աշխարհին այս մեծագոյն տօնը յաւիտեանական կեանքի Մեծ հոստումին խորհուրդն է որ ուսուցեր է մեզի Հայց. Առաք. Մայր Եկեղեցին: Թող սիրոյ ու խաղաղութեան լոյսը ծագի Փրկչի գերեզմանէն:

Կը միանամք բարի կամեցողութեան տէր բոլոր մարդոց մաղթելու որ Ս. Զատկի հոգեւոր ցնծութիւնը Հայ Ազգին պարգեւէ տեւական, խաղաղ ու լուսառատ օրեր:

Հայցելով ձեր օրհնութիւնները՝ կը մատչեմք ի համբոյր ձերդ Սրբազնութեան Ս. Աշոյն,

Մնամ խորին յարգանքներով

Զ. ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ

Մարտ 25, 1972

Տիբրոյթ, Միշիկան

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի Ընդհանուր Քարտուղար Տէք. Իւնին Քարսըն Պիւլֆ Մարտի առաջին կէսին անպաշտօն այցելութիւն մը տուաւ Երուսաղէմ, եւ առիթէն օգտուելով հանդիպում մը ունեցաւ Ս. Աթոռոյս Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր հետ: Ժրմեւ վերադարձին, Տէք. Պիւլֆ հետեւեալ նամակը յղեց Ն. Ամենապատուութեան:

WORLD COUNCIL OF CHURCHES

General Secretariat

150, Route de Ferney
1211 Geneva 20

13th March 1972

His Beatitude Derderian
Armenian Patriarchate
Jerusalem

My dear Friend,

It was good to see you last Friday in Jerusalem. I was very glad to be able to call upon you.

Since returning, I was somewhat upset by the publicity given out by "foreign ministry sources" after my visit to His Excellency Abba Eban on Sunday evening.

I want to assure you and through you your church members that anything said about peace making and living together was in most general terms and should not be interpreted by anyone as an effort to insert myself or the World Council of Churches into the very delicate religio-political situation in the Middle East and in Jerusalem.

Respectfully and sincerely yours,

Eugene C. Blake
General Secretary

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

ՀԵԹԱՆՈՍԱՑ ԱՌԱՔԵԱԼԸ

Հակառակ Մովսիսական Օրենքին դէմ Պօղոսի արտայայտութիւններուն, ներքին ապրումներով ան օրինապահ Հրեայ մըն էր: Կորնթոսի համայնքը իր խաղաղութիւնը գլուխէն յետոյ, Առաքելը որոշեց Շրուսաղէմ երթալ. տարիներէ ի վեր մտադրած իր մեղաց թողութեան ուխտը կատարելու տաճարին մէջ: Իրեն ընկերացան մինչեւ Նփեսոս, Ակիւղառ, Պրիսկիդան, Տիմոթէոս եւ Շիդան: Կանդրայի մէջ կտրել տուաւ իր ուխտին համար մեծցուցած մազերը, տակաւին Շրուսաղէմ չհասած, համաձայն Օրենքի պատուէրին: Անկէ նաւեցին Նփեսոս: Պօղոս մէշտ խուսափած էր այս քաղաքէն, ներքին ծայն մը արդիւած էր իրեն կարծես այցելելու այս վայրը, ուր Հելլէն եւ Ասիական կուսակալութիւնը իր խոր արմատները արձակած էր:

Իրմէ առաջ Յոնիականի ամբերուն նստած այս ուստանի փողոցներէն անցած էին Հին դարերու մեծ երգիչ Հովնոսը, ճմթիւնը կոշուող Հերակլիտը, որ մտածեր էր հոս տիեզերքի մշտական լինելութեան սկզբունքներու եւ ժայթքերու մասին, նման անհուն բոցին որ յաջորդաբար կը ցածնար ու կը բարձրանար: Հոս էր որ առաջին անգամ արտաբերուեցաւ լուծու բառը: Այս Նիստուրց քաղաքին մէջ Թաղէս Մելիտացին, հայրը արեւմտեան իմաստասիրութեան, յաշտած էր թէ ջուրն էր տիեզերական նախանիւթը, որմէ առաջ եկած էին բոլոր ապրող էակները:

Նփեսոս քաղաքը լեցուած էր ուխտաւորներով, Ասիոյ եւ Եւրոպայի բոլոր կողմերէն հոն եկած, խոնարհելու Տիանայի փայտէ արձանին առջեւ, երկնքէն երկիր իջած: Տիանայի մեհնարը աշխարհի եօթ հրաշալիքներէն մին կը նկատուէր: Տօնական օրեր էին, քաղաքը կարծես պարտէզ մը ըլլար, սաղաթիբի եւ քրթատունկի հսկայ անտառ մը: Փողոցները կը վիտային ուխտաւորներով: Ինչ-

պէս առուակները դէպի պետը, այնպէս ալ բոլոր փողոցներէն ծալտեալներ խումբ խումբ դէպի մեհնարին հրապարակը կը քայլէին: Հեծակներ, կառքեր, քուրմեր, սլաշտօնատարներ, Նփեսոսի ամբողջ ընտրանին: Հօլանի կիներ, խոյրեր, մարդարիտներ, ոսկի շղթաներ եւ ապտրանջաններ կը շողային լիալիր լոյսերու մէջ, ինչպէս պսպղուն ցօղը գաշտին վրայ: Պատուհաններ, պատշգամներ, լեցուած էին մարդերով, իսկ օդը՝ բաշտանով, խունկով ու ծաղկաբոյրով ակաղցուն: Անձրեւ մը ծաղիկներու, պտուղներու եւ վարդեղէն առարկաներու կը տեղար վէտ ի վէտ բաղմութեան վրայ: Մովսէս վրայ ծրփացող նաւերէն կ'արձագանդէին ցնծալոյն աղաղակներ, կայմերուն եւ պարաններուն վրայ բանուորներ կը շարժէին ոստեր եւ դաւաղաններ: Պօղոս զգուսնելով կը դիտէր եղածը եւ կը դարձնար հեթանոսներու անիմատ եռանդին վրայ: Նփեսոսի մէջ հարուստ եւ բարդաւած Հրեայ գաղութ մը կար, որուն ներկայացուցիչները եկած էին դիմաւորելու Պօղոսն ու իրեն ընկերացողները:

Շարաթ օրը առաքելալը հրաւիրուեցաւ քարոզելու սինադոկին մէջ: Բացառաբար, առանց Հրեաները զրկող խօսքերու, խօսեցաւ Մովսէսի մասին, որուն շնորհիւ Մեսիայի հաւատքը սահմանուած էր ծաղկելու: Հրեաները զոհուանալով իրենց լսեցին զինքը եւ խնդրեցին որ իրենց հետ մնար շարունակելու իր քարոզները: Պօղոս յայտնեց թէ իր ուխտը կատարելու համար ստիպուած էր Նրուսաղէմ երթալ, սակայն եթէ Աստուած կամենար, վերադարձին, Նփեսոս պիտի դար, իրենց հետ աւելի երկար մնալու համար: Առաքելալը տպաւորուած իրեն եղած ընդունելութենէն, սկսաւ մտածել թէ հոս եւս լաւ հունձք մը կար Մեսիային համար: Պրիսկիդան եւ Ակիւղառ մնացին Նփեսոս, չետին

պատրաստելու իր ապագայ դործունէութեան, իսկ ինքը Տիմոթէոսի եւ Շիդայի հետ Երուսաղէմ մեկնեցաւ:

Երուսաղէմի մէջ շատ պաղ ընդունեցին զինքը: Ամէն ոք խորշանջով խոյս կուտար իրմէ, կարծես նախկին օսրասփազդու Սողոմոն ըլլար ինքը, Երուսաղէմի փողոցներէն անցնող: Կարելի չեղաւ իրեն տեսնել Յակորոսը, որ ամբողջ օրը տաճար կ'երթար աղօթելու: Իսկ Յուդան, կրտսեր եղբայրը Տեառնեղօր, Պօղոսը կը նկատէր դաւաճան մը եւ թշնամի Հրէից: Նոյնիսկ Շիդան որ այս միջոցին Բար-Նաբաթի տունը հիւր կը մնար, սկսաւ խուսափել իրմէ: Պօղոս երկար չուղեց մնալ Երուսաղէմ, Տիմոթէոսին հետ մեկնեցաւ Անտիօք, ուր կը մնար Սիմոն Պետրոսը:

Անտիօքի համայնքը այդ օրերուն շատ լաւ կազմակերպուած էր եւ իր կարեւորութեամբ երկրորդը կը նկատուէր, Երուսաղէմէն վերջ: Պօղոս հազիւ Անտիօք հասած իր ետեւէն նամակներ զրկուեցան տեղւոյն հասարակութեան մեծերուն, ամբաստանելու զինքը թէ ամէնուրեք խռովութիւններ կ'ըստեղծէր քրիստոնէայ համայնքներու մէջ, թէ կ'արհամարհէր Մովսիսական Օրէնքը եւ պատեր կը բարձրացնէր Մեսիայի եւ միակ կենդանի Աստուծոյ միջեւ: Թէ տակաւն ազատութիւն տուած էր ինքզինքին քարոզելու հեթանոսներուն թէ անհրաժեշտ չէր Մովսիսական Օրէնքը Մեսիայի հաւատացեալ կարենալ ըլլալու համար: Այս բոլորը զէմ էին Երուսաղէմի ժողովի որոշումներուն, որ ընդհակառակը, կը յայտարարէր թէ հեթանոսները չէին կրնար փրկուիլ եթէ չընդունէին Հրէից օրէնքը:

Անտիօքի մէջ Պօղոս ուղեց հանդիպել Պետրոսին, որ անշուշտ տեղեակ էր իր մասին եղած ամբաստանութիւններուն: Երբ անոնք երես երեսի եկան՝ Պետրոս իրրեւ առաջինն աշակերտը Տիրոջ, որուն խնամքին յանձնուած էր քրիստոնէայ հօտը, իրեն յատուկ յանդիմանութեամբ ըսաւ. «Ներայր Պօղոս, ինչե՞ր կը լսեմ քու մասիդ, Մեսիան զրկած է մեզի Աստուծոյ այգիին մէջ տնկելու բարի որթը, բայց դուն արմատախիլ կ'ուզես ընել Իսրայէլի ծառը, որուն արմատին վրայ հաստատուած ենք բոլորս: Մեսիան մեզի զրկեց ըլլա-

լու լոյսը հեթանոսաց, բայց դուն այդ լոյսին բոցովը կը փորձես այրել Իսրայէլի տունը: Կ'ուսուցանես բաներ, որոնք դժուար է հասկնալ: Կը խլես Մեսիան Հրեաներէն՝ զայն հեթանոսաց սեփականացնելու համար: Չես անդարդառնար թէ Մեսիան լրումն ու յոյսն է այն խոստումին որ եղած է մեր նախահայրերուն: Առանց Իսրայէլի չկայ Մեսիան: Մենք որ տարիններով մեր Տիրոջ շրթներէն լսեցինք աշխարհին տալիք պատգամները, չլսեցինք իրմէ նախադասութիւն մը քու ըսածներէր արդարացնող»:

— Ներայր Սիմոն, յարեց Պօղոսը զսպլւած զայրոյթով, դուն Հրեաներուն առաքեալն ես, եւ հպարտ եմ անով: Ես առաքելն եմ հեթանոսաց եւ՝ բաւարարուած ու մխիթարուած եմ իմ գործովս: Իմ առաքելութիւնս ես ստացած եմ ուղղակի Մեսիայէն եւ զիտեմ թէ ինչ կ'ընեմ: Իմ ըսածս այն է, թէ չկայ դատ Աստուած մը Հրէից համար եւ ուրիշ մը՝ հեթանոսներու, ինչպէս նաեւ Մեսիայ մը Հրէից եւ Մեսիայ մը հեթանոսաց: Հետեւաբար յանուն Մեսիայի եւ Իսրայէլի ճշմարիտ Աստուծոյն չեն կրնար երկու տարբեր համայնքներ գոյութիւն ունենալ, ոչ ալ տարբեր քարոզութիւններ ըլլալ»:

Պօղոսի պատասխանը կայծակնահար ըրաւ Պետրոսը. ան այժմ կը յիշէր Երուսաղէմէն զրկուած ամբաստանագրին բառերը, որոնք կարծես ի զուր չէին ըսուած: Պօղոս, ըստ Պետրոսի, կը քարոզէր Մեսիան համաձայն իր հասկացողութեան, եւ այս պարագան խորունկ ճեղք մը բացած էր Հրեայ Մեսիականներուն եւ իր միջեւ:

Մէկէն աւելի եղած էին բարեմասնութիւնները որոնցմով զարդարուած էր հեթանոսաց առաքեալը Անտարանի քարոզութեան իր պաշտօնին մէջ, որպէսզի չիկնուի պատճառ չունենար, երբ լսէր ուրիշներու ըսած իր մասին, կամ երբ ինքն իսկ անդարդառնար, իր խղճի ատեանին աւրել կանգնած: Պօղոսին չէր պակսած այն բարեխիղճ զգուշաւորութիւնը, զոր ան միշտ ի գործ գրած էր իր առաքելութեան չըջանին. այսինքն իր հաւատքին և իւրացուցած համոզումներուն ճշմարտութիւնը բանիւ եւ գրով: Գրիստոնէութիւնը իրեն համար խօսք ըլլալէ առաջ, կենա՞ց էր, այսինքն սպրուած ճշմարտու-

թիւն որ պիտի կրնար ծաղկեցնել սիրոյ եւ պթութեան կեանք մը, թոյլ չտալու որ հոգիները տանջուէին բնորոշայն խռովքներով, եւ միտքերը հիւժէին հիւանդագին հրաշքներու մէջ: Ան իր անձին վրայ ցոյց տուած էր իր քարոզած հաւատքին շնորհները, ինքն իսկ ըլլալով օրինակը իր հօտի հոգեւոր շինութեան:

Պօղոս զիտէր թէ Պետրոս Անտիոքի մէջ ազատօրէն սեղանակից եղած էր եւ լեթանոս ծագումով քրիստոնէից հետ եւ Յակոբոսի պատգամաւորներուն Անտիոք դալէն միջ միայն, հրէամիտներու կողմ դարձած էր: Կը դարմանար Պետրոսի այս յեղիշուի րնթացքին եւ զգուշաւոր հնարամտութեան վրայ:

Անտիոքի մէջ բոլորը դէմ էին Պօղոսին, ամէնուրեք խորշանք եւ ասելու թիւն կար իր նկատմամբ, զինք կը նկատէին դաւաճան եւ հերթող՝ Հրէից Օրէնքին: Պօղոս սրտմօրէն կը յիշէր փառաւոր ընդունելութիւնը զոր տարինք առաջ նոյն Անտիոքացիները ցոյց էին տուեր իր նկատմամբ, ծաղկեփունջներով եւ վառուած յապտերնեւով դիմաւորելով զինքը երբ կը յիշարդաւոր Գաղատիոյ իր առաքելութենէն: Անտիոքի մէջ միայն Տիմոթէոս եւ Տիտոս իրեն հետ կը մնային, նոյն իսկ Յոնն հաւատացաւորները, իր միջոցաւ Գրիստոսի եկած, ստորախօյ եւ թշնամութեամբ կը նայէին իրեն:

Պօղոս կը դիմակալէր այս բոլորը, առանց ընկճուելու: Սակայն մեծ դործի կանուաղին համար չկայ աւելի դժնդակ բան, քան հարկադրուիլ ամէն օր պայքարելու յարուցուած խռնրդոտներու եւ բանաբի բնդդիմութեանց դէմ: Առաքելացի զուգէ կ'զգար ինչ մեծ ըլլալը հասկցուելու հաւատարմէր: Լեռ մը որքան բարձր բլրայ, այնքան տառնձին կը մնայ: Պօղոս սակայն կը հաւատար իր ճակատագրին եւ իր դործի յաղթանակին: Փորձութիւնները մարդը կը մերկացնեն իր փոխադի արթնքներէն եւ հաւատքէն յոյ, ապա կայն ոչ իրական եւ ներքին ըմբռնումէն: Զախորդութիւնները կուգան ապացուցանելու միայն մարդոց անշահախնդրութիւնը իրենց ստանձնած դատին նկատմամբ: Պօղոսի անկեղծ եւ անվերապահ նուիրումը իր դատին զիւրին չէր կրնար խորտակուիլ, զինք զբաղեցնող մտածումները այնքան մեծ էին որ

տեղ չէին ձգեր թշնամանքի եւ դիտակալութեան: Անիկա չէր կրնար թոյլ տալ ինքզինքին որ իր մասին յիշուրուած չարակամութիւնները արթնցնէին իր մէջ համապատասխան զգացումներ:

Երուսաղէմի վարիչները կը թուի թէ իրապիկ չէին Պօղոսի կատարած արդիւնահարազ դործերուն, Աւետարանի դատին համար անոր կրած շարժարանքներուն: Տեղեակ չէին ինչ ան ինչ կոյս պետիւններ կը հերկուէ եւ ցանած Մեհիայէին համար: Անոնք ամբողջովին ծածօթ չէին ստեղծուած համայնքներու այն ոսկի շղթային որ Գաղատիոյ բարձունքներէ: Մինչեւ Եղիական ծովու ափերը կը տարածուէր: Թէ ինքը ճշողիւր կապեալ դերի մը եղած էր, զոր ճշմարտութեան յաղթական կուտը բաշտ էր իր ետեւէն, Հոռմէական կայսրութեան մէկ ծայրէն միւսը: Մեհիան կ'աղբէր իր մէջ, ան էր տղիւրը իր զիջագոհական առաքելութեան, Ասիոյ եւ Եւրոպայի ընդմէջէն: Իր հաւատքը զգացումէ մը չէր որ կ'ըսէր, այլ իր մէջ սպրդող զօրութեան մը դիտակցութենէն: Այդ դիտակցութիւնն էր որ վկայած էր իրեն թէ Օրէնքը պարտուած է եւ այլեւս անգործ՝ փրկութեան համար, թէ աստուածային ընտրութիւնը յանկարծ ի բայտ կուգայ իր ամենակարողութեամբ եւ բացարձակ ազատութեան նկարագրով: Թէ փրկարդծութեան երկու բեւեռներն են Յիսուսի մահը եւ յարութիւնը, մին՝ իբրեւ ջրնուած մարմնեղէն կեանք, եւ միւսը, իբրեւ մերանորոգուած հոգեղէն կեանք: Երուսաղէմի վարիչներուն դիտածը առաքելէն զմիտ հեղուներուն ամբաստանութիւններն ու բողոքներն էին, մարդոց կողմէ՝ որոնք այդ կերպով ի յայտ կը բերէին բարոյական իրենց խեղճութիւնը:

Հրէական աւանդութեան եւ հասկացութեան մէջ ամբախարհիս նստող Տիրոջ երուսաղէմի աշակերտները կը մտածէին թէ Աստուած պէտք չունէր շատին, այլ ընտրեալներու, որոնք իրենց անձին սրբութեամբ եւ Մոյսիսական Օրէնքի պահպանութեամբ մաքուր վկայութիւնը պիտի բերէին Մեհիայէին: Անոնք չէին անդրադարձնար թէ երկնքի թագաւորութեան խորագոյն հիմքերը զբոլուած էին արդէն անոնց սրտին մէջ՝ որոնք իրենց սրբազան պարտքը կը կատարէին, Պօ-

դոսի գլխաւորութեամբ, Նոր Ուխտի որդեգրութիւնն հռչակելով ամէնուրեք: Տիեզերապան այս հրաւերին համաձայն՝ հարկ էր ոչ գիտակից գրկախառնումով իրարու մօտենային Հրեան եւ Հեթանոսը, դերին եւ աշնուականը, բարբարոսն ու Սկիւթացին, մասնորէ Յիսուսով քակուած էր բաժանումի միջնորդ: Մարդիկ շատ տեղամ իրենց կարծամիտ դատումներով եւ անձնապաշտ յօժարութիւններովը կը շինեն հոգի մը իրենց հաշտին, անով կը շարժին, կը մեծեն, կը պարծենան ու կը դործեն, կարծելով տէր բոլոր ճշմարտութեան՝ որ յաճար ուրաքումն իսկ է անոր: Այդպիսիներուն համար ըստուած է. «Զէք գիտեր թէ ինչ հոգիի կը ծառայէք դուք»:

Այս շրջանին Յակոբոս առաքեալը պիտի գրէր ամէնուրեք թէ «հաւատքը ըստ ինքեան արժէք չունի առանց բարի գործերու»: Հաւատքով կարելի չէ փրկուիլ: Եթէ քոյրդ կամ եղբայրդ մերկ են կամ ձոթի, ի՞նչ պիտի արժէ անոնց տրուելիք խաղաղութեան եւ փրկութեան պատգամը, առանց լեցնել կարեւարու անոնց կարիքը: Աբրահամ արգարացաւ իր գործով, զոհի սեղանին վրայ բարձրացնելով իր որդին Իսահակը: Հետեւաբար հաւատքը ի զօրու է միայն գործով եւ առանց գործի մեռած տառ է ան»:

Պօղոս կը լսէր այս բոլորը, կը դիտէր իր լուրջի անցուղարձերը, բայց կը մնար լուռ: Մարդիկ տարուած չարութեան մոլուցքէն, ոչինչ կը խնայէին դառնացնելու իր սիրտը: Եւրոկենը կը հասնէին իրեն թէ Երուսաղէմէն պատգամաւորները զրկուած էին Գաղատիա եւ շրջակայք, իրենց տեսակէտները պարտադրելու տեղուոյն համայնքներուն: Առաքելայր կ'ըզար թէ իր ձեռակերտները կը սասանէին, աւաղի վրայ շինուած տուններու պէս: Գաղատիայէն եկողները կը պատմէին այն չիտթութեան եւ երկապտակման մասին որ ստեղծուած էր լեռնային այդ համայնքներու մէջ, Երուսաղէմէն զրկուած պատգամաւորներուն միջոցաւ: Անոնք թոյլ տուած էին ինքզինքնուն յայտարարելու թէ Պօղոս որ ժամանակին հալածած էր Եկեղեցին, երբէք չէր տեսած Մեսիան եւ Հետեւաբար չունէր ոեւէ իրաւունք եւ հեղինակութիւն խօսելու իր անունին: Թէ նոյնիսկ Մեսիան պատգամած

էր թէ երկինքն ու երկիրը կրնային վերջ գտնել, սակայն նշանախեց մը չէր կրնար պակսել Օրէնքէն: Թէ հեթանոսները չէին կրնար փրկուիլ, առանց Մովսէսական Օրէնքի ամբողջական որդեգրումին:

Պօղոս բեկուած իր խղճմասնքէն մէջ, կայծակնահար ծառի մը պէս կը մղկտար ու կ'այրէր: Իրեն կը նայէին կարծես Գաղատիոյ բարձունքներէն բազմաթիւ աշներ, լեցուն արցունքի եւ զայրոյթի կայլակներով: Իրեն համար մահուան չափ ծանր էր ու կորուստիս, հանդուրժել կարենայու որ մարդիկ որո՞մ ցանէին իր կողմէ սերմանուած անգամ տանին մէջ, իր քրտինքով եւ Մեսիայի արիւնով ջրուած: Երուսաղէմի գուռները կրնային դոցուիլ իր դէմ, բայց ինչ աղաւթ էր այլևս բարի լուրը տանելու բոլանդակ մարդկութեան: Կ'ըզար թէ ունէր այդ իրաւունքը, իրբեւ ընտիր անօթի Մեսիային: Ոչ մէկ ձեռք կրնար փշրել Տիրոջ այդ լուսեղէն անօթի:

Այժմ իրեն կը մնար գործի անցնիլ. անմիջապէս թուղթ եւ մելան բերել տուաւ եւ սկսաւ գրել իր թուղթը առ Գաղատացիս: «Պօղոս, առաքեալ ոչ ի մարդկանէ եւ ոչ ի ձեռն մարդոյ, այլ ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի եւ Աստուծոյ Հօր որ յարոյց զնա ի մեռելոց...: Տուեցանք ձեզ, եղբարք, զանտաբանն որ անտաբանեցաւ յինչն, զի ոչ է ըստ մարդոյ. քանզի եւ ոչ ես ի մարդոյ առի, եւ ոչ ուսայ յումեքէ, այլ ի յայտնութենէն Յիսուսի Քրիստոսի...: Զայս դիտեմք եթէ ոչ արդարանայ մարդ ի գործոց օրինաց, եթէ ոչ ի հաւատոցն Յիսուսի Քրիստոսի...: Այլ իրբեւ եկն լրումն ժամանակին, առաքեալ Աստուած զիրդին իւր որ եղեւ ի կնոնջ, եւ եմուտ ընդ օրինօք, զի զնոսա որ ընդ օրինօքն իցնէ՛ր, գնեսցէ, զի եղբ զորդեգրութիւն ընկայցուք...: Պինդ կացէք այսուհետեւ, եւ մի՛ միւսանդամ ընդ լծով ծառայութեան մը տանէք...: Զի ի Քրիստոս Յիսուս ոչ թլպատութիւն ինչ կարող է եւ ոչ անթլպատութիւն, այլ՝ հաւատք սիրով աջողակալ: Զի ամենայն օրէնք ի մի բան կատարեն, ի սերեւդեան յրնկեր քա իրբեւ զանն քոք:

Թուղթի աւարտումէն յետոյ Պօղոս որդեկց մենկել Եփեսոս ուր իրեն կ'ապասէին, եւ անկէ անցնելու Գաղատիա ուր ունեցած էր

իր առաջին հունձքը, անոնց ըսելու անձամբ ինչ որ դրած էր Թուղթին վրայ, քաջալերելու եւ Հաստատելու զիրենք անգամ մը եւս իրենց Հաւատքին մէջ:

Աստիճիք ձգելէն առաջ, Պօղոսին ներկայացաւ Բարձարասը, իր պատանոթեան ընկերը եւ առաջին գործակիցը: Երկու բարեկամները երկար ատեն անխօս իրարու նայեցան: Անցնող ժամանակը շատ բան առած էր անոնցմէ, կեանքն ու վիշտերը ակօսներ ու կնճիռներ աւելցուցած էին անոնց դէմքին: Բարձարասի մագերուն իջած էր ձիւնը եւ իր գեղեցիկ հասակը ծռած: Ան երկարեց իր ձեռքը Պօղոսին եւ յարեց յուզուած շնորհով. «Եղբայր իմ Պօղոս, ես քեզի Հետ եմ, որովհետեւ կը Հաւատամ Թէ ինչ որ ըրած ես եւ կ'ընես, յանուն Մեսիային է: Միակ խնդրանքս է որ դուն չբաժնես ինքզինքդ քու արեւակիցներէդ, որոնք օտար Ժողովուրդներու մէջ ցրուած կը տառապին, պահելու Հաւատքը իրենց Աստուծոյն եւ յոյսը ազատարար Մեսիային»:

Քանի մը օրեր յետոյ, Պօղոս, Տիմոթէոս եւ Տիտոս ճամբայ ինկան դէպի Պօղոսի Ծըննդավայրը, Տարսոն, անկէ երթալու Գաղատիա եւ Եփեսոս:

Պօղոս կ'աճապարէր տալու Հակահարուածը Հակառակորդներուն, Փոքր Ասիոյ մէջ, պաշտպանելու իր Հաստատած Համայնքները, Երուսաղէմէն զեկամարտող նեղմիտ ու վայրի արշաւին դէմ, եւ Հրահանգելու զիրենք իրենց Հաւատքին մէջ: Գիտէր Թէ բոլոր մեծապօրծութիւնները ծնունդ են տառապանքի, ի վերջոյ կեանքը Հապէս գործ էր, պրկում, զիմաւորում իրականութեան, կեանքին իսկ զինով: Որովհետեւ ազնուական հոգիի մը Համար ուրիշներու տառապանքը կը բաղմապատկէ իրը, իսկ ուրիշներու երջանկութիւնը ճշմարիտ բախասնը կ'ըլլայ իր ցաւերուն: Հերոսական ոգին որպէսզի

ապրի, իր ուժը պէտք է առնէ իրմէ վեր բանէ մը, որ սէնէ է, որ մարդէն դալիք զոհաբերութիւնը կ'իմաստաւորէ: Հրէական քրիստոնէութիւնը ի զուր իր ծայրայեղ միջոցները կը դործածէր իրեն ենթարկելու նորահաւատները Պօղոսի կողմէն շահուած: Այս խաչածեւումը դուրս կը մնար քրիստոնէութեան ոգիէն, յետին գաղտնիքը բոլոր արժէքներուն, պարտաւորելու դմեզ սիրելու ամէնքը եւ բոլոր արժէքները յԱստուած:

Պօղոս իր այս երրորդ ճամբորդութեամբ նպատակ չունէր նոր Համայնքներ Հաստատելու, այլ իր ներկայութեամբը ամբապնդելու եղածները իրենց Հաւատքին մէջ: Վստահ էր Թէ իր ներկայութիւնը իրմով շահուած Համայնքներուն մէջ պիտի ջլատէր և անշարժութեան դատապարտէր իր Հակառակորդները, որոնք կուգային որով ցանկելու Քրիստոսի սիրով ցանուած արտերուն մէջ: Այդ էր պատճառը որ փոխանակ Եփեսոս տանող կարճ ճամբան բռնելու, Տաւրոսեան լեռնանցքերէն բարձրացան դէպի Գաղատիա, անհնարին դժուարութիւններու գինով: Այս կերպով անգամ մը եւս առաքեալը կ'անցնէր իրեն ընտանի քաղաքներու եւ Համայնքներու մէջէն, առաջին պտուղները իր Հունձքին: Մեծ էր իր ուրախութիւնը ըլլալու իրմով Քրիստոսի եկած իր եղբայրներուն Հետ, զօրացնելու զիրենք կատարի այն փոթորիկին դէմ, որ Երուսաղէմէն կուգար: Ուրախութիւնը փոխադարձ էր, բոլորը զինքը կը զիմաւորէին Ժպիտներով, երախտագիտութեամբ եւ ուրախութեան արցունքներով:

Իր գործը աւարտելէն յետոյ, ճամբայ ելաւ դէպի Եփեսոս, Հուլիանուր քաղաքը Տիտոսն աստուածուհիին: Ապականած այս քաղաքին Համբաւը երդում ընել տուաւ Պօղոսին դրաւելու զայն եւ իրբեւ ընծայ բերելու իր Տիրոջ Մեսիային:

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

36. ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄԵՑՈՂՈՒԹԵԱՆ. Վերոյիշեալ բաժանումներուն վրայ հիմնուելով դիւրին է բացատրել Աստուծոյ կամքին վերաբերած խնդիրները, եւ հաստատել թէ Աստուած ճշմարտապէս կը կամէ բոլոր մարդոց փրկութիւնը եւ թէ Քրիստոսի մահը բոլոր մարդոց փրկութեան համար եղաւ: Նորադանդներէն ոմանք կ'ուզեն հաստատել թէ Աստուած նախասահմանեալներուն փրկութիւնը միայն կ'ուզէ եւ թէ Քրիստոսի մահը նախասահմանեալներուն համար միայն տեղի ունեցաւ, ու այսպէս կը նորոգեն ինչ նախասահմանեալներուն տեսութիւնը: Բայց Սուրբ Գրքը մեզի յայտնի կերպով ցոյց կու տայ թէ կամեցողութիւնը Աստուծոյ կողմէ կատարեալ աստուածային կամեցողութիւն է բոլոր մարդոց փրկութեան համար, միայն թէ այդ կամքը պատմական է, այսինքն արդար եղողները միայն կը փրկէ, եւ անգործունեայ է, որովհետեւ իր կատարումը կը խափանուի մարդկային ազատութեամբ եւ այդ ազատութեան գործած չարութիւններով:

Աստուծոյ կամքին այդպէս լինելը կը հաստատուի Ս. Գրոց բացայայտ խօսքերովը: Քրիստոս կ'ըսէ Աւետարանին մէջ. «Զի իշի ես յերկնից, ոչ զի կամս իմ արարից, այլ զդժկամս աշորիկ որ առաքեացն զիս» (Յովհ. 2 38): Եւ յետոյ կը յարէ. «Այս են կամք Հօր իմոյ որ առաքեացն զիս, զի զամենայն գոր ետ ցիւ Հայր՝ ոչ կորուսից ի նմանէ, այլ յարուցից զիս յաւուրն յետնում» (Յովհ. 2 39): Արդ, ընտրածներուն մէջ էր նաեւ Յուդա, կորուստի ողբին, ըստ այնմ թէ «Ես պահէի զնոսս յանուն զո, որով ետուրն ինձ, եւ պահեցի. եւ ոչ ոք ի նոցանէ կորեաւ, բայց որդին կորստեան» (Յովհ. Ժէ 12): Ահա ուրիշ վկայութիւն մը եւս Քրիստոսի խօսքերէն. «Զի այնպէս սիրեաց Աստուած զաշ-

խարհ, մինչեւ զմռտին իւր մեծին ետ, զի ամենայն որ հաւատայ ի նա՝ մի՛ կորիցէ, այլ ընկալցի զկեանս յաւիտեանական» (Յովհ. Գ 16): Այս խօսքերէն կարելի է հետեւցնել թէ ի Քրիստոս հաւատքը ճանապարհ է փրկութեան. սակայն կարելի չէ եղբայրացեալ թէ ամէն հաւատացեալ կրնայ հասնել փրկութեան, որովհետեւ բոլոր հաւատացեալներն ալ արդարութիւն չունին:

37. ՄԱՐԴՈՑ ՓՐԿՈՒԹԻՒՆԻՆԸ. Բոլոր մարդոց փրկութեան մասին Աստուծոյ կամքին համար ուրիշ վկայութիւններ ալ ունինք Ս. Գրքին մէջ. անոնցմէ մի քանին միայն յառաջ կը բերենք: «Իստ արարէք ընդ իս եւ ընդ այդի իմ: Զի՞նչ ինչ առնել էր այլուր իմում, եւ ես ոչ արարի նմա. մնացի զի բերցէ խաղող՝ եւ երեք փուշ» (Եսայի Ե 4): «Կենդանի եմ ես, առէ Աղոնայի Տէր, ոչ կամիմ զմահ ամբարշտին, որպէս զդառնալ ամբարշտին ի շար ճանապարհէ իւրմէ եւ կեալ» (Եղկ. 1Գ 11): «Եւ արդ աղաչեմ նախ քան զամենայն առնել աղօթս, խնդրուածս, պաղատանս, զոհութիւնս վասն ամենայն մարդկան, ... զի արն է բարի եւ ընդունելի առաջի փրկչին մերոյ Աստուծոյ, որ զամենայն մարդիկ կամս զի կեցցեն եւ ի դիտութիւն ճշմարտութեան եկեցցեն» (Ա Տմթ. Բ 1-4): «Ոչ յամեցումսցէ Տէր զաւետիւն, որպէս ոմանք յամբ հաւարին, այլ երկայնամիտ լինի առ ձեզ, քանզի ոչ կամի եթէ ոք կորիցէ, այլ զամենեցուն հասանել յապալխարութիւն» (Բ Պետ. Գ 9):

Արդ, այս բոլոր վկայութեանց մէջ չկայ մեկնողական փոստ մը որ ցոյց տայ թէ մարդոցմէ ոմանք համար է որ կ'ընուի թէ Աստուած կ'ուզէ փրկել զիրենք. բոլոր փաստեքը համազօր են արտայայտելու համար թէ խօսքը բոլոր մարդոց վրայ է ընդարձակազոյն

առուժով, եւ կամքի վրայ՝ ճշմարիտ առուժով, միայն բացառութեամբ երբեմն անդործոն եւ երբեմն պայմանական կամքի:

Ունինք նաեւ ոչ նուազ յայտնի վկայութիւններ, հաստատող թէ Քրիստոսի մահը եւ փրկագործութիւնը եղան ամբողջ մարդոց համար ընդարձակագոյն առուժով: «Որպէս միոյն յանցանօք յամենայն մարդիկ դատապարտութիւն, նոյնպէս եւ միոյն արդարութեամբն յամենայն մարդիկ արդարութիւն կենաց» (Եւրոմ. Ե 18), ուր կը յայտնուի թէ Քրիստոսի փրկագործութեան ընդարձակութիւնը նոյնքան է, որչափ եղած էր Ադամայ մեղքին ընդարձակութիւնը: «Զի եթէ մին փոխանակ ամենեկուն մեռաւ, ապա ուրեմն ամեն: Եւ քան մեռաւ» (Բ Կորնթ. Ե 14): «Իսկ է քաւութիւն մեղաց մերոց, եւ ոչ թէ մերոցն միայն, այլ եւ ամենայն աշխարհի» (Ա Յովհ. Բ 2): «Եկն որդի մարդոյ կեցուցանել զկորուսեալն» (Մատթ. ԺԼ 11):

38. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ. Քիչ են այս ճշմարտութեան դժարութեամբ առարկութիւնները, հետեւաբար ժամանակ չենք ուզեր տալ յառաջ բերելով հակառակորդներուն խօսքերը: Բաւական լինի միայն զիտնալ թէ երբ նախասահմանականները կ'ուզէին հաստատել թէ Աստուած կ'ուզէ եւ կը կատարէ մարդոցմէ ոմանց միայն: փրկութիւնը, եւ չուզեր բոլոր մարդոց փրկութիւնը առհասարակ, միւս կողմէ ուրիշներ կ'ըսէին: Թէ ամէն մարդ կարող է ուղի եւ կատարել իր փրկութիւնը, առանց պէտք ունենալու աստուածային շնորհաց՝ բարի գործեր կատարելով: Ս. Հայրերը կը պիտէին այս մոլորութեանց դժմ եւ յառաջ կը բերէին վկայութիւններ Ս. Գրքին, որոնցմէ կը յայտնուէր թէ առանց աստուածային շնորհաց մարդիկ չեն կրնար կատարել իրենց փրկութիւնը եւ անհրաժեշտօրէն պէտք ունին աստուածային շնորհաց: Շատ կողմերով նախասահմանականներու այս կարծիքին նման է Բողոքականներունը, որոնք ի Քրիստոս հաւատքին մէջ կը ճանչնան նախասահմանութեան անօրէյալ նշանը փրկուելու, եւ կը վարդապետեն թէ հաւատացեալները այլեւս պէտք չունին արդարու-

թեան գործոց եւ օրէնքի պահպանութեան՝ փրկութեան հասնելու համար: Անոնք իրենց խօսքերուն ի հաստատութիւն յառաջ կը բերեն Պողոսի այն խօսքերը, որոնցմով ան կը պնդէ հին Օրէնքի ծրարական պատուիրաններու անդատակարութեան եւ աւելորդութեան վրայ, եւ այդ խօսքերը չարաչար իմացումով կը հասկնան ամէն բարոյական օրէնքներու անպիտանութեան վրայ:

39. ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽԱՍԱՀՄԱՆՈՒԹԵԱՆ. Ի լրումն այս խօսքերուն եւ այս ըսուածներէր լուաղոյն: Կերպով հասկնալու համար, հակիրճ տեղեկութիւն մը տանք Ուղղափառ Եկեղեցոյ ընդունած նախասահմանութեան վարդապետութեան վրայ:

Նախասահմանութիւն է նախադիտութիւնը եւ նախապարտատուութիւնը Աստուծոյ բարեբարութեանց, որոնցմով կը փրկուին անոնք որոնք կը փրկուին: Ինչպէս կը յայտնուի այս սահմանումէն, նախասահմանութիւնը Աստուծոյ միտքին եւ կամքին գործողութիւնն է միանգամայն: Վստիչի Աստուած նախասահմանութեամբ ոչ միայն առաջուց կը ճանշնայ անոնք որ փրկութեան պիտի հասնին, այլ նաեւ կը նախակարգէ եւ կը նախապարտաստէ իր բարեբարութիւնները, այլ: Ինչի շնորհները անոնց համար՝ որոնք փրկութեան պիտի հասնին:

Նախասահմանութիւնը կը բաժնուի քաւականի եւ անքաւականի: Այդ բաժնումին արմատը կը գտնուի նախասահմանութեան նըպատակին մէջ, որ է՝ անմիջաբար՝ ընտրութիւն շնորհաց մէջ, եւ վերջաբար՝ ընտրութիւն փառքի մէջ: Նախասահմանութիւնը բաւական կը կոչուի երբ միանգամայն կը պարունակէ թէ՛ շնորհաց եւ թէ՛ փառաց ընտրութիւնը. իսկ անքաւական կ'ըսուի՝ երբ է ընտրութիւն փառաց միայն: Անքաւական կը կոչուի ան ո՛չ թէ որովհետեւ փառք անքաւական է, այլ որովհետեւ նախասահմանութեան զաղափառը հաստատուած ըլլալով ճրիարաչի ընտրութեան վրայ, կրնանք ամենայն բաւականութեամբ հաստատել թէ շնորհաց եւ փառաց նախասահմանութիւնը ճրիարար է, մինչ անքաւական ենք հաստատելու թէ փառքի ընտրութիւնը առանձնապէս ճրիարար է: Փառքը միշտ կը համեմատուի վարձ-

քի եւ պատկի հետ, ու Պօղոս կ'ըսէ. «Եթէ մարտիկ որ իցէ, ոչ պատկի, եթէ ոչ բոս օրինին մարտիցէ» (Բ Տմթ. Բ 5): Ասկէ կը հետեւի թէ փառքի ընտրութիւնը ինքը միշտ կը ձգտուի ինքն ինքի հետ զօրակցութեան հետ:

Ըստ այսմ, նախասահմանութիւնը կը բաժնուի երկուքի, որոնցմէ մին կը կոչուի վերացական, «գլխաման», «յառաջին ներդրածութեան», «ի սկզբան», «ի պատճառի», եւ արմատական. իսկ երկրորդը՝ թանձրացեալ, «ի կատարման», «յերկրորդ ներդրածութեան», «յեզրին», «յինքեան», եւ կերպական: Առաջինն է փրկութեան կոչուիլը, երկրորդն է փրկութեան հասնիլը, ու հետք չէ այս երկրորդը համարել Աստուծոյ մի միակ շնորհաց արդիւնք, առանց ուրանալու մարդուն պատմութիւնը եւ առանց ջնջելու դադարէր վարձքի եւ պատկաց, որ բոս Ս. Գրոց՝ կը տրուի փրկութեան հասնողին:

40. ՆԱԽԱՍԱՀՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ. Ինչ որ հաւատքի ստուգութեամբ ստոյգ է նախասահմանութեան մասին, սա է թէ կայ Աստուծոյ կողմէ տնօրինուած նախասահմանութիւն մը, թէ հաստատուն եւ ստոյգ է ան Աստուծոյ կողմէ, եւ թէ անստոյգ եւ անհաստատ է ան մարդուն կողմէ:

Այս ճամարութիւններուն առաջինը կը յայտնուի Բրիտոսի խօսքերէն. «Եկայք, օրհնեալք Հօր իմոյ, ժառանգեցէք զպատրաստեալ ձեզ զարթալութիւնն ի սկզբանէ աշխարհի» (Մատթ. Ի 34) եւ Պօղոսի խօսքերէն. «Ձորս յառաջագոյն հրաւիրեաց...» (Հռոմ. Ը 30), «Որպէս ընտրեաց զմեզ նովա յառաջ քան զինքն աշխարհի, լինել մեզ սուրբս անարատս առաջի նորա սիրով» (Եփես. Ա 4):

Երկրորդը՝ թէ ստոյգ եւ հաստատուն է նախասահմանութիւնը Աստուծոյ կողմէ, յայտնի է Բրիտոսի սա խօսքերէն. «Ոչխարք իմ ձայնի իմում լսեն, եւ ես ճանաչմ զնոսա, եւ զինքն իմ զան. եւ ես տամ նոցա զկեանքս յաշխարհականս, եւ մի՛ կորցնեն յաշխարհան, եւ մի՛ որ յաշխարհացէ զնոսա ի ձեռաց իմոց» (Յովհ. Ժ 27-28):

Երրորդը՝ թէ անստոյգ եւ անհաստատ է մարդուն կողմէ՝ կը հակոցուի Պօղոսի խօսքին. «Հաւատովք հաստատեցար, մի՛ հպարտանար՝ այլ երկիր» (Հռոմ. ԺԱ 20): «Որ համարիցի հաստատուն կա՞ր զգուշ լինի, գուշէ անկանիցի» (Ա Կորնթ. Ժ 12): «Ահա եւ թողութեամբ զանձանց փրկութիւնն դործեցէք» (Փիլիպ. Բ 12):

41. ԽՈՏԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ ԿԱՐԴԻՔԸ. Ս. Գրոց վկայութիւններով հաստատել վերջինն որ ուղղափառ վարդապետութիւնը կը սորվեցնէ, կը մնայ մեզի խօսիլ աստուածային նախասահմանութեան կերպին մասին յայտնուած կարծիքներուն վրայ:

Արդ, այս մասին եւս կրկին են կարծիքները. ոմանք կ'ըսեն թէ Աստուած յառաջագոյն ընտրեց փառքի նախասահմանութիւններ, զատելով զանոնք նախամարդուն մեղքով կորստածներուն հասարակ խոմբէն, եւ ձրի, փառքի նախասահմանութիւններուն համար կարեւոր շնորհներ առատաձեռնեց: Ուրիշներ կ'ըսեն թէ յառաջագոյն ընտրեց շնորհքի նախասահմանութիւնները, եւ յետոյ շնորհաց բարի կամ չար կիրառութեան նախագիտացում: Բարեկեաց համեմատ նախասահմանեց եւ փառքի:

Առաջինները խոստովանելու են, եւ իրենց ենթադրութիւնը կը կոչուի նախասահմանութիւն յինքեան կամ կերպական: Երկրորդներն են Յարմարականները, որոնք ենթադրութիւնը կը կոչուի նախասահմանութիւն ի պատճառի կամ արմատական. այս երկրորդ կարծիքին կը հետեւինք մենք ալ:

խոստովանելու ի պատշաճութիւն իրենց կարծիքին յառաջ կը բերեն Ս. Գրոց կարգ մը խօսքեր: «Ձայս լուեալ հեթանոսացն ուրախ լինէին եւ փառաւոր առնէին զբանն Տեառն, եւ հաւատացին որք է ին կարգեալ ի կեանսն յաշխարհականս» (Գործք. ԺԳ 48): «Ոչ եթէ գուք ընտրեցէք զիս, այլ ես ընտրեցի զձեզ, զի ուրք երթայցէք եւ պողարեք ինիցիք» (Յովհ. Ժ 16): «Որպէս ընտրեաց զմեզ նովա յառաջ քան զինքն աշխարհի, լինել մեզ սուրբս եւ անարատս առաջի նորա սիրով. յառաջագոյն սահմանեաց զմեզ յորդեգրութիւն ի ձեռն Յիսուսի Բրիտոսի ի նոյնն ըստ հաճութեան կամաց իւրոց» (Եփես. Ա 4-5):

«Զի մինչչեւ ծնեալ էին եւ մինչչեւ բարի ինչ կամ չար գործեալ էր, զի ըստ ընտրութեան յառաջագործութիւնն Աստուծոյ Հաստատեսցի, ոչ ի գործոց, այլ յայնմանէ որ կոչեացն, ասացաւ նմա թէ՛ երէցն կրտսերագոյն ծառայեսցէ, որպէս եւ գրեալ է թէ՛ դՅակոբ սիրեցի եւ զԵսաւ ատեցի» (Հռոմ. Թ 11-13) :

Այս վկայութիւններէն, որոնց մէջ կը հաստատուի թէ՛ նախասահմանութիւնը «ի կեանս յաւիտեանական» է, թէ՛ ընտրելիները «ի լինել սուրբ» են, եւ ոչ թէ սուրբ էին, թէ՛ ո՛չ «ի գործոց», այլ կոչումէն է փառքը, Խոտականները կ'հղափայցեն թէ՛ նախասահմանութիւնը «յինքեան» է եւ «անմիջական ի փառս» :

42. ՎԿԱՅՈՒԹԵԱՆՅ ՐԱՅՏԱՐՈՒԹԻՒՆԸ . Սակայն ի դէպ է ցոյց տալ թէ ոմանք անոնցմէ որոնք հաւատացին Պողոսի Պիսիդեան Անտիոքի մէջ երկրորդ քարոզութեան ատեն, նախասահմանուած չէին փրկութեան փառքի, այլ միայն ի Քրիստոս հաւատքի կեանքի, եւ թէ Քրիստոսի ընտրածներէն բոլորն ալ նախասահմանուած չէին փառքի, որովհետեւ անոնց մէջ էր նաեւ կորստեան որդին, թէ՛ բոլոր եփեսապիսները, որոնց կը գրէր Պողոս, պիտի չհասնէին փրկութեան, եւ թէ այն կոչումը որուն մասին Պողոս կը խօսի Հռովմայեցիներուն, Աւետարանի հաւատքին կոչումն էր միայն եւ ոչ թէ անխտիր բոլոր Հռովմայեցիներուն համար փառքի կոչում : Ուստի եւ յառաջ բերուած այդ վկայութիւնները չեն կրնար ապացուցանել փառքի անմիջական կոչում : Տարբեր խնդիր՝ եթէ ուղուի ըսել թէ մարդուն ազատ գործողութեան արդիւնքներուն մէջ ալ կը պարունակուի արդէն աստուածային զօրութեան շնորհ : Եւ ասիկա ուղիղ չըլլար :

43. ՅԱՐՄԱՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ ԿԱՐԾԻՔԸ . Աւելի բացայայտ են վկայութիւնները, զորս Յարմարականները յառաջ կը բերեն ի պաշտպանութիւն իրենց կարծիքին, որ է նախասահմանութիւն արմատական, «անմիջական ի շնորհս եւ ի պատճառի ի փառս» : Զրի նախասահմանութեան ձրի աստուածային կարգը բացայայտ խօսքերով կը ներկայացնէ Պո-

ղոս, երբ կ'ըսէ . «Բայց դիտեմք եթէ որոց սիրենն զԱստուած, յամենայնի գործակից լինի ի բարիս՝ որք Հրաւիրանաւն կոչեցան : Զի զորս յառաջն ճանաչէր՝ յառաջագոյն հրաւիրեաց կերպարանակից լինել պատկերի Որդւոյն իւրոյ, զի եւիցի նա անդրանիկ ի մէջ երբարց բազմաց : Եւ զորս յառաջագոյն հրաւիրեաց՝ զնոսին եւ կոչեաց՝ . եւ զորս կոչեացն՝ զնոսին եւ արգարացոյց . եւ զորս արգարացոյցն՝ զնոսին եւ փառաւորս արար» (Հռոմ. Ը 28-30) : Ի դէպ պէտք է աւելցնել նաեւ նախնիքաց խօսքերը . «Եթէ որդիք, ապա եւ ժառանգք, ժառանգք Աստուծոյ եւ ժառանգակիցք Քրիստոսի . եթէ չարչարանացն կցորդ լինիմք, եւ փառացն հաղորդ լինելոց եմք» (Հռոմ. Ը 17) : Այս խօսքերուն մէջ յայտնի կը տեսնուի թէ՛ հաստուածային ընտրութիւնը փառքէն չէ որ կը սկսի, այլ հրաւերէն եւ որդեգրութենէն, և արգարացումէն եւ չարչարանաց կցորդութենէն ետք կոչեցեալը կը հասնի փառքի՝ Աստուծոյ յառաջագոյն ճանչցուելուն համեմատ :

44. ԴԱՐՁԵԱԼ ՅԱՐՄԱՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԿԱՐԾԻՔԸ . Այս միտքով է որ դատաստանի օրուան նկարագրութեան մէջ, «Եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ՝ երանութենէն վերջ անմիջապէս կը յարէ դատաւոր Քրիստոս . «Զի քաղցեայ եւ ետուք ինձ ուտել» (Մատթ. ԻԵ 34-35), և «Երթայք յինէն անիծեալք» անէծքի խօսքէն վերջ կը յարէ . «Զի քաղցեայ եւ ոչ ետուք ինձ ուտել» (Մատթ. ԻԵ 41-42), պարզապէս ըսել ուղերով թէ «պատրաստեալն ձեզ արքայութիւն ի սկզբանէ աշխարհի» եւ «Հուրն յաւիտեանական պատրաստեալ ստատանայի եւ Հրեշտակաց նորա» պատրաստուած են ազատ գործերուն արդիւնքներուն նախազիտութեամբ, եւ ոչ թէ որեւէ գործի նախաեսութենէ առաջ :

Նմանապէս Պողոսի սա խօսքերուն մէջ, «Զորս ակն ոչ ետես եւ ունին ոչ լուաւ և ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ, պատրաստեաց Աստուած սիրելեաց իւրոց» (Ա. Կորնթ. Բ 9), կամ յայտնագոյն եւս՝ «սիրողաց իւրոց» ըստ այլոց թարգմանութեանց, յայտնապէս կը տեսնուի թէ՛ պատրաստուած փառքին հիմը հաստատուած է անոնց զԱստուած սիրելուն վրայ : Ուստի իրաւամբ կ'ըսէր Պետրոս .

«Վասնորոյ եղբարք, առաւել փութառջիք, զի բարեացն գործովք հաստատուն դժեր կոչումն եւ զընտրութիւն պահիցիք» (Բ Պետ. Ա 10) :

45. ԵՁՆԻԿԻ ԽՕՍԲԵՐԸ. Ի Հաստատութիւն Յարմարական Էնթադրութեան կարծեաց, զոր մենք եւս քան միւսը կը դերադասենք, յառաջ կը բերենք Հոս մեր Եզնիկին խօսքը. «Կանխաւ գիտաց զՅակոբայ՝ թէ առաքինի լինելոց է, եւ զԵսաւայ՝ թէ յանդիտանութիւնս կործանելոց է. եւ վասն այնորիկ մինչ չեւ ծնեալ էին, եւ մինչ չեւ միինչ բարի կամ չար գործեալ էին, ասէ. «ըզՅակոբ սիրեցի եւ զԵսաւ ատեցի...»: Դարձեալ եւ զԵրեմիա յառաջագոյն նկատեալ՝ ասէ. «մինչ չեւ նկարեալ էիր յորովայնի, ծանկնդ զքեզ» : Ծանեալ զքեզ, ասէ, զի ցուցցէ թէ յառաջագոյն գիտէր թէ որպիսի ոք լինելոց է. եւ զորոշմեաց զնա ընդ սուրբս այնու՝ զոր ասէ, թէ «մինչ չեւ ելեալ էիր յարդանդէ, սրբեցի զքեզ, եւ մարգարէ ազգաց ետու զքեզ» : Նոյնպէս եւ զՍամուէլ եւ զՅովհաննէս եւ զՊաւլոս. որպէս եւ ասէ իսկ՝ թէ «ընտրեաց զիս յորովայնէ մօր իմոյ աւետարանել զմիտին իւր ինեւ» . եւ զամենայն իսկ սուրբս, որպէս ասէ առաքեալ՝ թէ «զորոս յառաջագոյն ճանաչէր, յառաջագոյն սահմանեաց կերպարանակից լինել պատկերի Որդւոյն իւրոյ» (Եղծ Աղանդոց, Գիրք Բ, Գլխ. ԺԶ, ԺԷ) :

46. ՆԱԽԱՍԱՀԻՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌԸ. Նախասահմանութեան մասին ուղղափառ լարդապետութիւնը աւելի բացայայտելու համար կ'աւելցնենք քանի մը խօսք նախասահմանութեան պատճառներուն եւ արդիւնքներուն վրայ :

Պատճառը չորս տեսակներու կը բաժնուի. արդիւնաբար՝ որ եւ պատճառական, վախճանական, կերպական՝ որ եւ արտաքին արդիւնական, եւ գործնական՝ որ եւ ներքին արդիւնական : Այս վերջինը մարդուն գործերն են, բայց ոչ բնական կարգի, այլ՝ գերբնական կարգի մէջ արդիւնացած գործեր, եւ բնական գործին գերբնական կարգ ելլելը կը կատարուի շնորհաց միջոցաւ. իսկ շնորհը Աստուծոյ ձրիատուր պարգևներն են, եւ այդ ձրիատուր շնորհները արուած ըլլալով Բը-

րիստոսի փրկագործութեան համար, Բրիստոսի գերբնական արդիւնքները կ'ըլլան նախասահմանութեան կերպական կամ արտաքին արդիւնական պատճառը : Իսկ արդիւնաբար պատճառը այն է որ կը կաղմէ գործին լրումը, նախապատրաստեալ բոլոր տարրերն ետքը՝ ու ատիկա միայն եւ միայն Աստուած կրնայ ըլլալ : Իսկ վախճանական պատճառն է նպատակը որուն կը դիմէ գործը վերջնապէս, եւ այդ՝ Աստուծոյ փառքն է, որուն կը դիմեն եւ զոր կը դիտեն Աստուծոյ բոլոր զործերը :

Իսկ նախասահմանութեան արդիւնքը պիտի լինին այնպիսի գործեր, որոնք կարող ըլլան նախասահմանութեան արդիւնաւոր պատճառէ : Ծագելով, դիմել գէպի անոր վախճանական պատճառը : Այդ արդիւնքները արտիճանաբար բաժնուելով, սա չորսն են. հրաւեր, կոչում, արդարացում եւ փառաւորում, զորս յանուանէ կը յիշատակէ Պօղոս վերեւ յառաջ բերուած խօսքին մէջ. «Եւ զորս յառաջագոյն հրաւիրեաց, զնոսին եւ կոչեաց. եւ զորս կոչեացն՝ զնոսին եւ արդարացոյց. եւ զորս արդարացոյցն զնոսին եւ լիառաւորս արար» (Հռոմ. Ը 30) : Հրաւերը բոլոր արտաքին բարիքներն են, եւ չարիքն յառաջ եկած բարիքները, ինչպէս ապաշխարութիւն՝ մեղքերէ, համբերութիւն՝ վիշտերէ : Կոչումն է շնորհքի եւ ուղիղ հաւատքի հասնիլը : Արդարացումն է սրբութեան դալը եւ անոր մէջ զօրանալը խորհուրդներու եւ բարի գործերու ազդեցութեամբ. փառաւորումն է հասնիլը վերջնական արդարութեան եւ արդարաց վարքին, որ յաւիտենական փրկութիւնն է :

47. ՆԱԽԱՆԱԳԻՈՒԹԵԱՆ ԻՄԱՍՏԸ. Նախասահմանութիւն բառը միշտ կը կիրարկուի բարի միտքով, իբրեւ նախապէս սահմանուած լինիլ ի փրկութիւն : Իսկ նախապէս կորուստի սահմանուած լինիլը կ'ընտել նախաարդութիւն կամ պարզապէս անարդութիւն :

Ինչ որ ըսուեցաւ նախասահմանութեան վրայ, նոյնը կ'իմացուի նաեւ հիմնապէս եւ ընդհանրապէս նախաարդութեան վրայ. սակայն աւելորդ չէ աւելցնել թէ ինչ ինչ մասնաւոր բացատրութիւններ կան :

Երեք են Աստուծոյ կողմէ նախանարգութեան գործողութիւնները։ Թոյլատրութիւն յանցանաց, զլացում շնորհաց, վճիռ դատաւարտութեան։ Այս երեք գործողութիւնները կը նկատուին իրեւն հեռաւոր և անուղղակի պատճառները նախանարգութեան, իսկ մերձաւոր եւ ուղղակի պատճառը կը մնայ միշտ մարդկային ազատութեան շար գործը, որ մեղքն է։ Ուրիշ բացատրութեամբ, կարելի չէ բռնել թէ Աստուած է մարդուն անարգութեան դրական պատճառը։

Խնդիր է միայն թէ հնա՞ր է դԱստուած նկատել իրեւն բացառական պատճառ դատաւարտութեան։ Անոնք որ թէ Աստուծոյ դիտութեան եւ թէ նախասահմանութեան մէջ խոտական դրութեան կը հետեւին, կերպով մը կը թուին յանկուի աղ եղբայրացութեան եւ բնորոշիլ այդ բանաձեւը։ Բայց յարմարական դրութեան աչակերտները, ինչպէս եւ մենք, որեւէ յարկ չենք տեսներ այդպիսի բացատրութեան մը՝ այն համոզումով և տեսութեամբ թէ ինչպէս նախասահմանութեան, նոյնպէս եւ նախանարգութեան գործող մէջ մարդուն՝ Աստուծոյ նախատեսուած ազատ գործերն են միշտ հիմ աստուածային վիճակներու։

48. ՇՆՈՐՀԱՅ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ. Սակայն նկատելի է թէ անհնար չէր որ Աստուած տար աշակերտի զօրաւոր շնորհներ, որոնցմով մարդ մեղքի մէջ չիցնար, կամ այնպիսի չընորհներ՝ որոնցմով մարդ կարենար մեղքէն ետ դառնալ։ Արդ, եթէ Աստուծոյ համար անկարելի չէ այդպիսի բան մը ընելը, բայց նորէն չընեն այդպէս, եւ այդպէս չընելուն համար այ շատեր կը դատապարտուին, պէտք է գտնել թէ ինչ է այդպէս վարուելուն պատճառը։

Աստուածաբաններէն ոմանք զայդ կը բացատրեն սկզբնական մեղքով, ուրիշներ՝ չընորհաց պակասութեան կամ զլացման վրայ կը ձգեն զայն, իսկ ուրիշներ՝ աստուածային բացարձակ կամքի։ Ըստ մեզ, սակայն, ոչ միայն աւելորդ՝ այլ եւ յանդուգն գործ է մտնել այդպիսի գննութեանց մէջ, քանզի «առանց քննելոյ են դատաստանք նորա, եւ առանց գննելոյ են ճանապարհք նորա. զի ո՞վ զիտաց զմիտս Տեսա՞ն, կամ ո՞վ խորհրդակից

եղեւ նմա, կամ ո՞վ ետ նմա փոխ եւ առնուցու փոխարէն ի նմանէ» (Հովմ. ԺԱ 33-34)։ Մենք պէտք է բաւականանա՞ք Հաստատելով ուղղակի մտաւարդապետութիւնը, եւ ցոյց տալով նոյն վարդապետութեան իմաստն ու մեկնութիւնը ի մասին նախանարգութեան։

Ուստի բաւական ըլլայ զիտեալ, թէ՛ ընդդէմ հին նախասահմանականներու եւ թէ նորերուն՝ Բողբականներուն, թէ Աստուած իր բացարձակ և վճողական կամքով չէ որ մարդերէն ոմանք փառքի եւ ուրիշները կորուստի կը սահմանէ, առանց ազատ մարդուն որչա՞նչ մէկ արժանիքին կամ յանցանքին. այլ Աստուծոյ կամքը Հաստատուած է մարդուն նախապիտոյնութեան գործերուն վրայ։

49. ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ՍԿՁԲՈՒՆՔ. Այս ճշմարտութիւնը Հաստատելու համար, Ս. Գիրքին մէջ պարզ եւ յայտնի կերպով ցոյց տրուած երեք վկայութիւններ կան։

Նախ՝ թէ Աստուած չուզեր մարդուն հոգեկան մահը. «Զի Աստուած զմահ ոչ արար եւ ոչ ինդոյ ընդ կորուստ կենդանեաց» (Իմ. Ա 13)։ «Զի սրբի դամեանայ ինչ որ է, եւ ոչ վարչի յոմեմքէ, յորոց արարեր, զի ոչ եթէ առ առեյ Հաստատեցեր ինչ» (Իմ. ԺԱ 25)։

Երկրորդ՝ թէ Աստուած երբեք չուզեր մեղաւորին կորուստը. «Միթէ կամելով կամ մեղքի՞մ զմահ մեղաւորին սո՞ք Տէր Տէր՝ որպէս զդառնայ նորա ի շար ճանապարհէ եւ կեայ» (Եղի. ԺԲ 23)։ «Ոչ յամեցուցէ Տէր դաւետիսն որպէս ոմանք յամր համարին, քանզի ոչ կամի եթէ որ կորիցէ, այլ դամենցուն Հաստատել յապաշխարութիւն» (Բ. Պետ. Գ 9)։

Երրորդ՝ թէ մեղքն է միայն պատճառը Աստուծոյ բարկութեան՝ կորստեան որդիին վրայ. «Իսկ որ ի հակառակութենէ անտի են եւ ապստամբք ի ճշմարտութենէն եւ զհետ երթեալ զանիրաւութեան՝ բարկութիւն և սրտմտութիւն, նեղութիւն եւ անձկութիւն ի վերայ ամենայն մարդոյ որ գործէ զլար» (Հովմ. Բ 8-9)։ «Երթալք յինչէն, անիծեալք, ի հուրն յախեռնական, որ պատրաստեալ է տատանայ եւ հրկշտակաց նորա, զի քողցեալ եւ ոչ ետուք ինձ ուտել, ծարաւեցի եւ ոչ արբուցէք զիս. որովհետեւ ոչ արարէք

բանները կը դործածեն հարանական զաղա-
փարները բացայայտելու համար:

53. ԷՄԱՐԱՆԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ. Առաջին բառն
է Էուքիւն: Էուքիւն ըսելով կը հասկցուի
այն ինչ որ որոյ ամէն ինչ՝ է ինչ որ է. էու-
քիւնն է նախնական զաղափարը, զոր դըժ-
ուար է կատարելապէս լուստարանել՝ վասնզի
ամէն ինչ է՝ ինչ որ է: Լուսարանելու տեղ
կուեցնենք թէ էուքիւնը այն է որ առաջին
անգամ կ'ըմբռնուի մտքին մէջ, որ հիմն է
ամէն բանի, որ կայ ինչին մէջ եւ որ մէկ ին-
չը կը տարբորէ ուրիշ ամէնչէն:

Երկրորդ բառն է բնութիւն, որ մեր լեզ-
ուին մէջ յատուկ կու գայ բուն արմատէն.
Իսկ յատիներէնի մէջ իբր հոմանշական գոր-
ծածուած բառը՝ nature, ըստ իր ծագման կը
նշանակէ ծնութիւն եւ ոչ թէ բնութիւն: Սա-
կայն իմաստի տեսակէտով մեծ տարբերու-
թիւն չկայ, զի բնութիւն ըսելով կը ճանչ-
նանք նաեւ գործելու սկիզբը նկատուած էու-
թիւնը: Կրնանք ըսել նաեւ թէ էութեան մէջ
անձնաւորուած զօրութիւնը կը կոչուի բնու-
թիւն:

Երրորդ բառն է ինքնութիւն, զոր երբեմն
կը կոչեն նաեւ գոյացութիւն: Ինքնութիւն
կ'ըսուի այն, որով ինչ մը ուրիշի մը չի կա-
թօտի երբեք, ըլլալու համար ինչ որ է: Ու-
րեմն էութիւնը, իր անկախութեան մէջ նը-
կատուած, կը կոչուի ինքնութիւն:

Չորրորդ բառն է գոյութիւն, որով ինչ մը
կայ արդեամբք, եւ լոկ հնարաւոր մը չէ՝ գա-
ղափարներու տրամաբանական աշխարհին
մէջ, այլ իրապէս գոյակ է, կամ ինքնիրմէ
գոյացած, այսինքն ինքնագոյ, եւ կամ՝ ու-
րիշին գոյացութիւն առած, այսինքն եղեւա-
ւոր:

Այս չորս բառերը, Էուքիւն, բնութիւն,
ինքնութիւն եւ գոյութիւն, միշտ կը նշանա-
կեն իրենց առումին մէջ բացարձակ ինչ մը:
Այս բառերուն վրայ կրնայինք աւելցնել նաեւ
իսկութիւն բառը, որ մեր լեզուին յատուկ է
եւ ուրիշ լեզուներու մէջ չունենալով հոմա-
նշանակ՝ միշտ չի գործածուի հարանական
բառերու կարգին մէջ, թէեւ շատ ուժեղ է եւ
իմաստալից: Ասկէ վերջ կու գան այն բառե-
րը, որոնք մեր բացատրած բացարձակ գա-
ղափարներուն կերպաւորութիւնը կը սկսին

արտայայտել. այսպէս, էութիւնը կամ բնու-
թիւնը կամ ինքնութիւնը, որ եւ գոյացու-
թիւնը, իր կերպաւորութեանը մէջ կը կոչուի
գոյաւորութիւն, եւ գոյութիւնը՝ իր կերպա-
ւորութեանը մէջ կ'ըսուի ենթակայութիւն,
ու երբ ենթակայութիւնը բանական է, կը
կոչուի անձ կամ անձնաւորութիւն:

54. ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ ԲԱՌԵՐՈՒ ՎՐԱՅ.

Հարկ է յիշեցնել հոս թէ այդ բառերուն նը-
շանակութիւնը կը դնենք առ այժմ հետեւե-
լով: արդի սոյորական կիրառութեան, ա-
ռանց նայելու այն տարբերութիւններուն՝
գորս կը պտնենք նախնեաց մօտ, թէ՛ դիտա-
կան եւ թէ՛ հասարակ դրուածքներու պարա-
դային. տարբերութիւններ՝ գորս այժմ ալ
ունինք, որովհետեւ տակաւին ո'չ ուսումնա-
րանները, ո'չ ուսուցիչները եւ ո'չ ալ մատե-
նադիրները չեն կազմած միաձեւ դիտական
բառարաններ:

Բառերու այս բացատրութիւնը տալէ
վերջ, այլեւս կրնանք ըսել թէ ինչ որ ստա-
նուածաբանութեան մէջ միակ է, անոր բա-
ցարձակ էութիւնը, ինքնութիւնը եւ բնու-
թիւնն է. իսկ ինչ որ ստանուածաբանութեան
մէջ երբեակ է, կերպաւորական է, այսինքն
գոյաւորութիւնը, ենթակայութիւնը եւ անձ-
նաւորութիւնը: Այս պատճառաւ եւս մեր
դասանութեան սովորական ձեւն է «Երեք
անձինք եւ մի բնութիւն», եւ այս է որ մէկ
բառով կ'անուանուի Երրորդութիւն:

55. ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԱՌՆՁՈՒԹԻՒՆՔ.

Երրորդութեան՝ այսինքն մէկ բնութեան մէջ
երեք անձերու վարդապետութիւնը հարկադ-
րաբար իր ետեւէն կը բերէ մէկին՝ միւսէն
զանազանութեան զաղափարները, որոնցմով
հնար պիտի ըլլայ երբեքութեան իրականացու-
մը զանազանութեան եղելութեանց մէջ: Այդ
զանազանութիւնները երբ իրարու դէմ դըժ-
ուին, միանգամայն կ'ըսուին մէկէն առ միւ-
սը յարաբերութիւններ, եւ կը կոչուին անըն-
չութիւն, իբրեւ առ ինչ յարաբերութիւններ.
ու երբ ենթակայութիւնը անչունչ չէ՝ որ ինչ
կոչուի, այլ է բանական ենթակայութիւնը
որ անձ կը կոչուի, այն ատեն առ ինչ յարա-
բերութիւնը աւելի ճշգրտեամբ կը կոչուի
առ անձ յարաբերութիւն: Ածանցումի նոյն

կանոնով կը կազմուի առանձնաւորութիւն բառը՝ առնչութիւն բառին տեղ։ Սակայն սո-
վորութիւնը պահեց առնչութիւն բառը թէ՛
առ ինչ եւ թէ՛ առ անձն յարաբերութեանց
նախն։ Ուստի նաեւ Աստուածութեան երեք
անձերուն յարաբերութիւնները կը կոչուի
առնչութիւններ։

Առնչութեանց մէջ գլխաւորն է մէկին՝
միւսէն լինելը, կամ, աւելի ճշգրտեալ՝
իւրաքանչիւրին ինչո՞ւ յարաբերութիւնը.
Իրի մը լինելութեան ինչո՞ւն կը կոչուի ըս-
կիդր, և ուրիշ բանի մը լինելութեան ինչո՞ւն
կը կոչուի պատճառ։ Սկիզբը ուրեմն ներքին
է, եւ պատճառը՝ արտաքին։ ու այս է սովո-
րական կիրառութիւնը յատկանական լեզունե-
րուն։ Սակայն մեր եւ Յունաց մէջ ընդհան-
րացած չէ նշանակութեանց այս տարբերու-
թիւնը եւ անխտիր երկու բառերն ալ կը գոր-
ծածենք երեք անձերու առնչութիւնը արտա-
յայտելու համար, ու երկուքովն ալ հաստա-
րապէս կ'իմանանք Անբխիմ ինչու առնչու-
թիւնը։

Ներքին ինչու առնչութեան, այսինքն ըս-
կզբնաւորութեան կերպերը սովորաբար չորս
են. ծագում, իյում, ծնունդ, քղիւմ։ Դժ-
ուար է ճշգրիտ տարրորոշել այս չորս սկզբնա-
ւորութիւնները, այսինքն ըսել թէ՛ ո՞րն է
այն յատկութիւնը՝ որով մին չէ՛ միւսը։
Մահաւանդ որ չորս բառերն ալ ստեղծուած
են՝ նշանակելու համար արարածական բնու-
թեան արտաքին սկզբնաւորութիւնները, եւ
փոխաբերական առումով է միայն որ ի կիր
կ'առնենք դանտիք, արարչական բնութեան
հերքին սկզբնաւորութիւնները արտայայտե-
լու համար։ Սովոր ենք ծագումը տալ յոր-
սին, քղիւմը՝ ջուրին, ծնունդը՝ կենդանի-
ին. իսկ ելումը անխտիր կը գործածենք ըս-
կզբնաւորութեան տարբեր եղանակներ հաս-
կնալու համար։

56. ԱՌԻՉՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՅ ԴԻՏՈՂՈՒ-
ԹԻԻՆՆԵՐ. Առնչական բառերը բացատրելի
վերջ, կրնանք աւելցնել թէ Աստուածութեան
մէջ երեք անձերը կը կոչուին Հայր եւ Որդի
եւ Հոգի. Որդին կը կոչուի նաեւ Բան։ Հայ-
րը եւ Որդին իրարու միջեւ ծնունդի ներգոր-

ծական եւ կրաւորական առնչութիւն ունին,
իսկ Հայրը եւ Հոգին ունին ներգործական եւ
կրաւորական առնչութիւն քղիւմի։ Բայց
որովհետեւ այդ առնչութիւնները գոյացու-
թեան տեսակէտով իրարմէ տարբեր ինչեր
չեն կազմել, այս պատճառաւ ո՛չ մէկ տար-
բերութիւն եւ զանազանութիւն այն ամէն
բաներուն մէջ՝ որոնք էութեան կը պատկա-
նին։ Ուստի եւ յորդ աստուածային տարո-
գութիւնները միեւնոյն են անձերուն մէջ եւ,
առանց բաժանումի եւ առանց տարբերու-
թեան։ Միւս կողմէ, որովհետեւ ծնունդի եւ
քղիւմի այդ առնչութիւնները, թէ՛ ներգոր-
ծական եւ թէ՛ կրաւորական առումով, են-
թականութեան տեսակէտով միայն հակադիր
են իրարու, այս պատճառաւ ամէն տարբե-
րութիւն եւ զանազանութիւն անձերուն միայն
կը զատկանի։

Անձնական առնչութիւնները տարբեր կը
տեսնենք երեք անձերուն վրայ, եւ մէկուն
վրայ մեր հաստատածը միւսին վրայ կը ժխ-
տենք։ Երբ Որդին ծնեալ կը կոչենք, Հայրը
անձին կ'ըսենք. նոյնպէս եւ միւսներուն
մէջ, սակայն ամէն ժխտողական ասութիւն
մէկին չընծայուիր։ Երկու կերպ ժխտողու-
թիւն կայ. բացասական եւ զրկողական։ Բա-
ցասական է բանէ մը կամ մէկէ մը ի բաց
տանիլ, այն՝ որուն ընդունակ չէ անոր էու-
թիւնը եւ բնութիւնը, ինչպէս երբ Աստուծոյ
համար կ'ըսենք անկաշնելի, անժամանակ,
անսահման։ Իսկ զրկողական է, երբ բանէ մը
կամ մէկէ մը ի բաց կը տանինք այն որուն
ընդունակ է անոր բնութիւնը, ինչպէս երբ
մէկու մը համար ըսենք անմիտ, անկրթ,
անլործ եւայլն։ Ու ինչ որ էութեանց մասին
կ'ըսուի, ենթակայութեանց մասին եւս կ'ըս-
ուի՝ երբ մէկ անձին վրայ կը ժխտենք միւս
անձին վրայ մեր հաստատածը։

Այսչափ բաւական համարելով քրիստո-
նէական այս վարդապետութեան իմացածնե-
րը ճշգրիտ համար, անցինք անոր հաստա-
րումին, որմէ ետք առիթը պիտի ունենանք
ուրիշ բացատրութիւններ եւ աւելցնելու։
Նաեւ, երբորգութեան մասին եւս խօսելի
եղաւ, պիտի գրադինք երեք անձերով և անոնց
առնչութիւններով։

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԳԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱԿԵՏԱՐԱՆ ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Ծանօթ է որ ներշնչեալ շորս Աւետարաններէն դատ զանազան անձերու կողմէ գրուած են շատ մը այլ աւետարաններ՝ որոնցմէ ոմանք երբեմն բաւական յարգ վայելած են։ Այդ տնօրէն աւետարանները զործր կը համարուին աղանդաւորներու, գրուած՝ իրենց հերետիկոսութիւնը հաւատացեալներու մէջ դիրութեամբ տարածելու նպատակով։

Անոնք աւետարաններու կողքին կը յիշուին նաեւ Քրիստոսի մանկութեան նուիրուած գիրքերը, որոնց ուսումնասիրութիւնը շատ հետաքրքրական է, քանի որ ընդունուած շորս Աւետարանները շատ բան չեն ըսեր մեր Տիրոջ մանուկ կեանքին մասին։

Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Վանքի Զեռադրաց Մատենադարանին մէջ զանուոյ թիւ 1432 ձեռագիրը Մանկութեան աւետարան մըն է, գրութեան թուականը, վայրը եւ գրիչը անյայտ։ Հ. Եսայի Տայեցի 1898ին ի վենետիկ Մանկութեան աւետարան մը հրատարակած է «Թանգարան Հայկական Հիմն եւ Նոր Դպրութեանց» Բ գրքին մէջ, «Գիրք Տղայութեան Քրիստոսի» խորագրով։ Գիրքը ունի Մանկութեան աւետարանի երկու օրինակներ եւ քանի մը հատափոփոխներ։

Բաղդատելով մեր ձեռագիրը տպագրեալին հետ, կը տեսնենք որ մերինը ունի շատ մը առանջութիւններ։ Մեր ձեռագիրը թէ՛ սկիզբը, թէ՛ վերջաւորութեան եւ թէ գրքին զանազան մասերուն մէջ ունի յաւելումական հատուածներ։ Պէտք է ըսել նաեւ որ տպագրեալին մէջ գտնուող հատուածներ երբեմն կը պակսին եւ կամ աւելի կարճ են մեր ձեռագրին մէջ։ Տպագրին եւ ձեռագրին բաղդատութեան մի քանի օրինակներ գրուած են Սրբոց Յակոբեանց Զեռադրաց Յուցակի Ե. Հատորին մէջ, էջ 103—107։

Տպագրին եւ ձեռագրին բաղդատութեան մէջ կը հանդիպինք թուականներու եւ ամիսներու տարբերութեանց, ինչպէս նաեւ դէպքերու տեսն Քրիստոսի տարիքին յիշատակութեան։ Կարգ մը քաղաքներու, վայրերու եւ անձերու անուններն ալ երբեմն փոքր կամ զգալի տարբերութիւններ ունին։ Մեր ձեռագիրը տպագրեալին աւելի ընդարձակ ըլլալով, կ'ենթադրենք թէ մանկութեան միւս աւետարանները զգտուած են նման ընդարձակ քնադէ մը՝ որ ժամանակի ընթացքին կորսուած ըլլալու է։ Տպագրեալին Ա. եւ Բ օրինակներէն պակսող հատուածները երբեմն կը գտնուին հատափոփոխներուն մէջ, ինչպէս ցոյց կու տայ մեր կատարած բաղդատութիւնը։

Տպագրին ներկայութիւնը մեղի օգտակար եղաւ՝ ձեռագրին կարգ մը տողերուն սխալ ընթերցումը ուղղելու եւ իմաստը յստակացնելու։ Զեռագրին համառօտագրութիւնը սովորականէն աւելի էր, իսկ ուղղադրութիւնը՝ արտառուց։ Տպագրին ուղղադրութիւնը ձեռագրէն աւելի կանոնաւոր է, բայց Բ օրինակին ծանօթութիւնէն երբեմն կ'իմանանք որ ձեռագրին թուղթեր ինկած են։ Տպագրին մէջ երբեմն կարգ մը բառեր սրբագրուած են Բ օրինակին եւ կամ

Հատակոտորի մը համաձայն, որոնք կը համապատասխանեն մեր ձեռագրին: Իսկ կան ալ պարալաներ, երբ մեր ձեռագիրը երեւան կը հանէ կատարուած սրբագրութեան անճիշդ ըլլալը:

Օտար լեզուներով եւս կան անվաներ աւետարաններ, որոնց կարգին նաեւ Մանկութեան դիրքեր՝ բոլորովին տարբեր մեր ձեռագրի օրինակէն եւ յաճախ շատ աւելի հակիրճ: Հետեւաբար կրնանք ըսել թէ մեր ձեռագիրը առաւելութիւններ ունի թէ՛ սպագրեային եւ թէ՛ օտար լեզուներով թարգմանուած Մանկութեան աւետարաններու վրայ:

Հոս մեր ձեռագրին հետ դէմ առ դէմ կը ներկայացնենք քանի մը հատուածներ Վենետիկի սպագրութեան Ա. եւ Բ օրինակներէն եւ Զ եւ Ը հատակոտորներէն, զաղափար մը տալու համար մեր թիւ 1432 ձեռագիր Մանկութեան աւետարանի բովանդակութեան եւ ընծայած նորութիւններուն մասին: Կրկնենք թէ քննական հրատարակութիւն մը կազմելու ժամանակ մեր սոյն ձեռագիրը կարեւոր նպաստ մը կրնայ մատուցանել դործին:

Ներկայ հրատարակութեան մէջ զտնուող անկիւնաւոր փակազծերը դրուած են մեր կողմէ՝ բառին իմաստը ուղիղ դարձնելու նպատակաւ, իսկ սովորական փակազծերու մէջ առնուած են աւելորդ նկատուած զիրերը: Զեռագրին մէջ շատ մը տեղեր պահած ենք գրչին ոճն ու բարբառային ձեւերը, ինչպէս նաեւ ուղղագրութիւնը:

ՍԻՓԱՆ ՎՐԴ. ՄԽՍԵԱՆ

1. Ձեռագիր Ս. Յ. Թ. 1432, էջ 13

Յաւուր մեծի տօնին նաւակատեացն որ յերուսաղէմ եւ անդրը ժողովեցան ամենայն բազմութիւն քահանայի[ց]ն ի տաճարին տեառն ի հեռաստանէ եւ ամենայն գաւառաց շուրջ զկողմամ [բ]քն աշխարհին այնոցիկ, ի քաղաքաց եւ ի գեղջաց եւ յադարակաց գային բազում ընծայիւք մատուցանել պատարագ Աստուծոյ ըստ իւրաքանչիւր չափու հասակի կարեաց, յօղեաց եւ ի խոյոց եւ ի գառանց ոչխարաց եւ ի դուարակաց եւ այլ անասնոց սրբոց չորքոտանեաց եւ ի թռչնոց երկնից:

Եւ նստեալ կային ընդ միմեանս քահանայքն եւ ծերք ժողովողեանն. եւ մեծ քահանայապետն Եղիազար նստէր ընդդէմ բազմութեան մարդկան տեսանել զնուէրս տաճարին, զոր բերեալ մատուցանէին ժողովուրդն յառաջի նորա եւ նոքա թուէին իւրաքանչիւր անուանս գրով եւ ուրախ լինէին ի գործս ձեռաց իւրեանց զոր առնէին:...

2. Ձեռագիր Ս. Յ. Թ. 1432, էջ 18

Իսկ այր նորա Յովակիմ յորժամ ել ի տանէ իւրմէ՝ առեալ զհօտս եւ զհովիւս հօտից իւրեանց, զնաց ի լեռնակողմն ի տեղի անապատ եւ անդ հարկանէր զխորանն իւր, եւ կայր աղօթս եւ պահս զքառասուն տիւ եւ զքառասուն գիշեր լալով եւ արտասուելով, լուկով հացիւ եւ ջրով միայն շատացեալ. խնդրէր եւ նա Աստուծոյ ցաւագին անձամբ եւ ասէր այսպէս.

Յիշեալ զիս, Տէր, ողորմութեամբ քոյ եւ զթութեամբ, ըստ բազում, մարդասէր կամաց քոց քաղցրութեան, եւ արա առ իս դարերարութիւնս քոյ, որպէս եւ նախահօրն մեր Աբրահամով՝ ի ժամանակի ծերութեան իւրում, եւ ետուր նմա գաւազկ օրհնութեան, որդի աւետեաց, զիս[ա]հակ միամօր՝ ժառանգ միւրթարութեան իւրոյ յազգս իւր: Եւ որպէս Եղկանայի ետուր զորդի Աննայի սրբութեան զՍամուէլ, ի ժառանգութիւն հօր իւրոյ:

Եւ ապա Յովակիմ հանապազ լալով եւ արտասուելով հայցէր Աստուծոյ ցաւագին անձամբ՝ խնդրէր զողորմութիւն Աստուծոյ եւ ասէր [ի] միտս իւր, եթէ ոչ իջից աստի, եւ ոչ կերա[յ]ց եւ ոչ արբից, եւ ոչ տաց քուն աչաց իմոց, եւ ոչ հանգիստ [իւրանաց] իմոց, մինչեւ այց արասցէ Տէր ի վերայ իմ եւ ողորմեսցի ծառայի իւրում:

3. Ձեռագիր Ս. Յ. Թ. 1432, էջ 115

Յա[յ]նժամ թագաւորն Մելքոն առեալ զգիր կտակին զոր ունէին ընդ իւրեանս պահեալ՝ զոր ընկալան յառաջին նախահայ[յ]րցն, եւ տարեալ մատուցին առաջի մանկանն եւ ասեն. Ահայ նամակն զոր կնքեալ ետուն ի պահեստի նախահարքն մեր առ Տէր.

1. Տպագիրը չունի:

2. Տպագիր, Ա. օրինակ, էջ 1

Իսկ այլն Յովակիմ յորժամ եւ ի տանէ իւրմէ՝ առեալ զհօ-
տըս եւ զհովիւս, զնաց յանապատն, եւ անդ հարկանէր զվրան իւր.
եւ կացեալ նորա յաղօթս զքառասուն տիւ եւ զքառասուն գիշեր՝
լալով եւ արտասուելով, լոկ հացիւ եւ ջրիւ միայն. նստեալ խնդ-
րէր յԱստուծոյ ցաւագին անձամբ եւ ասէր այսպէս.

Յիշեա՛ զիս, Տէր, ըստ ողորմութեան եւ արդարութեան
քո, եւ արա յիս զնշան բարերարութեան քո, որպէս արարեր նա-
խահօրն մերում Արքանաւոր. որ ի ժամանակի ծերութեան ետուր
նմա զաւակ օրհնութեան որդի աւետեաց զՍահակ միամօր, եւ ժա-
ռանգ միւրիւթեան յազգս իւր:

Եւ այսպէս արտասուելով հայցէր յԱստուծոյ ցաւագին ան-
ձամբ՝ խնդրելով ողորմութիւն ի Տեառնէ. եւ ասէր. Ո՛չ իջից աս-
տի, ո՛չ կերայց եւ ո՛չ արբից՝ մինչեւ այց արասցէ Տէր ի վերայ
իմ, եւ ողորմեսցի ծառային իւրոյ:

3. Տպագիր, էջ 294

Հ ա տ ա կ ո տ ո ռ Զ

Յաղագս Մոզուց Թագաւորաց Թէ Ո՛րպէս եկին

Զօրօֆն իւրեանց յԵրուսաղէմ

Եւ ապա դարձեալ Թագաւորն մոզուց Մելքոն՝ առեալ ըզ-
գիրն կտակին՝ զոր ունէին ընդ ինքեանս պահեալ յառաջին նախա-
հարցն, եւ տարեալ մատուցին առաջի մանկանն եւ ասէին. Ահա
նամակն քո՝ զոր կնքեալ ետուր ի պահեստի նախահարցն մերոց.

Բաց եւ ընթերցիր զգիր գրո ձեռին քո: Եւ գիր գրոյն զոր կնքեալ կայր ի պահեստի՝ այս էր, զոր մոգքն ոչ արժանի համարեցան լինթեռնուլ ումեք քահանայիցն կամ ժողովրդեանն, զի ոչ էին արժանի նոքա որդիք արքայութեան լինելոյ, զի խաչողք եւ ուրաջողք էին լինելոց նոքայ:

Այս էր գիրն որ գրեալ էր մատամբն Աստուծոյ եւ կայր ի պահեստի հրամանաւ նորին: (Ջհետ) [Ձի յետ] ելանելոյ նախաձորն Աղամայ ի դրախտէն, եւ կայէնի սպանանելոյ զԱրէլ զեղբայր իւր, սուգ առեալ Աղամ եւ Եւայ ի վերայ մահուան որդւոյ իւրեանց: (Յ) Ետ նմայ Աստուած զՍէթ, որ թարգմանի Որդի Մըխիթարութեան, զի առաջ Աղամ ցանկացաւ Աստուածանալ, եւ Աստուած յետոյ խոնարհեցաւ մարդանալ վասն առաւել զթոյ իւրոյ եւ մարդասիրութեան: Եղ Աստուած զուխտ եւ գերզումն իւր ընդ Աղամ, միջնորդութեամբ [գրոյն որ] գրեալ եւ կնքեալ [էր] մատանեաւ իւրով, եթէ ի ՁՌ [վեց հազար] եր(ր)որդ ամի, օր ի վեցերորդի, սկիզբն լինելութեան քո, առաքեմ զմիածին որդին իմ գրանն Աստուած որ եկեալ մարմնանայ ի զաւակէ քում [մ]է եւ լ[ի]նի որդին իմ որդի մարդոյ, եւ զքեզ դարձեալ վերստին յառաջին փառսն դարձուցէ: Եւ այնժամ դու Աղամ եղիցիս իբրեւ զմի ի մէնջ անմահ մարմնով եւ ընդ Աստուած միաւորեալ:

4. Ձեռագիր Ս. Յ. Թիւ 1432, էջ 129 – 130

Ապա խորհուրդ արարեալ քահանայիցն եւ ամենայն ժողովուրդեանն, կացուց [ան]ե(ա)լ քահանայապետ Տաճարին եւ աւարեալ նոցա աղօթս, խնդրէին ի Տեառնէ լինել սպասաւոր Սրբոյ Սեղանոյն Աստուծոյ: Եւ արկին վիճակ, եւ ել վիճակն ծերոյնոյն Սիմէոնի: Եւ կացեալ նայ քահանայապետ Տաճարին:

5. Ձեռագիր Ս. Յ. Թիւ 1432, էջ 130 – 131

Վասն Եգիպտոս Գնալոյ

Իսկ յետ կատարելոյ աւուրցս այսոցիկ, երեւեալ հրեշտակ Տեառն Յովսէփու եւ ասէ. Արի առ զմանուկն եւ զմայր իւր եւ փախիր Եգիպտոս, զի ի խնդիր է Հերովդէս վասն մանկանդ կորուսանել զգայ, քանզի եկեալ պատմեցին նմայ եթէ մանուկն Յիսուս կենդանի է:

6. Ձեռագիր Ս. Յ. Թիւ 1432, էջ 132

Եւ անտի յարուցեալ գնացին մերձ առ սահմանս յԵգիպտոսի ի քաղաք մի, որում անու[ա]նեալ կոչի Ուահրէ, ի թագաւորական կայանս, ի պալատ արքունական, որ էր տեղի ապարանից, եւ ի բերդի, որ էր բարձրաւանդ [ա]կ մեծ՝ յոյժ գեղեցիկ եւ վայելուչ նկարեալ եւ [յ]օրինեալ, զոր Աղեքսանդր թագաւորն շինեալ էր առաջ, [յ]աւուրս ի խանութեան իւրոյ: Եւ անդ կացեալ նոցա աւուրս բազումս, եւ մանուկն Յիսուս էր ամաց մի, եւ ամսոց թ. [ինն] :

ա՛ռ բաց եւ կարդա զգիրս քո, զի ձեռագիր անուան քո է: Եւ զիր գրոյն զոր գրեալ էր եւ կայր ի պահեստի, այս է, զոր եւ մոզքն ոչ արժան համարեցան բանալ եւ տալ ընթեռնուլ ումէք ի քահանայիցն, եւ կամ ի ժողովրդենէն լսել ուրուք. զի ոչ էին նոցա արժանի լինել ժառանգ արքայութեան երկնից, զի խաչողքն եւ ուրացողքն լինելոց էին նոքա:

Այս է զիր գրոյն զոր կնքեալ եւ պահեալ կայր հրամանաւն Աստուծոյ: Զի յետ (յօր. զհետ) ելանելոյն Ադամայ ի դրախտէն եւ Կայենի սպանեալ զԱրել, սուգ առեալ Ադամայ ի վերայ մահուան որդւոյ իւրոյ. քանզի յետ ելանելոյն Ադամայ ի դրախտէն եւ Տէր նմա որդի զԱլէթ, որ թարգմանի միւրթարութեան որդի. զի Ադամ յառաջ ցանկացաւ աստուածանալ, եւ Աստուած խոնարհեցաւ յետոյ մարդանալ, եւ զնա աստուածացուցանել վասն առաւել գթոյն իւրոյ մարդասիրութեանն: Եդ Աստուած զուխտն իւր եւ զերդումն ընդ Ադամայ, միջնորդութեամբ գրոյն որ գրեալ եւ կնքեալ էր մատամբն իւրով, եթէ ի վեց հազարերորդ ամին, (աւ)ուր վեցերորդի, սկիզբն լինելութեան քո, առաքեմ զմիածին որդին իմ զբանն Աստուած, որ եկեալ մարմնանայ ի զաւակէ քումմէ, եւ լինի որդին իմ որդի մարդոյ, եւ զքեզ յառաջին փառսն դարձուցանեմ վերստին. եւ յայնժամ եղիցիս զու Ադամ, իբրեւ զմի ի մէնջ, անմահ մարմնով ընդ Աստուած միաւորեալ:

4. Տպագիր, Բ. օրինակ, էջ 136

Ապա յետոյ խորհուրդ արարեալ քահանայիցն եւ ամենայն ժողովրդեանն, կացուցանել քահանայապետ տաճարին. եւ արարեալ նոցա աղօթս առ Տէր Աստուած, խնդրէին ի Տեառնէ լինել ըստ պատուոր սրբոյ սեղանոյն. եւ արկին վիճակ, եւ ել վիճակ Սիմէոնի ծերունոյն: Եւ կացեալ նա քահանայապետ տաճարին...

5. Տպագիր, Բ. օրինակ, էջ 136

Վասն հրեշտակին յայտնելոյ Յովսեփայ փախչել յեգիպտոս:

Երեւեալ հրեշտակ Տեառն Յովսեփայ եւ ասէ. Արի ա՛ռ ըզմանուկդ եւ զմայր իւր եւ փախիր յեգիպտոս. զի խնդրէ Հերովդէս կորուսանել զմանուկդ: Զի եկեալ պատմեցին արքային վասն Յիսուսի. եթէ մանուկն այն կենդանի է:

6. Տպագիր, էջ 307

Հ ա տ ա կ ո տ ո Ր Ը

Եւ անտի յարուցեալ զնացին ի սահմանս Եգիպտոսի, ի քաղաք մի որ անուանեալ կոչի Խարհէ, ի Թագաւորանիստ կայանս ի պաղատն արքունական, որ էր տեղի ապարանից եւ բերից, կարի բարձրաւանդակ եւ վայելուչ նկարեալ եւ յօրինեալ, զոր Աղէքսանդր Թագաւորն շինեալ էր: Եւ կացեալ նոցա անդ առուրս բացում, եւ մանուկն Յիսուս էր տարւոյ միոյ եւ ինն ամսոյ:

7. Ձեռագիր Ս. Յ. ԹԻԼ 1432, Էջ 244 – 246

Եւ Գամաղիէլ ասէ ցթազաւորն. Ասացի քեզ առաջագոյն եւ ոչ լուար ինձ եթէ անմեղ է մանուկն Յիսուս եւ ոչ հաւատացեր ինձ:

Եւ կացեալ որդի թազաւորին կենդանի զօրն ամենայն, եւ ամենայն բազմութիւն քաղաքին մարդկան՝ ի մեծամեծէ մինչեւ ցփոք(ր)ունս գային տեսանել զնա, եւ նա նստեալ խօսէր եւ պատմէր նոցա զտեսիլն եւ սքանչելիս մեծամեծս:

Եւ ապա դարձեալ առէ ցնա Յիսուս. Ջենոն, որդի թազաւորի, երթ ի մահիճս քո եւ ննջեա մինչեւ գայ յարուցիչն: Եւ յարեալ մանուկն աթոռոյ իւրմէ եւ եզ զզլուխ իւր ի մահիճս եւ ննջեաց:

Եւ զայն տեսեալ բազմութիւն քաղաքին մարդկան, հիացեալ զարմանային՝ երկեան երկիւղ մեծ եւ ասէին. Արդար [եւ] մանուկն Յիսուս Աստուած է եւ կամ Աստուծոյ առաքեալ:

Իսկ թազաւորն եւ ամենայն բազմութիւն մարդկան անկեալ առ ոտս Յիսուսի աղաչէին զնա եւ ասէին, եթէ՝ կենդանացոյ ըզմեռեալն զոր յարուցեր:

Եւ Յիսուս ոչ կամեցաւ: Ասէ ցթազաւորն. Առաջ ասացի քեզ եւ ոչ լուար ինձ եթէ շատ աղաչես զիս եւ ոչ օգտիս, զի անիրաւ զատաւատանաւ դատէիր զիս:

Ոչ յաղազս բարերարութեան քո արարի ես զայդ, այլ յաղազս իմոյ վկայութեան յարուցեալ կացուցի զնա կենդանի:

Ասէ ցնա թազաւորն. Աղաչեմ զքեզ, Տէր, լուր ինձ եւ մի բարկանար ի վերայ մեր եւ մի հատուցաներ մեզ չարին չար զոր աւրարք քեզ, զի բարերար եւ մարդասէր ես. ողորմեայ ինձ: Զայս և

7. Տպագիր, Բ. օրինակ, էջ 202

Պատասխանի ետ Գամաղիէլ եւ ասէ։ Ո՛ր արքայ, յառաջ ասացի քեզ եթէ լուր ինձ, արդարեւ անմեղ է մանուկս այս, եւ դու ոչ հաւատացեր բանից իմոց՝ զոր ասացի։

Եւ կացեալ որդի թագաւորին կենդանի, զօրն ամենայն նստեալ ի մէջ նոցա, խօսէր ընդ մեծամեծսն եւ ընդ իշխանսն, եւ պատմէր նոցա տեսիլ իմն եւ սքանչելիս մեծամեծս, եւ ամենեքեան ի մեծէ մինչեւ ի փոքունս եկեալ երկրպագէին որդոյ թագաւորին, եւ խնդութեամբ ողջոյն տային, մինչեւ ի մերձենալ երեկորեայ՝ հասանել զիշերոյն։

Ապա դարձեալ Յիսուս ասէ ցնա. Զինոն, որդի Բարէյեսու թագաւորի, ե՛լ ի մահիճս քո, ննջեա եւ հանգիր մինչեւ ի դալուստ արգար դատաւորին։ Եւ զայս ասացեալ Յիսուսի, յարեաւ Զինոն յաթոռոյ իւրմէ, եւ եղ զգլուխն ի մահիճս իւր եւ ննջեաց։

Եւ զայն տեսեալ ամենայն բազմութիւնք մարդկան զսքանչելի զգործն զոր արար Յիսուս, յահէ եւ յերկեղէ անտի՝ անկեալ յերկիր, եւ եղեն ամենեքեան առ ժամ մի անչնացեալ որպէս ըզմեռեալ։

Եւ յարուցեալ ամենեցուն անկանէին առ ոտս նորա լալով եւ արտասուելով, աղաչէին զնա եւ ասէին. կենդանացո՛ղ զմեռեալն զոր յարուցեր։

Եւ Յիսուս ասէ. Ո՛ր թագաւոր, փոխանակ ողորձական եւ քաղցրութեան բանիցն զոր յինէն լուար եւ հաւատացեր, նոյնպէս եւ ես աղաչանաց եւ բարեխօսութեան ձերոց լուայց ձեզ. որ ոչ ոք ի քաղաքիս յայսմիկ միով բանիւ օգնական եղեւ ինձ, այլ ամենեքեան ժողովեցան ժողովք չարեաց, եւ ի մահ դատապարտեցին զիս, եւ ես յառաջ ասացի քեզ ո՛ր թագաւոր, տե՛ս, յետոյ ապա-

չաւես եւ ինչ որ օգտիս։

Ասէ թագաւորն. Ես ոչ կարացի իմանալ եւ ճանաչել զքեզ, եթէ ո՞ր իցէ սա՝ որ մարմնով ի յերկրի Աստուած երեւեալ՝ ունել իշխանութիւն ամենայնի՝ կենաց եւ մահու։ Ասէ Յիսուս. Ես վասն փառաւորութեան մարդկան ումեք՝ եւ ո՛չ վասն քո յարուցեալ կենդանացուցի զմանուկն զայն, այլ վասն այնչափ նեղութեան եւ նախատանացն զոր կրեցի ի ձէնջ. վկայ խնդրեցեր յինէն, եւ ոչ ոք եղեւ ինձ օգնական, զնա յարուցեալ վկայ կացուցի ինձ, եւ եցոյց զմահապարտն թէ ո՛ր էր սպանողն իւր։

Ասէ արքայն. Լո՛ւր աղաչանաց իմ եւ ամենայն բազմութեան ժողովոյս՝ եւ կենդանացո զորդին իմ։ Ասէ Յիսուս. Ես ի ոյումեքէ ոչ երկնչիմ, եւ մարդկան ումեք չար ինչ ոչ արարի,

Եւ ո՛չ եթէ յաղաղս բարերարութեան արարի ես զայդ, այլ յաղաղս իմոյ վկայութեան, որ իմացար եւ ծանեար զսպանող որդոյ քո։

Ասէ թագաւորն. Մի՛ բարկանար ի վերայ մեր, եւ մի՛ հատուցաներ չար ինչ զոր արարաք քեզ։ Ասէ Յիսուս. Մի՛ այդչափ յաճախեր բանօք աղերսանօք խօսել ընդ իս, եթէ լուեալ էիք բանից

զայլ ինչ բանս աղերսանաց խօսեցաւ առաջի Յիսուսի: Ասէ Յիսուս. Ո՛ր արքայ, մի՛ այդչափ աճայխոսի բռնադատեր զիս. եթէ լսեալ էիր բանից իմոց եւ հաւատացեալ էիր վկայութեանս, կարող էիր առնել զայդ յաղազս բարերարութեան քո զոր արարեր մեզ:

Իսկ յորժամ ոչ լուար ինձ դու եւ ոչ յիշեցիր եւ զմտաւ ածեր զգործ սքանչելիացն զոր արարի յառաջի քո ի շինուած տաճարին զոր զպակասութիւն փայտին աւել արարի, ընդէ՞ր ոչ հաւատացեր, այլ զամենայն բարութիւն քո եւ զպարգեւ ողորմութեան քո զոր շնորհեցիր մեզ այլոց հարախօսաց վկայութեան զամենայն կորուսեր:

8. Ձեռագիր Ս. Յ. Թիւ 1432, էջ 259 – 260

Ասէ է՛լ. եւ ո՞չ իսկ առաջ սասցի քեզ եթէ ոչ ես գործոյդ ծանօթ, մի՛ ինչ առնէր բան [յ] անձնէ զոր ոչ գիտես: Ասէ Յիսուս. Ո՛ր վարդապետ, հայեաց աչօք քո եւ տես եթէ զի՞նչ [չ] վնաս արարի, եւ կամ զո՞ր գործ արուեստի խափանեցի: Ասէ է՛լ. Ահա տես որպէս կարացից տալ իւրաքանչիւր գոյնս ներկիցն զոր խնդրեն: Ասէ Յիսուս. Յորժամ գնաց [եր] խաղաղութեամբ զճանապարհ [ւ] քո եւ ուրախութեամբ դարձար ի տունս քո, ոչ մի ինչ պակասութիւն եղեւ ի տանէ աստի, եւ գործն զոր ժողովեալ էիր եւ կամէիր առնել, խորհեցաւ ես ի մտի իմում եթէ արարից զայս մինչեւ եկեսցէ նա, եւ զոր ինչ այլ ներկ բերիցէ զայն ինքն արասցէ, եւ ես ոչ կամեցայ պարապորդ կ(ե)ալ մինչեւ եկեսցես: Ասէ է՛լ. Եթէ եկեսցէ եւ խնդրեսցեն զիւրաքանչիւր զգործն, զի՞նչ տաց պատասխանի:

9. Ձեռագիր Ս. Յ. Թիւ 1432, էջ 369

Անձանց ներելոց բժշկութիւն եւ կեանս շնորհէր, եւ հոգոց աղատութիւն եւ կեանս պարգեւէր: Ընդ որոյ եւ մեք ընդ հրեշտակս պարեսցուք, ընդ երկնային զօրոն երդեսցուք, ընդ հովիւան բարերանեսցուք, եկեղեցիս օրհնեսցուք, առ միմեանս տօնեսցուք, զՀայր փառաւորեսցուք, եւ Որդւոյն երկիր պապեսցուք, զՍուրբ Հոգին պատուեսցուք, զԵրրորդութիւն միշտ գովեսցուք, օրհնութիւն եւ փառս վերառաքեսցուք, Եօաննէնայ Տէրութիւն Հօր եւ Որդոյ եւ Սուրբ Հոգոյն, յայժմ եւ միշտ յաւիտեանս լաւխտենից. ամէն:

խմոց, կարող էի առնել քեզ զայդ յազազս բարերարութեան քո զոր արարեր մեզ.

Իսկ յորժամ ոչ յիշեցեր եւ ոչ զմտաւ ածեր զգործ սքանչելեացն՝ զոր արարի առաջի քո ի շինուած տաճարին, որ զպակասութիւն թերութեան փայտին յաւել արարի, ընդէ՞ր ոչ հաւատացեր ինձ. այլ զամենայն բարութիւն եւ պարզեւս ողորմութեանն քո զոր շնորհեցեր մեզ, այլոց չար խօսօք վկայութեան՝ զամենայն կորուսեր:

8. Տպագիր, Ա. օրինակ, էջ 95

Ասէ Իսրայէլ. Ո՞չ ասացի քեզ. մի՛ առնէր ինչ յանձնէ քո, զոր ո՛չ գիտես: Ասէ Յիսուս. Վարպետ հայեա՛ց աչօք քո եւ տե՛ս. զի՞նչ վնաս արարեալ եմ քեզ: Ասէ Իսրայէլ. Ո՞րպէս կարացից համարս տալ զգոյն եւ զներկն, զոր խնդրեն յինէն: Ասէ Յիսուս. Յորժամ գնայիր խաղաղութեամբ եւ դարձար ի տուն քո, զի՛նչ պակաս գտար: Ասէ Իսրայէլ. Եթէ խնդրեն իւրաքանչիւր զգործն իւր, զի՞նչ արարից:

9. Տպագիրը չունի:

ԱՆԹՈՒԱՆ ՄԵՅԷ ԵՒ ՀՐԱՉԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ

Անթուան Մեյէ եւ Հրաչեայ Աճառեան...

Ահա լեզուաբանական գրականութեան մէջ հեղինակութիւն եւ հռչակ վայելող լեզուաբան եւ բանասէր զոյգ հայագէտներ, որոնց ուսումնասիրութիւնները լուսաւորում են հայագիտութեան ուղին:

Մեյէի կամ Հ. Աճառեանի գիտական վաստակի մասին հրատարակուած ակնարկները, նրանց կենսագրականները ինքնին վկայում են, որ հայ լեզուաբանութեան պատմութեան մէջ այս անունները (ինչպէս նաեւ Հիւսէ-մանինը) միմեանց հետ սերտ կապուած են մեսրոպատառ մի քանի կոթողներով, որոնցից մէկը, եօթթեանի, կրում է «Հայերէն Արմատական Բառարան» համեստ խորագիրը:

Հայ լեզուաբանութեան պատմութեան մէջ (իդ. Աղայեան) որոշ մանրամասնութեամբ եւ վերլուծաբար, իսկ ընդհանուր լեզուաբանութեան պատմութեան մէջ (Գ. Զահուկեան) ի միջի այլոց ասուած է, որ Հ. Աճառեանը Ա. Մեյէի աշակերան է, նրա հետեւողը հայերէնի հնդեւրոպական բնու-թի, լեզուաբանական եւ հասարակագիտական ուղղութիւններէ հարցում: Այս-տեղ մեր նպատակը աւելի համեստ է. աշխատեցինք ցոյց տալ Մեյէի եւ Հ. Աճառեանի՝ ուսուցչի եւ աշակերտի գիտական աղբրակցութեան, փոխադարձ յարգանքից եւ բովանդակից, միմեանց գիտական ու մարդկային արժանիքների դեհաստումից ծնունդ առած սերտ բարեկամութեան եւ աշխատակցութեան փաստացի արտայայտութիւնները. փաստացիութիւնը պահանջում է մէջբե-կումներ, որոնց համար պէտք է ներողամիտ լինել: Վերջում ներկայացնում ենք Հ. Աճառեանի մի քանի նամակներ՝ ուղղուած Մեյէին:

Ա Ն Ռ Ո Ւ Ա Ն Մ Ե Յ Է

Յրանսխաղի անուանի լեզուաբան, հնդեւրոպական լեզուաբանութեան ներկայացուցիչ Աճառեան Մեյէն ծնունդ է 1866 թ. (վախճ. 1936 թ.): 1897 թ. նրան շնորհուն է բանասիրական գիտութիւնների դոկտորի գիտական աստի-ճան: Ունի քսանչորս անուն լեզուաբանական աշխատութիւն եւ 540 յօդուած: Եղել է մի շարք երկրների գիտութիւնների ակադեմիաների իսկական եւ պատ-ուաւոր անդամ:

Մեյէն միաժամանակ մեծագոյն հայագէտներից է. ունի դասական կամ հին հայերէնի (գրաբարի) երկու քերականութիւն (Ֆրանսերէն եւ գեր-մաներէն լեզուներով), տասնեակ հայագիտական յօդուածներ, համառօտ ակ-նարկներ. գրախօսել է շատ ու շատ հայագիտական աշխատութիւններ¹, թղթ-թակցել է հայ անուանի դէմքերու հետ: 1891 եւ 1903 թթ. այցելել է Թիֆլիս եւ Հայաստան, իջմիածնի մատենադարանում ուսումնասիրել է հայերէն ձե-ռագրեր: Փարիզի «Արեւելեան լեզուներ դպրոցում» հայերէնի տարրական գիտելիքներն ստանալով հայագէտ Օկիւսթ Գարիէլից եւ մէկ տարի աշակեր-

¹ Մեյէի հայագիտական յօդուածների եւ գրախօսութիւնների մեր կազմած ժողովածու իրենաւուր գտնուել է մամուլի տակ:



ԱՆԹՈՆԻԱՆ ՄԵՅԷ

տեղով անուանի հայազգիներ Հ. Տաշեանին եւ Հ. Ա. Այտընեանին՝ Փարիզի համալսարանում եւ Քոլիժ տը Ֆրանս» բարձրագոյն դպրոցում, երկար տարիներ դասաւանդել է Հին եւ արդի հայերէն, հայերէնի համեմատական հնչյունաբանութիւն, անեցրել է յայտնի դարձած եւրոպացի հայազգիներ, որոնցից են Ֆրանսիացիներ Լուի Մարիէսը, Ֆրէտէրիք Մաբլէրը, Սթանիսլաս Լիոնէն, Ռումիւսայի Վլադ Պըրըցիանուն եւ ուրիշներ։ Նրա հայազօտական վաստակի վերլուծութից յետոյ, պրոֆ. Է. Ալայանը եզրակացնում է. «Մեյէի հայազօտական հետազոտութիւնները հաստատապէս մտել են հայոց լեզուի ուսումնասիրութեան ոսկէ դանձարանի մէջը. նրա ուսումնասիրութիւնները ոչ միայն մնայուն են իրենց բարձր արժէքով, այլեւ իրենց այդ խորը, դիտական ընդթոյժով օրինակ են ծառայում թէ ինչպէ՛ս պէտք է ուսումնասիրել լեզուական երևույթները։ Մեյէն հայ լեզուաբանութեան պատմութեան մէջ մտած մեծագոյն լեզուաբաններից մէկն է» («Հայ լեզուաբանութեան պատմութիւն», հտ. Ա, էջ 350)։

Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԸ ՄԵՅԷԻ ԱՇԱԿԵՐՏ

1895 թ., երբ «Երեկի Հրաշեան, Սամաթիոյ վարժարանի անխօսուկ, գրասեղանին դամուած աշակերտն»² Պոլսի Կեդրոնական վարժարանի փայլուն շրջանաւարտը, ուսման ծարաւի հայ երիտասարդը լեզուաբանական բարձրագոյն կրթութիւն ստանալու համար մեկնում է Փարիզ, Մեյէն Սորպոնում դեռեւս 1890 թուականից դասաւանդում էր լեզուաբանական մի քանի սուրակայ, յատկապէս համեմատական քերականութիւն։ Զանազան երկրներից պալիս էին նրան ունկնդրելու։ Այս դիտական դասախօսով Հրապուրւում է նաեւ Հ. Աճառեանը եւ մտնում նրա ամենայարատեւ աշակերտների շարքը։ Առում ենք ամենայարատեւ, որովհետեւ հաղուագիւտ են եղել Մեյէի օտարերկրեայ աշակերտները, որոնք նրա խիստ դիտական դասընթացներին կարողացել են հետեւել մէկ կամ մի քանի տարի եւ իրենց հայրենիքն են վերադարձել բարձրագոյն կրթութեան փկայականով, իրենց հերթին դարձել անուանի դասախօսներ, ծանրակշիռ գիտնականներ։ Հ. Աճառեանը Մեյէին աշակերտել է 1895—1898 թուերին³։

Հ. Աճառեանը «Կեանքիս յուշերից» իր գրքում (Երեւան, 1967) նկարագրել է իր առաջին հանդիպումը Մեյէի հետ, խօսել նրանից լսած դասախօսութիւնների մասին։ Հետեւեալ քաղուածքները բերում ենք այդ գրքից։

Սորպոնում եղիպտացիտ Մասփերոյի դասախօսութիւնից յետոյ ամենաը ցրում են։ «Եւ ինչ դուրս եկայ դասարանից —գրում է Հ. Աճառեանը—, եւ տեսայ մի... մարդ, այժի մօրուքով, այտերը ուսած թաթարի նման, աչքերին ակոց, վիշն սպիտակ քաշնէ, որ մօտեցաւ ինձ եւ հարցրեց.

— Vous êtes Arménien ? (Դուք Հա՞յ էք)

— Այո, —պատասխանեցի։

— Venez chez moi (Եկէ՛ք ինձ մօտ), —տասց եւ հեռացաւ. գնաց» (էջ

155)։

² Բուրազ, 1898, Յուլիս, ք. 23, էջ 448։

³ Մեյէի հայ աշակերտներից են Եղի Գևորգ Մ. Ս. Դաւիթ-Քելլը, Կ. Բասմաշեանը, Դիւլեանը, Մերոպ Վրդ. Մախաւտեանը, Ճալալեանը, Միրաբեանը եւ ուրիշներ։



Հ Ր Ա Ջ Ե Ա Յ Ա Ճ Ա Ռ Ե Ա Ն

Հ. Աճառեանը դպրոցի դռնապանից իմանում է, որ իրեն տուն հրաւիրող մարդը Մեյէն է, եւ գրում է. «Ոյ մի անգամ չէի յոսած այդ մարդու տնունը, որ աշուհէտեւ իմ ամբողջ կեանքի ուղեցոյցը պիտի լինէր»:

Մեյէն իր տանը չարաթը մէկ անգամ Հ. Աճառեանին հետ պարապում է հայերէնի հնչիւնաբանութիւն, իսկ համալսարանում՝ սանսկրիտ, հնդերոպական լեզուների համեմատական հնչիւնաբանութիւն:

Ուսանողութեան տարիներին Հ. Աճառեանը Փարիզի Լեզուաբանական ընկերութեան անդամ է ընդունուել Մեյէի շնորհիւ, իր մի ուսումնասիրութեան համար: Ահա ինչպէս. «Մեյէի հետ տանը եւ ունեցայ ուրիշ պարապմունք էլ. լադերէնի քերականութիւնը եւ բառարանը, որ պատրաստել էի Կոստանդնուպոլսում, ցոյց տուի նրան. շատ ուրախացաւ և առաջարկեց, որ նոյնը Ֆրանսերէնի թարգմանեմ: Մաս առ մաս թարգմանեցի, ինքն էլ հետեւում էր լեզուին, ուղղումներ էր կատարում եւ վերջապէս ամբողջ դիրքը, "Etwade sur la langue laze" վերագրով, ներկայացրեց Փարիզի Լեզուաբանական ընկերութեան, որ հրատարակեց իր Տեղեկագրում մաս առ մաս եւ յետոյ առանձին գրքով: Ինձ էլ այդ առթիւ նոյն ընկերութեան անդամ ընտրեցին» (էջ 157—158): Այդ լինում է 1897 թուին:

Հ. Աճառեանը եղել է միջակ արհեստաւորի գաւակ: «Կեանքիս յուշերից» գրքի «Դժբախտ շրջան» դիտում նա վերլիշել է, նրա մտերիմներից մենք լսեցինք Երեւանում, ինչպէս նաեւ Մեյէն նրա աշխատութիւնների մի քանի գլխաւորականներում նշել է, թէ Փարիզում նիւթական ինչպիսի՜ գրկանքների դնով է ստացել բարձրագոյն կրթութիւն. «Արտակարգ արիութիւն պահանջող աշխատանքային պայմաններում է սովորել» (Մեյէ) լեզուաբանութիւն, իւրացրել լեզուաբանական գիտական մեթոտ: «Լսած լինելով — գրում է Հ. Աճառեանը իր յուշերում—, թէ Ամերիկայում բանուորական ուժի կարիք կայ եւ շատ Հայեր այնտեղ գործ են գտնում, որոշեցի Ամերիկա գնալ: Այս միտքս յայտնեցի Մեյէին, որ խոստացաւ տալ ինձ մի յանձնարարական Ամերիկացի մի իրաւագէտի: Բայց չուտով եւ Ամերիկա գնալու մտքից հրաժարուեցի, ասելով, թէ այնտեղ աշխատողը այնտեղ էլ կարող է աշխատել («Կեանքիս յուշերից», էջ 163): Ողջ Հ. Աճառեանը խորոված պիտտակ է վաճառել զիշերները եւ վատակել եօթ Ֆրանք: Յետոյ օրը գնացի Մեյէի մօտ, դասի օրն էր: Պատմեցի եղածը: Եւ միայն կարող եմ հիանալ ձեր վրայ— ասաց նա: Այդ էլ ինձ համար քաջալերութիւն էր» (նոյն տեղում, էջ 167):

Հ. Աճառեանի ուսանողութեան դժուարին տարիներին նրա եւ Մեյէի միջեւ հաստատուել է սերտ բարեկամութիւն, ինչպէս վկայում է Հ. Ներսէս Աղիւնեանը. «Աճառեան միակ բարեկամ մ'ունեցաւ այդ տարիներուն յանձին իր ուսուցչապետին... որ չուտով ճանչցաւ քանամեայ երիտասարդին կարողութիւնները, առաւ իր առաջնորդութեան տակ, միանշամայն կնքեց անոր հետ սերտ բարեկամութիւն»⁴: Դա իրօք եղել է ջերմ, անչափանդէր եւ յարատեւ

⁴ Հանդէս Ամսօրեայ, 1953, էջ 453, Հրաչեայ Աճառեան (մանախօսական): Այն հարցին, քե՛ Մեյէն ինչու՞ այդ դժուարին տարիներին միւսապէս չի օգնել իր սիրելի աշակերտին, կարելի է պատասխանել մի այլ հարցով. արդեօք աշակերտը երբեք չէր կ'ընդունէր այդ միւսական օգնութիւնը. ո՞չ, կը պատասխանէ անշուշտ միւս տարիները: Պատմում են, որ Արեւիկագէտների 13րդ համագումարին (Փարիզ, 1897) մամակցելու իրաւունք տուեալ դրամական փոքրիկ գումարը ձեռք բերելու համար Հ. Աճառեանը ծախքաւոր է իր անցողիկ վաճառել հեծց այդ գումարով, ինչ Մեյէից կամ մէկ ուրիշից պարտք տնել: Իրականութեւն է, որ Հ. Աճառեանը մամակցել է այդ համագումարին. սակայն պատմում են մեւ, որ եղ-

բարեկամություն, որովհետև պատերազմ, թշուգոհ է և ի
 թիվներից, ուստիքը Վանահ է իր արմատները ապագայի պի և մ
 պարզացմանը, մասնավոր է իրա յո և բնական աշխատ թի հն թի է
 գաղանձ տնտեսում է ներկայացրել ցարժ արտադրության, իր աշ ֆն արժ ան
 յու նպատակով իր աշ տեղում հն և լանդշաֆտ ընդարձակ աշ և ի
 և

[illegible]

Փարիզում Մեյէլին աշակերտելով և Միքստպոլիսում Հիպոմոնի զաստիօսութիւնները ունեցողելով յեղափոխական կալույի պոսիթիւթիւր բո տանալուց, ճիւղաւարանական մեթոտներին իտալաոյ լինելուց յետոյ պրն Աճառեանը գրել է Մեյէլն, յիշողոտանում է Հոյաոտան և հոտոցով պոպ ւում աոն տմէնի պարզապմմը, որ յիւրաքերում է իր ապաշինի իւղոյի պատ մոսթիւնը: Նա պիտմ է էլմիտմին, յետոյ Շուրի և Պարսկոտանում ու տմ բողջմով նախիւում պիտա մանկիւլարմոտան պրնոննէ ոսթիւն: Նրա մտքով աւանմ ըն աոցիւր մնալ ճիւղ Փարիզում և պոտանի ճալա ապաշինի կամ մշաոն լալալի պրննիւ, ինչպիս աոն մամանակ աղիւլն տմնը: Նրա կոտմն տալ էր:

Դատ նախագահու պատահա՞ծ երան քոյլ յեմ տուել ժամէկ ճիտապէս զտելիւն ի ք զվերապահման բարբորեց ցոյց տալով զանապա՞նքն, ճա տակաւան եւ եղել ասեց թէ իմէք Միշին, Բարսաղապէն է եւ պէտէ՞ Է այդ քրքրէք յամենիկ երան զերբապս յարդուո՞ւմ է ճիսն ժամէկ ուրք ապաւա-
րաւու՞մ է զեկուցող Հ Անտանեան անունը, սրանո՞ւմ տըրտու է անեանաք Սկաւտմանք գա-
ցաբերում լաւ քիւն. իբր՞, ճա զեւեւ անյայտ է ք զտակակն շարանակեցեցին ճիւղն Մի-
շին է. որ քի բարձ խայտեգե՞ւմ եւ անճարտա ճիւղ ժպկա՞ծ Բարսաղեքն է եւ երան զտան յի-
նելով ճառ ունիքն: Մկրտում երա ժայք զազգայնում տ անեանաքս ապակա ինեանեան երմ
յում է եւեւ յի իմեմական, ազգկեան: ասա՞ծ եմ ճա յարտանալ ի ք զայլ է եկեալապակակն
զղու՞մ ի ք տըրքի ռաւադի ուշադրա քիւնք եւ ճայ Բարսաղեքն ժպկաք զերբապս չ է վնաս
եանք խաճաք եւ քնդու՞մ եմ ժափանաքս քիւնեքք որա՞ծ այնեան յայլ է ին եղել երապաք
զեւանակն զեկուցողեքն խաճաք Այսանգ է որ խաճապ, ժայնի Սեւկայ խաճապ եւ ինդ, ճա
ըր եւանեելով երա զեւադճանք անա՞ծ ժանեքանն է էրա եւա Դաւալա որա՞ծ եւ իրա
ւքա՞ւմ Յրքապաքսի՞լ ի ք զատաստա քիւնեքք յեւա Գաակեքապան է եմ՞ թէ այլ պանիկ
որա՞ւմ յազանն պե՞ւմ է լինիք Միշին եւ ի ք աղա՞ւմ զեւանակն ա/ակեքա՞ծ իպաքա Այսանգ
զա զեւ ուրաքաք քիւնեքք եւ աղաքապք եպաքաքս քեւն սկեպն է ք որ ա/ակեքաք պաւան
սեւա ի ք ի ք ռաւադիւն:

ՄԵՅԷՆ՝ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԲԱՐԵԿԱՄԸ ՆՐԱՆՑ ՆԱՄԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հ. Աճառեանը թէեւ հեռացել է Փարիզից, սակայն 35 տարի նամակագրական սերտ կապ է պահպանել իր ուսուցչի հետ, որ միշտ էլ մնացել է իր շրջանաւարտ աշակերտի՝ հայազգիտութեան համակողմանի ուսումնասիրութեան նուիրուած Հ. Աճառեանի ուսուցիչն ու բարեկամը, խորհրդատուն՝ զիտական, երբեմն էլ նոյնիսկ գործնական հարցերում: Այսպէս, իր «Հայ բարբառագիտութիւն (Ուրուագիծ և դասակարգութիւն հայ բարբառների)» աշխատութեան հայերէն հրատարակութեան հարցով, Հ. Աճառեանը Գր. Պալանկեանին գրել է. «Գրքիս վերնադիրը պէտք է դնենք Հայ բարբառագիտութիւն (Ուրուագիծ եւ դասակարգութիւն հայ բարբառների): Ուրուագիծ բոլոր անհրաժեշտ է Մէյէի խորհրդով, որպէսզի Փրանսերէն գրքիս հրատարակելը իրաւունք չունենայ գրքիս վրայ պահանջներ ներկայացնելու իբրեւ թարգմանութեան»⁷:

Առաւելապէս գործնական եւ օգտակար են եղել Մէյէի խորհուրդները լեզուաբանութեան բնազատառում: Ինչպէս ասուեց ճիշդ ծանոթութեան մէջ, Հ. Աճառեանը Մէյէի նամակները չի պահել, բայց զբաղեցում քննարկում և հարցերը օգտագործել է, դրանց քննադատական կողմը նկատի առել իր ուսումնասիրութիւնների մէջ: Դրա օրինակները չափ են: Նշենք մի քանիսը:

«Քննութիւն Սուշավայի բարբառին» ուսումնասիրութեան առաջարկում Հ. Աճառեանը գրել է. «...Երախտօք կը յիշեմ ... իմ մեծանուն ուսուցիչներու պրոֆ. Մէյէի եւ պրոֆ. Հիւլզմանի քաջալերական խօսքերը... Այս հատորիս մէջ ջանացած եմ դարձանել նախորդ աշխատութեան («Այլաբանութիւն» բարբառին քննութիւնը) — Մ. Մ) ընդհանուր ուղղութեան մասին: այն բնութիւնները, որոնց համար զիտողութիւններ կ'անէր ինձ: Ուսուցչու պրն. Մէյէ նախ բերանացի եւ ապա գրաւոր կերպով կը քննադատէր, թէ համեմատութեան կըր առնուած էր առհասարակ մեր արդի հայերէնը... Երկրորդ՝ ձայնական օրէնքի հանդէպ դրուած օրինակներու նուազութիւնը... մանաւանդ երկրորդական օրէնքներու համար պրն. Մէյէ կը պահանջէր, որ օրինակները ամբողջական ըլլան... իմ ներկայ հատորիս մէջ ամբողջ այս թերութիւնները վերացած են»⁸:

Մի ալ օրինակ.

«Քննութիւն և համեմատութիւն եզրկայ նորագիտ ձեռագրին» ուսումնասիրութեան մէջ խօսելով ձեռագրի ապաստարան ընթերցման մասին եւ պատճառաբանելով, թէ այն հարադատ է ե դարին՝ Հ. Աճառեանը տողատակում նշել է. «Վերոյիշեալ զիտողութիւնները քաղուած եւ ընդարձակուած են Մէյէ հայաբանին մէկ անձնական նամակէն, որուն հաղորդած էի ժամանակին ձեռագրին սոյն զեղեցիկ ընթերցուածը»⁹:

Կամ. «Հայոց գրիւր» (առաջին հրատարակութիւն, էջ 322—323),

6 Հ. Աճառեանը երեւառում վառել է Մէյէից ստացած նամակները:

7 Երեւան, ՀՍՍՀ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Գրականութեան և Արուեստի Թանգարան, Գր. Խալաբեանի ֆոնդ, 1911 թուականի Մայիսի 12ի նամակից: Նոյն միտքը կրկնուած է Գ. Խ. Հոկտեմբերի 5ի նամակում: Նշենք, որ Հ. Աճառեանը, մինչ այդ, նոյն աշխատութիւնն աւելի համառօտ հրատարակել է Փրանսերէն:

8 Բազմապէս, 1899, էջ 112—113:

9 Հանդէս Ամսթրալայ, 1904, էջ 162:

աշխատութեան մէջ Հին Հայերէնում վ եւ հնչիւնների տարբերութեան մասին խօսելիս, Հ. Աճառեանը մէջբերել է Մեյէի մի նամակի հետևեալ տողերը. («Ահա թէ ինչ կը զրէ ինձ Հայագէտ Մեյէ իր նամակին մէջ այս խնդրի առթիւ») «Գտնով վ եւ զերուն, ես համոզուած եմ, որ ասոնք իրարմէ տարբեր ձայներ էին, առանց որոյ այբուրենի հեղինակը զանոնք զանազանած չպիտի բլլար: Հակամաս եմ կարծելու, որ վ կը նշանակէր իսկական բաղաձայն մը, թերեւս արդէն չըթնատամնային վ ձայնը. բայց այս վերջին կէտին վրայ ապահով չեմ. յամենայն դէպս անշուշտ սպիրանտ էր, կրկնաշրթնային կամ չըթնատամնային. իսկ եւ աւելի բաղաձայն ու էր (1913 Դեկտ. 23)»:

Իր մի նամակում (1911 թ.) Հ. Աճառեանը հաւանաբար Մեյէի կարծիքն է հարցրել Նիդողայոս Մառի լեզուաբանական տեսակէտների մասին: Մեյէն նրան պատասխանել է հետևեալ տողերով, որ Հ. Աճառեանը արտադրելով (Փրանսերէն լեզուով) հաղորդել է Գր. խալաթեանի¹⁰. «Ըստ իս, պէտք է թողնել, որ Մառը մինչև վերջ չարագրել իր տեսակէտները, եւ ապա միայն ձեռնարկել դրանց քննարկմանը: Ցարդ չեմ կարողացել դրանք յստակօրէն բարձրել. անձեւ մի բան են: Բոլոր նրանք, որոնք մի քիչ լեզուաբանութիւն գիտեն, տեսնում են, որ դրանցից ոչինչ չի կարելի երգականացնել: Սակայն երբ նա հերթականութեամբ կը շարագրել խնդիրները, կը տեսնենք, որ դրանք անհիմն են: Պէտք է մի քիչ չի սպասել: Մէկ յօդուածը ոչինչ չի փոխի եւ կարող է պղտորել դեռեւս չկազմաւորուած մտքերը»¹¹: Հ. Աճառեանը չարժանաւորում է. «Վիաւելցնէ, թէ ինքը Մառի բոլոր գրքերը ունի. . . Ամենէն վերջը կ'աւելցնէ. Ես հորից կը մտածեմ ձեր նամակին մասին: Այսպիսով՝ Մեյէ կը հրաժարի գրել. սակայն վերջի բառերը յուսալի են. կրնանք կարծել, թէ հանդիստ ժամանակ մը զբաղի այս խնդրով»¹²:

Սակայն Հ. Աճառեանի «Հայերէն արմատական բառարան»ն է, որ զարմէլ է Մեյէի եւ Հ. Աճառեանի նամակագրութեան գլխաւոր նիւթը, նա է արժանացել Մեյէի առանձին ուշադրութեան, գիտական անկողնութեան եւ հորհուրդների: Նրանում ամենից ակնառու է երկու գիտնականների գիտական համագործակցութիւնը: Հիւսկամանից յետոյ Հայերէնի հարուստ բառապաշարն ուսումնասիրութեան գործում լեզուաբանութիւնը շատ բան է պարտական Մեյէին եւ Հ. Աճառեանին. այստեղ երկու հսկայ Հայագէտների ջանքերն ու յաջողութիւնները զուգընթաց են եղել: «Հայերէն արմատական բառարան»ի հեղինակը յայտարարել է առաջաբանում, թէ որքա՛ն է պարտական իր ուսուցչին այս գործում, եւ ուսուցիչը մամուլում հրատարակել է, թէ որքա՛ն է չը պարտ իր աշակերտով. «Հպարտ եմ —գրել է Մեյէն—, որ Աճառեանին երկար տարիներ ունեցել եմ իմ աշակերտների թում. . . նա մէկն է նրանցից, որոնք պատին են բերում այն դպրոցին, որից անցել են»¹³: Մեյէի աշակերտներից Հայագէտ Հ. Լուի Մարիէսը գրել է. «Ստուգաբանութեան մէջ եւս Մեյէի լոյսով է ուսանողները Աճառեանը, որ յաճախ կրկնել է «Ուղիղ մեկնեց Մե-

10 Գրականութեան եւ Արուեստի քանգարան, Գր. Խալաթեանի ֆոնդ, Հ. Աճառեանի նամակը Գր. Խալաթեանին (1 Մայիս 1911):

11 Մեյէի նամակի տողերի քարգամութիւնը մերն է:

12 Ի դէպ մշեմ, որ Մեյէն իր գրախօսականներում միշտ էլ խիստ է քննադատել Մառի լեզուաբանական տեսակէտները, սակայն մեծ զովստով է խօսել վրաց եւ հայ բանասիրութեան վերաբերող նրա երատարակութիւնների մասին:

13 Ա. Մեյէ, Գրախօսութիւն «Հայերէն արմատական բառարան»ի մասին (Bulletin de la société de linguistique de Paris, 1927, հատ. 27, էջ 51):

յէ»․ եւ եօթհատոր «Արմատական բառարան»ը՝ եօթեանի այդ կիկլոպեան կոթողը կապուած է «Esquisse»—ին եւ «Altarmenisches Elementarbuch»—ին երկթեւ այս կայանին, որից սնուած է ամբողջ հայագիտութիւնը։ Ստուգաբանութիւնը, փոխառութիւնների բնոյթը, բառերի մէջ իրենց հետքերը թողած զանազան քաղաքակրթութիւնների ազդեցութիւնները՝ այս բոլորը բառարանում ուսումնասիրուած է Մեյլէի լեզուաբանական և բանասիրական ըմբռնումով, Մեյլէի պատմական մեթոտով։ Հայոց լեզուի եւ հայ ազգի համար ինչպիսի՝ բախտաւորութիւն է այդ երկու մտքերի շաղկապումը այս գործում։ Մեյլէն այնքա՛ն բարձր էր դնահատում այդ բառարանի նշանակութիւնը, որ կեանքի վերջին օրերին ձեռնամուխ է լինում դրա կական մասի ֆրանսերէն լեզուով ամփոփման»¹⁴։

Սակայն Հ․ Աճառեանի «Հայերէն արմատական բառարան»ի եւ միւս աշխատութիւնների մասին Մեյլէի դրախօսութիւնները ներկայացնելուց առաջ ցոյց տանք մի քանի բառով, որ Մարիէսը չէր չափազանցել եւ Հ․ Աճառեանին չի թերազնահատել, քանի որ Աճառեանն ինքը հպարտութեամբ է նշել, թէ առաջնորդուել է Մեյլէի լոյսով։

«Հայերէն արմատական բառարան»ի առաջաբանից յայտնի է (խմբատիպ առաջին հրատարակութիւն, հատ. Է¹⁵), որ հեղինակը երկար տարիներ է աշխատել այս հոյակապ գործի վրայ։ 1926 թ. բառարանի առաջին պըրակներէ մասին հրատարակած գրախօսութեան մէջ, Մեյլէն գրել է․ «Լեզուաբանութիւն սովորելու համար Փարիզ գալուց եւ արտակարգ արիւթիւն այսահանջող աշխատանքային պայմաններում լեզուաբանական մեթոտ իւրացնելուց յետոյ, պրն․ Աճառեանը չդադարեց հայերէնի բառազանձը ուսումնասիրելուց։ Երկար ժամանակ նրան թափառական են դարձրել հայ ազգի դժբախտութիւնները, սակայն յաճախ վշտալից իր կեանքի պայմաններում երբեք աչքաթող չէ արել իր մտադրութիւնը»¹⁶։ Բառարանի կազմութեան ընթացքի մասին միշտ էլ տեղեակ է պահել Մեյլէին։ Դեռեւս 1914 թ. փետրուարի 9ի նամակում Մեյլէն Մ․ Վրդ․ Մաքսուտեանին գրել է․ «Ինչպէս երեւում է, Աճառեանը բուռն թափով է աշխատում իր [Արմատական] բառարանի վրայ»¹⁷։ Նոյն թուականի Ապրիլի 14ին՝ «Ըստ երեւոյթին, Աճառեանը Բառարանի գործը առաջ է տանում․ ձեռագիրն արդէն պատրաստ է մինչեւ Դ տառը ներառեալ։ Այս ստուգաբանական բառարանը շատ օգտակար գիրք է լինելու»։

Հ․ Աճառեանը հայերէնի արմատական կամ ստուգաբանական բառարան կազմելիս չէր կարող, ի հարկէ, բաւարարուել լոկ աշխատանքի ընթացքի մասին տեղեակ պահելով իր ուսուցչին, որ հնդեւրոպական լեզուաբանութեան մեծագոյն հեղինակութիւններից էր, պատրաստել էր լատիներէնի արմատական բառարանը, ստուգաբանել եւ ստուգաբանում էր հայերէն տասնեակ բառեր։ Ուստի նրա հայերէն ստուգաբանութիւնները բառարանի մէջ ընդգրկելուց րացի, Հ․ Աճառեանն թղթակցութեամբ յաճախ դիմել է նրա օգնութեանը եւ կարճերին․ «Հիւպիմանի մահից յետոյ —գրել է նա—․ հայ լեզուաբանութեան մեծագոյն հեղինակութիւնը եղաւ Meillet, լեզուաբանութեան ուսուցի-

¹⁴ Une cérémonie à la mémoire du Prof. A. Meillet, 1937, Փարիզ, էջ 48։

¹⁵ Երեսնի Գետական համալսարանի Հայագիտական կենտրոնը վերաբրտարակում է «Հայերէն արմատական բառարան»ը․ արդէն լոյս է տեսել առաջին հատորը, ուր ընդգրկուած է նախկին եօթերորդը։

¹⁶ Revue des Etudes Arméniennes, հատ. 6, 1926, էջ 333։

¹⁷ Երեսն, Մատենադարան, Մ․ Վրդ․ Մաքսուտեանցի ֆոնդ։

չըս, որ եւ այսօր (1935 թ. —Մ. Մ.) ընդհանուր լեզուաբանութեան համալե-
խարհային հեղինակ է: 35 տարիներ թղթակցութեամբ բազմատեսակ ցու-
ցումներ եմ ստացել իրանից, իր միջոցով ճշտել բազմաթիւ ստուգաբանու-
թիւններ, ստացել իր հաւանութիւնը կամ մերժումը, որ և յաճախ յիշատա-
կում եմ բառարանիս մէջը¹⁸: Եւ իրօք, շատ բառերի ստուգաբանութեան վեր-
ջում բառարանում կարգում ենք, որ տեղեկութիւնը Մեյէի անձնական մի նա-
մակից է:

«Հայերէն արմատական բառարան»ում ամէն մի բառի մասին խօսում
է հինգ բաժնում՝ Բառագիտութիւն, Ստուգաբանութիւն, Ստուգաբանութիւն-
ների պատմութիւն, Գաւառական ձեւեր եւ Հայերէնից փոխառեալ բառեր:
Համարեա այս բոլոր բաժիններում, հեղինակի իսկ խոստովանութեամբ առ-
կայ է Մեյէի (եւ Հիւլպժանի, ի հարկէ) առաջնորդող միտքը, նրա «Լատինե-
րէն ստուգաբանական բառարան»ի նմուշը: Այսպէս.

«Բառագիտութիւն» բաժնում.

Հանգուցեալ Հ. Ն. Ալիքեանը «Հայերէն արմատական բառարան»ի
դրախտութեան մէջ (Համդէտ Ամսօրեայ, 1930, էջ 486) քննադատել է հեղի-
նակին նրա համար, որ ընդգրկել է «անլուր, բարբարոս, տարակուսական,
անսովոր, հաղուազիւտ եւ փոխառեալ բառեր»: Բառարանի առաջաբանում
(Հատ. Ա, էջ 11) հեղինակը նրան պատասխանելիս վկայակոչել է իրնուր եւ
Մեյէի «Լատիներէն ստուգաբանական բառարան»ը, որի «մէջ էլ այդպիսի
անսովոր եւ անսովոր բառերը յիշուած են իրենց հերթին առանց խորու-
թեան. օր. էջ 863, scada: մեկնական բառ, առանց բացատրութեան, չստու-
գարանուած: Եւ այս գրողն է Մեյէ, զգո՞յ՜լ եւ բծախնդրի գիտնական:

«Ստուգաբանութիւն» բաժնում.

Վերեւում մէջ բերեցինք Հ. Աճառեանի վկայութիւնը, թէ 35 տարի-
ների թղթակցութեամբ եւս Մեյէի միջոցով ճշտել է բազմաթիւ ստուգաբանու-
թիւններ (Հատ. Ա, էջ 15): Բառարանի առաջաբանում հեղինակը համեստա-
բար գրել է, թէ հայադէտ լեզուաբանների (Հիւլպժան, Մեյէ, Լիտեն, Փե-
տերսեն...) առաջարկած ստուգաբանութիւններից բացի ինքն էլ ունի հրատա-
րակուած կամ անտիպ բազմաթիւ ստուգաբանութիւններ, որոնք ընդգրկուած
են բառարանում. սակայն նա ստոյգ է համարել միայն այն մեկնութիւնները,
որոնք արժանացել են Հիւլպժանի եւ Մեյէի հաւանութեան:

«Ստուգաբանութեանց պատմութիւն, երբեմն նաև ուղիղ ստուգա-
բանութեանց համար —գրել է Հ. Աճառեանը—, օգտուած եմ նաև անտիպ
գործերից: Գարապաշեանի, Ա. Խաչատրեանի, Մեյէի, Հիւլպժանի եւ ուրիշ-
ների հետ ունեցած անձնական ծանօթութիւնս և թղթակցութիւններս շատ ար-
դիւնք են տուած ինձ: Յատկապէս, ինչպէս վերը յիշեցի, իմ ուսուցիչ Մեյէի
հետ ունեցած թղթակցութիւնս 1898 թուից սկսեալ մինչև այժմ անընդհատ,
շատ արդիւնաւէտ է եղած» («Հայերէն արմատական բառարան», Հատ. Ա, էջ
20): Նկատենք, որ Մեյէն յիշատակում է առանձնապէս:

Ի դէպ ասենք, որ ստուգաբանութեան եւ ընդհանրապէս հայագիտու-
թեան վերաբերող հարցերով Մեյէին դիմել են նաև ուրիշ Հայ գիտնական-

¹⁸ «Հայերէն արմատական բառարան» հատ. Ա, էջ 15: Ի միջի այլոց ճշմէ, որ
բառարանի սկզբում հեղինակը իր ձեռագիշմերի նկարների շարքում դրած է Յանս Մեյէ-
իըն՝ «Նալիքով հմ» ձօնով իւ «Յրախոսապարտ սոմ», Հ. Աճառեան, տարագրութեամբ:

Բառարանի մօր իրաւաբանութեան մէջ չկայ այս էջը:

ներ՝ Կ. Բասմաջեանը օտար լեզուների բառերի հայերէն տառադարձութեան¹⁹, Մ. Արեգեանը հայերէնի ուղղագրութեան բարեփոխման²⁰, Խ. Յովհաննիսեանցը, Լ. Մսերեանցը, Գ. Տէր Մկրտչեանը (Մէարան), Ս. Վ. Մաքսուտեանցը, Ա. Զօպանեանը եւ ուրիշներ՝ հայագիտական զանազան խնդիրներով: Մեյից ստացուած պատասխանները մասամբ պահուած են Երեւանի գիւմնէզիում²¹: Հայ եւ օտար հայագէտներ վստահութեամբ են գիմել Մեյի ուսումնասիրութիւններին կամ անձնապէս նրան, որովհետեւ, ինչպէս գրել է Հ. Փետերսենը, «Զելպլանի գործերից յետոյ Մեյի աշխատութիւնները հայ լեզուարանական որեւէ ուսումնասիրութեան ամենից անհրաժեշտ մեկնակէտն են»²²:

ՄԵՅԷՆ Հ. ԱՃԱՌԻԱՆԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՐ

Հետեւեալ տողերը ասում են այն մասին, թէ ինքը՝ Աճառեանը, ղեկեւ 1898 թ. ինչպիսի՞ համարում է ունեցել Մեյի, որպէս հայերէնի դասախօսի եւ հայագէտի մասին. «Հայ լեզուի ուսուցման եղանակը յԱրեւմուտայ յօդուածում Օկիւսթ Քարիէրի հայերէնի դասաւանդման եղանակը բնութագրելուց յետոյ, Հ. Աճառեանը Մեյի մասին գրել է. «Հայագիտութիւնը սակայն աւելի լուրջ, ծանրաբորւ եւ հմուտ ներկայացուցիչ մ'ունի յանձին պրն. Մեյի: Սա մի երեսնամեայ նիւար (ինչպէս կ'ըլլան բոլոր աշխատաւոր գիտնականները), սրամիտ, լուրջ, եւ թեթեւաշարժ երիտասարդ մէ: Դեռ երեսնամեայ, բայց արդէն ստացած է վարդապետութեան աստիճանը, որ այնպէս դժուար է փարդի մէջ: Լեզուարան, նուիրում միայն լեզուարանութեան, հմուտ է հնդեւրոպական բոլոր մայր լեզուաց եւ այս իսկ նպատակաւ ուսած է նաեւ հայերէնը, զոր կատարելագործելու համար անցած էր Կովկաս, ուր ժամանակ մը հայերէն խօսած է: Տեսած է էջմիածին, Ալաուրակ, բարձրացած է Արազած լեռ եւ այլն: Մանօթ է մեր աշխարհի գրական բարբառներուն եւ կը կարդայ հայերէն թերթ եւ ուրիշ լեզուարանական աշխատութիւններ: Ուսուցիչ Բարձր ուսմանց վարժարանին մէջ, ուր կը դասախօսէ համեմատական քերականութիւն, լիթուաներէն, սլաւերէն, զանդկերէն. իսկ այս մերջին տա-

19 Հրամակ հայերէնի տառադարձութեան մասին, Բաճաէր, 1902, Գ, էջ 253-56:

20 Մեյի անձնական նամակ, Երեւանի Պատմական արխիւ ու Գրականութեան եւ Արւեստի քանդաւար, Մանուկ Աբեղեանի ֆոնդ:

21 Մէրքերեմ մի հաստատ միայն Մեյի կամայեանցի նամակից, որ ուղղուած է այն ժամանակ (1911 թ.) Փարիզում Մեյի ուսանող Մերսոյ վ. Մաքսուտեանցին. «...ինչու որ եմ քեզանց՝ Մեյից իմանալ, թէ ուստակ միայն գտաւ» է նշանակում եւ զգիւ իր ստիմաններով», թե՛ եւ այլ բան. այն եւ այդ բանը որեւէ կապ ունի՝ մեր առեւ եւ պարսկերէն բառի հետ: Արդեօք նա կարո՞ղ է որեւէ բացատրութիւն տալ մեր գիր եւ դասաւարտերին: Ռուսերը ասորեւ՞ն է. թէ պարսկերէնից փոխ առնաւ. (նամակի լուսանկարում՝ Վեր Բան է աւելի ճիշտ՝ Ռուսակ թե՛ Ռուսակ): Բացի այդ, նաւակարի նշանակում է ճար կատիկ, բայց ի՞նչ է կատիկը... Խնդրեմ հաղորդեցէ՛ք... պ. Մեյի՞ն շնորհաւ կալիքս իր քննադատութեան (Ազաթանգեղոսի քննական հրատարակութեան մասին, որ գրել է Մեյին — Մ. Մ.] եւ ուղարկածի ընդ իննադասականի առանձնատիպի — Մ. Մ.] համար» (Երեւան, Մատենադարան, Մ. Վ. Մաքսուտեանցի ֆոնդ, նամակ 28 Մարտի 1911):

22 H. Pedersen. Les pronoms démonstratifs de l'ancien arménien, Փակիմեակը, 1906, առանձնատիպ, էջ 20:

րին աւելցուց նաեւ Հայերէն... Մէյէ Ծրանսայի միակ Հայագէտն է թիւով եւ արժանիքով...»²³ :

Նոյն 1898 թ. Հ. Աճառեանը Փարիզից գրել է Լեւոն Մսերեանցին. «...Մէյէ Հայերէն պէտք եղածին պէս սորված է եւ կարող է կարգաւ որեւիցէ Հայերէն աշխատութիւն: Զարմանայի կը լինի, որ երոպայի Հայապէտ մը Հայագէտ անունը կրէ եւ Հայերէն չգիտնայ: Այսպէս օրինակ, ես զարմանում եմ, որ Հիւպըման զանգատ է յայտնում, որ Հայագիտութեան վրայ Հայերը ուսման համ Հայերէն կը գրեն, այս գրքերը կորսուած են մեզ համար կ'ըսէ: Ի դուր խօսք: Երեք տարուան մէջ մի օր չլսեցի Մէյէից այսպիսի գանգատ մը: Ինչ կարծում եմ, թէ հայագէտները պարտաւոր են հայերէն սորվիլ»²⁴ :

Այժմ տեսնենք, թէ Մէյէ'ն ինչպիսի դրուատանքով է արտայայտուել Հ. Աճառեանի, որպէս Հայագէտի եւ անխոնջ հետազոտողի մասին, ինչպէ՛ս է դնահատել նրա աշխատութիւնները:

Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԸ ՄԵՅԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՄԲ

Վերելում ասացինք, որ Հ. Աճառեանը գիտական հարցերի լուծման համար նամակներով դիմել է Մէյէին: Վերջինս փոխադարձաբար մատահելով իր գիտնական աշակերտին՝ Հայագիտական տեղեկութիւններ է խնդրել նրանից: Սակայն ստացած պատասխանը իր ուսումնասիրութեան մէջ իբրեւ փաստ օգտագործելիս երբեք չի թերացել նշել, թէ այդ տեղեկութիւնը իրեն հաղորդողը Հ. Աճառեանն է: Բերենք դրա օրինակներէց:

Հին Հայերէնում տեքստիւմ բառի ուղղագրութեան մասին խօսելիս, Մէյէն գրել է, թէ գրութեան ճիշտ ձեւը պէտք է լինէր տեքստիւմ՝ Ե—ով, եւ այդ հաստատելու համար, բացի իր փաստերից, վկայակոչել է Հ. Աճառեանի անձնական հաղորդումը. «Եւ իբօք, մի հաղորդման համաձայն, որ պարտական ենք պրն. Աճառեանի սիրալիի պատրաստակամութեան, այս բառը, որ մէկ անգամ է հանդիպում Աւետարանում (Ղուկ., Գ, 1), գրուած է Ե—ով ե ոչ թէ Է—ով, այսինքն՝ տեքստեանն»։ Այնուհետեւ նշուել են էջմիածնի նախկին Մատենադարանի այն ձեռագրերը, որ Մէյէի ցուցումով Հ. Աճառեանը ընթերցել է այս խնդրի պարզարանման համար: Մէյէն աւելացրել է. «Պրն. Աճառեանը ենթադրում է նաեւ, թէ 1295 թ. մի ձեռագրում կարելի է կարգաւ նոյնպէս տեքստիւմ. սակայն ձեռագրի գրչութեան Է—ն եւ Ե—ն այնքա՛ն են նման, որ պրն. Աճառեանը ոչինչ չի պնդում»²⁵ :

Մի այլ դէպքում, Հ. Աճառեանը նամակով իր դիտողութիւնն է յայտնել Մէյէի հրապարակած մի կարծիքի վերաբերեալ: Վերջինս օգտուելով դրանից՝ իր յօդուածին ուղղում է աւելացրել, յայտնելով ճշտողի անունը: Այսպէս. Հայերէն ցիւլ բառը ստուգաբանելուց որոշ ամառակ անց՝ Մէյէն գրել է. «Այս *Mémoires* ըստ [Փարիզի Լեզուաբանական ընկերութեան տեղեկագրում — Մ. Մ.], Հտ. 18, էջ 62, ես խօսել եմ Հայերէն ինչ—որ *ցուլ «առաստաղ» բառի մասին: Պրն. Աճառեանը ինձ նկատել է տալիս, թէ այս ուղղականը լոկ ենթադրուել է Աւետարանում հանդիպող յօդանի սեռականի

²³ Բագմազէպ, 1898, Յուլիս, էջ 320:

²⁴ Գրելու. եւ Արուստի քանգարս, Լ. Մսերեանցի ֆոնդ:

²⁵ «Étymologies arméniennes», («Հայերէն ստուգաբանութիւններ»), *Mémoires de la société de linguistique de Paris*, հատ. 11, 1900, էջ 400:

ցուց ձևի գոյութիւնից, թէ այն ճիշտ չէ և մի ձեռագրում յայտնաբերուած ուղղականի իսկական ձևն արդէն կայ Վենետիկի Առնոն քառարանում»²⁶ :

Հայերէն յղի բառը ստուգաբանելուց առաջ Մեյէն նամակով տեղեկացել է Հ. Աճառեանից, թէ ինչպիսի՜ ստուգաբանութիւններ են առաջարկուած այս բառի համար: Եւ ըստ այնմ Մեյէն գրել է²⁷. «Այս բառը չկայ պրն. Աճառեանի Արմատական մեծ բառարանի լոյս տեսած մասում: Իմ հարցումս, պրն. Աճառեանը յիշատակում է միայն երկու համեմատութիւն...»²⁸

«Կեանքիս յուշերից» գրքում (էջ 276) Հ. Աճառեանը պատմում է, թէ Շուշիում Մեյէն նրան կարգաւ է տալիս իր կազմած «Դասական Հայերէնի համեմատական քերականութեան ուրուագիծը»՝ «Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique», «Մեյէն կազմել էր իր Հայերէնի քերականութիւնը եւ ուզում էր, որ ձեռագիրը միասին կարգաւորէ նախքան տպագրելը, որպէսզի եթէ պատահական սխալներ սպրդած լինէին, ուղղէինք: Այս աշխատանքը կատարեցինք»:

Մեծ նշանակութիւն տալով Հ. Աճառեանի կարծիքին՝ Մեյէն անտարակոյս խնդրել է նրանից, որ գրախօսութիւն գրի իր «Esquisse...»-ի մասին, երբ ըստ է տեսել 1903ին: Աճառեանը պատասխանել է. «...ինչ վերաբերում է գրախօսութեան, թերեւս այն հրատարակեմ «Մուրճ»ում. դիտէք, որ սա Հայերէն պարբերականներից լաւագոյնը եւ այժմ ամենատարածուածն է. այդպիսով գրախօսականը դրանում աւելի շատ կը տարածուի, քան այլուր»²⁹:

Հ. Աճառեանի նկատմամբ Մեյէի ունեցած վստահութեան, նրա գիտական կարծիքին վստահելու մի այլ օրինակ. Մեսրոպ Վրդ. Մաքսուտեանցին գրած մի նամակից (Մարտի 26, 1912 թ.) տեղեկատու եմք, որ Մեյէն գրաբարի իր կազմած գերմաներէն քերականութեան սրբազրական մամուլներն ուղարկել է Հ. Աճառեանին՝ ստուգման համար. «Մերելի Մաքսուտեանց —գրել է նա—, վերջապէս ստացայ Աճառեանի սրբազրած փորձնական էջերը: Ի միջի այլոց, նա ձեգանից աւելի վրիպակներ չի յայտնաբերել»: Մեյէի մէկ ուրիշ նամակից (22 Նոյ. 1912) կարելի է եզրակացնել, որ նա Աճառեանի կարծիքն է խնդրել նաեւ նոյն աշխատութեան բառացանկի մասին. «Աճառեանի ընդունած այրբենական հերթականութիւնը հնարաւոր է հնչելական փոխառութեան տեսակից»: Ի դէպ, բառացանկը կազմել է Մաքսուտեանցը:

Մեյէն հիմքեր ունէր, անկասկած, հայագիտական առանձին հարցերում դիմելու Հ. Աճառեանին, իրրեւ հեղինակաւոր, խոտապահանջ և իր ուսուցչի պէս զգոյշ հայադէտի խորհուրդներին, գիտական տեղեկութիւններին ու կարծիքին: Դեռեւ 1902 թուականի Հոկտ. 14ին Արշակ Զօպանեանին գրած մի նամակում Մեյէն իր աշակերտին որակում է որպէս ժամանակի «հայ լեզուաբաններից լաւագոյնը». «Եւ այդ յօդուածը զրեցի, որպէսզի նշեմ այն, ինչ որ ուզում էր Աճառեանը՝ իմ եւ որակեալ մասնագէտների կարծիքով հայ լեզուաբաններից լաւագոյնը»³⁰: Կ. Բամաջեանի «Հայոց արդի պատմութիւն

26 Mémoires de la société de linguistique de Paris, XVIII, 1913, 377.

27 Revue des Etudes arméniennes, X, 1930, 184.

28 Հ. Աճառեանի նամակի լրիւ քարգամուրիւնը տրւած է սոյն մենագրութեան վերջում:

29 Նկատենք, որ Հ. Աճառեանի «մատենախօսականը» «Esquisse...»-ի մասին լոյս է տեսել Հանդէս Ամսօրեայում, իսկ Մուրճում երատարակուել է մի այլ գրախօսութիւն, որ Աճառեանը ուղարկել է Մեյէին:

30 Գրականութեան եւ Արուեստի քանգարան, Ա. Զօպանեանի փոնդ:

(1375—1916)» աշխատութեան գրախօսականում Մեյէն իր բնութեւնը Թերութիւն նշել է հետեւեալը. «Յաճախ պարզ անուանացանկեր ենք գտնում այնտեղ, որտեղ սպասելի էին մտքեր: Եւ այդ անուանացանկերը լրիւ չեն. ժամանակակից հայ դրողներին թուարկելիս, ինչպէ՞ս կարելի է մոռանալ պրն. Ա. Զօպանեանին, որ, ի միջի այլոց, այնքան բան արեց իր հայրենիքը Ֆրանսիայում ճանաչել տալու համար. գիտնականներ թուարկելիս ինչո՞ւ մոռացութեան տալ պրն. Աճառեանին՝ նշանաւոր լեզուաբանին եւ բանասէրին»³¹:

Հ. Աճառեանի մասին Մեյէն մեծ գովեստով է արտայայտուել ոչ միայն նամակներում կամ որեւէ առիթով, այլև նրա աշխատութիւններին մասին հրապարակած գրախօսականներում, ի լուր բոլորի: Այսպէս օրինակ. «Հայ բարբառների դասակարգում» աշխատութեան Փրանսերէն հրատարակութեան գրախօսականը սկսում է «Պրն. Աճառեանը իր ողջ կեանքը նուիրել է իր մայրենի լեզուի՝ հայերէնի ուսումնասիրութեան» տողով եւ եղբայրակուսում է հետեւեալներով. «Նոր գիտական արժանիքը երեւան է գալիս նրա հրատարակութիւնների մէջ: Ես, որ գիտեմ, թէ ինչպիսի՞ կամք, սիրով կ'առէի՝ հերոսութիւնների մէջ: Ես, որ գիտեմ, թէ ինչպիսի՞ կամք, սիրով կ'առէի՝ հերոսութիւնն անհրաժեշտ եղաւ նրան՝ իր գիտական կրթութիւնը ձեռք բերելու համար, թէ նիւթական ու բարոյական ինչպիսի՞ պայմաններում երկար տարիներ, երբեք չթուլացող յարատեւութեամբ շարունակեց հետազոտութիւններ, որոնք քիչ են խրախուսւել, այստեղ ուղղում եմ անպայման առիւ, թէ ինչպիսի՞ հիացմունք ունեմ ոչ միայն նրա գիտութեան, նրա աշխատանքային հազուադիւս կորովի, այլեւ նրա բնաւորութեան նկատմամբ»³²:

Ոչ միայն գրաւոր, այլև բանաւոր ձեւով Մեյէն հրապարակաւ օրէն յայտնել է իր յատուկ ուժը, յարգանքը եւ բարձր կարծիքը Հ. Աճառեանի ներկատմամբ: 1931 թ. Մայիսին Արեւելքում ճանապարհորդելիս, Մեյէն այցելում է Կ. Պոլսի Կեդրոնական վարժարանը, որի շրջանաւարտներից էր Հ. Աճառեանը: Այդ մասին ժամանակի «Նոր Լուր» հայկական թերթը «Պրոֆ. Մեյէն այցելած է Կեդրոնական վարժարան եւ Ղալաթիոյ եկեղեցին» հաղորդագրութեան մէջ գրել է³³. «Նշանաւոր արեւելագէտ—լեզուագէտ Պրոֆ. Մեյէն այսօր [Կիրակի, 11 Մայիս 1931 — Մ. Մ.] այցելած է Կեդրոնական վարժարան. պրոֆեսորը ուսուցիչը ըլլալով Կեդրոնականի նախկին աշակերտ, բազմաճակատ բանասէր եւ լեզուագէտ Պ. Հրաչեայ Աճառեանի, փափաքած է այցելել անոր ուսած վարժարանը: Աշակերտութիւնը հաւաքուած է սրահ, ուր տնօրէնը ներկայացուցած է պրոֆեսորը եւ խնդրած է քանի մը քաջակերական խօսք ուսանողութեան համար: Պրոֆեսորը Փրանսերէն լեզուով խանդավառ խօսքեր ուղղած է ըսած է, թէ ինք համակրութիւն յայտնելու եկած է և տեսնելու այն վարժարանը, ուր շնչած են Փասթէօրի հաստատութեան աշխատակից գիտուն Մանուէլեան եւ Պ. Աճառեան, եւ որոնց մասին լաւագոյն գաղափարը ունեցած է, եւ իրեն հաճելի պարտականութիւն համարած է գալ այցելել:

31 Revue Critique, հաս. 83, 1917, էջ 322:

32 Journal Asiatique, 1909, էջ 550-560:

33 Նոր Լուր քերթը հազարդել է մաւե, Յը 1931 թ. Մայիսի 9ին, Պոլսի համալսարանի իրաւաբանական քաժմի օրախում Մեյէն դասախօսել է «Լեզու և քաղաքակրթութիւն» քննալով. «Մակայն —գրեց մեզ տիկին Մեյէն իր մամակում (11 Նոյ. 1933)», Թաւրթիքը բուռն կերպով յարձակուեցին մրա (Մեյէն) վրայ այն քանի համար, որ մա չասաց, քե հեքեքը Թաւրթիք էին: Դասախօսութեան յայտնի օրը (քե հրկու օր յետոյ) Պոլսից մեկնեցինք. պրն. Տիւմբիլը, որ այն ժամանակ դասախօս էր Կ. Պոլսում, մեզ ասաց, քե լաւ կը լինի, որ հեաանգի երկրից»:

«Պատմած է, որ Հ. Աճառեան ի՛նչ անձկութեան մէջ կ'աշխատէր եւ զմայլելի հաստատամտութեան եւ բեղուն բնդունակութեան պանծալի օրինակ մը կ'ընծայէ՝ ամէն ականածանքի գիտուն մը հանդիսանալով: Պրոֆեսորը այսօր ցեղած է յետոյ դասարանները³⁴ եւ «յապորաթուարը»: Պրոֆեսորը այցելած է նաեւ Ղալաթիոյ եկեղեցիք»³⁵:

Ժամանակակիցները երանի են տուել Մեյէին, որ Հայոց լուսադոյն լեզուաբանը նրա աշակերտն է. «Երանի՛ պ. Մեյէին —գրել է Կ. Բասմաշեանը—, որ Աճառեանի նման յամառ աշխատող եւ բանիրուն աշակերտ մ'ունեցած է»³⁶: Կոմ Մեյէի համար առանձին պատիւ եւ համարել նշելով, թէ Աճառեանը նրան է աշակերտել. Ա. Զօպանեանը 1936 թ. Մեյէի մահուան առթիւ գրել է. «Իր աշակերտներէն յիշելու արժանի լեզուաբաններ եղած են Դաւիթ—Բէկ... Մաքսուտեան վարդապետը... եւ մանաւանդ յայտնի լեզուաբան Հրաչեայ Աճառեանը՝ Հայ լեզուաբաններու մեծագոյնը: Մեյէ կը հպարտանար Աճառեանով, զոր ջերմօրէն կը սիրէր եւ որուն աշխատութեան կը հետեւէր ուշադրութեամբ»³⁷: Մեյէի համարն առթիւ Հանգէս Ամսօրեայն եւ հայալէտ պըրոֆ. Յրէտէրիք Ֆէյսին բաւարարուել են յիշատակելով իրայն Աճառեանին որպէս Մեյէի հանրայայտ աշակերտ. «Անոր մէկ ուրիշ արժանիքն է հայալիստութեան համար —գրել է Հանգէսը—, որ հասցուցած է կարող աշակերտներ, որոնց կարգին պիտի յիշատակուի նաեւ Հայ լեզուաբանը Հրաչեայ Աճառեանը»³⁸: Պրոֆ. Ֆէյսին գրել է. «Այսպիսի գիտուն ուսուցիչ մը ունեցաւ անշուշտ շատ աշակերտներ, որոնցմէ քանի մը հոգի արդէն մեծ տեղ դրաւ եւ լեզուաբանութեան մէջ: Միայն մէկը նշանակելով պիտի զոհանամ, որովհետեւ ասիկա բոլոր հայերուն ծանօթ է... Հրաչեայ Աճառեան, Երեւանի համալսարանին ուսուցիչը»³⁹:

Մեյէի եւ ժամանակակիցների հիացմունքը Հ. Աճառեանի նկատմամբ ծնունդ է առել Հայ մեծ լեզուաբանի աշխատութիւնների ճիշտ արժէքաւորումից, որոնք մեծ մասամբ լոյս են տեսել հայերէն, մի քանիսր Փրանսիոյ եւ գերմաներէն, իրաւամբ արժանապէս են հայ եւ եւրոպացի լեզուաբանների ու բանասէրների բարձր հաւանութեան: Նրան բոտ արժանւոյն, առաջինը եւ ամենարժքը զնահատուկներից է եղել նրա ուսուցիչ Մեյէին, որովհետեւ նա էր ամենից լաւ ըմբռնում այդ հետազոտութիւնների խորութիւնը: Հետեւաբար, եւրոպական մասնադիտական մամուլում դրանց մասին իր հրապարակած հե-

34 Այբի տիկին Սաֆիկ Աճառեանն ամուսնաց լած լինելով՝ մեզ պատմեց հետեւեալը. Մեյէն դասարաններում որոնել է Հ. Աճառեանի գիմնակարը եւ չգտնելով՝ իր գարնանէն ի վեր յայտնել տնօրէնին: Սա Աճառեանից նամակով խնդրել է մի լուսանկար դրոշմի սրահում կախելու եւ ուրիշ անգամ չափօքով չմնալու: Խաւար: Աճառեանը նրան ուղարկել է մի փոքրիկ լուսանկար, չսպասելով, որ մի ծանօթ իւղանկարիչ նրան անհատացի պատկերով վրայ: Նկարչի մասին է. «Դուստր արտիստները, սովոր էի խաբելու»:

35 Նոր Լուր քերթը 1931 թ. Մայիսի 12ի հաղորդագրութեան մէջ գրել է. «Պրոֆ. Մեյէ, որուն կեդրոնական վարժարան այցելութիւնը գրած էիմէ իրէկ, այս առթիւ ճնշեց Ղալաթիոյ եկեղեցւոյն պատկանող երկու ձեռագիր Աւետարաններ, որոնք իբր հնուքեան մեծ արժէք կը ներկայացնեն: Պրոֆ. Մեյէ այդ ձեռագիրներուն մասին մանրամասն քաջատրութիւններ առաւ»:

36 Բանասէր, 1902, էջ 320:

37 Անահիտ, 1936, Բ. 5-6, էջ 28:

38 Հանգէս Ամսօրեայ, 1936, էջ 406:

39 Բաղմալէպ, 1937, էջ 89:

ղիտակաւոր դասախօսութիւններով, դիտական ընկերութիւններէ նիտսերում տուած հաղորդումներով նա Հ. Աճառեանին եւ նրա հետազօտութիւնները ծանօթացրել է լեզուաբանների եւ լոանաէրների շրջանակներում: Այսպէս օրինակ, Փարիզի Լեզուաբանական ընկերութեան նիստերի արձանագրութիւններէ մէջ կարելի է կարդալ, որ Ընկերութեան մշտական քարտուղար Մեյէն այսինչ նիստում ընկերացել է Աճառեանի մի դիտողութիւնը հայ բարբառագիտութեան վերաբերեալ (*Séu Bulletin de la société de linguistique de Paris*, 1908, էջ XIII), կամ ամփոփել է Աճառեանի «Հայերէն ստուգարանութիւնները» յոգուածը *Bulletin de la société de linguistique de Paris*, 1916, էջ 122): Փարիզի Հայագիտական ընկերութեան (*Société des Etudes arméniennes* 1927 թ. Յունուարի 9ի նիստի արձանագրութեան մէջ կարգում ենք, թէ Մեյէն հաղորդել է Հ. Աճառեանի՝ Հայոց լեզուի ստուգարանական մեծ բառարանի հրատարակութեան մասին (*Revue des Etudes arméniennes*, 1927, հատ. 7, էջ 354): Այլ դէպքերում Մեյէն մանրամասն չարդարել եւ մեկնաբանել է Հ. Աճառեանի մի կարեւոր ուսումնասիրութիւն: Այսպէս, Վիեննայի Դարաբաղի բարբառինչ հետազօտութիւնը Մեյէն ամփոփել է 10 էջում⁴⁰, որովհետեւ, ըստ նրան, Աճառեանի տեղեկութիւնները հաւաստի են և շատ մեծ կարևորութիւն ունեն թէ՛ հայերէնի պատմութեան եւ թէ՛ ընդհանուր լեզուաբանութեան համար. եւ բացի այդ, թերեւս գիրքը քիչ տարածում կ'ունենայ, քանի որ հայերէն է զրուած եւ սովորութեամբ վաղարշապատում: Հայերէն կարդացող օտար լեզուաբաններ միշտ էլ սակաւաթիւ են եղել:

Մեյէն անշուշտ անհամբեր սպասում էր, որ վերջ գտնէին քանական թուականների հասարակ ուսուցիչ Աճառեանի աստանդական թափառումները եւ, որ կարեւորն էր, նա դասախօսական լայն գործունէութիւն ծաւալէր բարձրագոյն դպրոցում: Այդ ցանկութիւնը իրականանում է, երբ Հայաստանի Պորհրդային կառավարութիւնը Հ. Աճառեանին հրաւիրում է մշտապէս դասախօսելու Երեւանի նորահաստատ Հայկական Պետական Համալսարանում: Մեյէն այս առթիւ իր ուրախութիւնն է յայտնել մամուլում «Հ. Ս. Պ. Հ. Պետական Համալսարանի գիտական տեղեկագրի» առաջին հատորի մասին զբարխօսութեան մէջ (1925 թ.). «Շնորհիւ այն ինքնավարութեան, որ վայելում են Պորհրդային Հանրապետութիւնների Միութեան անդամները, Հայերը կարողացել են Երեւանում կարմակերպել բոլոր Հայկական Համալսարան, որ տեղ բանասէր եւ լեզուաբան Հ. Աճառեանը վերջապէս գտել էր իր տաղանդին եւ գիտելիքներին պատշաճ տեղը» (*Revue des Etudes arméniennes*, հատ. 5, 1925, 187—188):

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Երուսաղէմ
(Շաբ. 1)

40 *Journal Asiatique*, 1902, էջ 581:

Ա Ղ Օ Թ Ք

Նահատակ բանաստեղծ

Ա. Սեմայի յիշատակին

Կուտակուած եմ նորէն սեւ ամպերն,
 Խաւարը իր թեւերը՝ փըռած.
 Ես դարձեալ փոթորկէն տարուբեր,
 Յուսաբեկ ու աննար, շըւարած:

Ու քեզի կը դիմեմ ես հիմա,
 Դուն միակ ու վերջին ապաւէն.
 Մի թողուր որ Սարսափն անխնայ,
 Հուսկ վերջին այս յոյսս ալ զըրաւէ:

Դուն վրսեմ, անիմաց եւ աննառ,
 Հոգիիս մէջ վառէ քու նըրագն.
 Սըրբէ քիչ մ'աւերակ այս տաճարն...
 Ընդունէ այս որպէս պատարագ:

Ընդունէ այս որպէս պատարագ,
 Մասնիկէն ընծայուած Ամբողջին.
 Մի մարեր, մեղմէ բայց այս կըրակն,
 Փարատէ Մըթութիւնն ազգազջին,

Կարենամ որ տեսնել ես Հեռուն,
 Արիւնէն, Աւերէն ալ անդին...
 Նայուածքս չըմնայ սեւեռուն,
 Ահաւոր, անյատակ Անդունդին:

Մի լըքեր Մըրրիկին կատաղի,
 Միգամած երկինքի մ' տակ անլոյս,
 Փոթորիկը թող որ խաղաղի...
 Եղիր դուն՝ լուսաւոր իմ փարոս:

Ու հասնիմ երբ կայանը վերջին,
 Գըտնեմ հոն՝ ինչ կորսուած էր ճամբուն,
 Իմ բոլոր ձեւերըս ամբողջիդ
 Մէջ, դառնան Սէրերս ալ իրենց բոյն:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԴԻՒԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ

ՆԱՄԱԿԱՆԻ ԳՐԻԳՈՐ ՇՂԹԱՅԱԿԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 14 (22Ա)

ՀԱՍՏԷ

Ի Ստամպոլ՝ ի ձեռն Տեառն Յովաննու՝
Աստուածարան վարդապետին եւ մեծի Պատրիարքին՝ զի բացեալ ընթերցցի առանձին. անբաց
յումեքէ հասցէ ի բարին:

ԲՈՎԱՆԴԱՅՈՒԹԻՒՆ

է՛

Տեառնդ Յովաննու Աստուածարան վարդապետիդ՝
եւ մեծի Պատրիարքիդ՝ սրտաբեկ անձամբ եւ լալոտ
աշօք՝ զողջոյնն սիրոյ ընծայեմ

Յունիս լ [1733]

Եւ զայս ինչ յայտ առնեմ մեծութեան քում. զի ի Յունիսի ամսոյ
գրեալ գիրն՝ զոր յղեցի ընդ զօրիմաց Սարգսին՝² ոչ գիտեմ եհառ առ քեզ թէ
ոչ՝ յորում գրեալ էի ի նա զրօթ մահուան սիրածին որդոյ մերոյ Աճռապետ
հանճարեւ վարդապետին իմոյ՝ Համառոտ՝ գրեալ, եւ այժմ զնոյնն գո՛ւմ:
Զի Յունիսի ժա. յերկուշաբթի օրն, ի տօնի Ներսիսի Սրբոյ Հայրապետին
մերոյ մեծի ի մետասան ժամուն նստեալ ի խցնակս միամիտ զգիրն զայն գրէի
ի վերջն հասեալ գրոյն՝ յայնժամ սպասաւոր որդոյն մերոյ ստիպով եկն թէ
վարդապետն կոչէ գրեզ՝ զոր բազմիցս այնպէս լեալ էր, զոր հապճեալ փութով
զնացեալ իմ առ նա՝ իսկ իրբեւ ետես զհէքս իսկոյն՝ աղաղակեաց փո՛ր իմ,
փո՛ր իմ պատուեցաւ՝ եւ իջուցեալ յաթոռոյն յիւրոյ անղաց վերայ, եւ նոյն՝

1 Գաբգին վրդ. Յովսէփեանց հրատարակած է այս նամակը «Արարացի մէջ»
(1915, էջ 11—17): Իր հրատարակութեամբ մէջ պահած է Շղթայակրի կրճատումները, գործածելով պատկուռ քառյակներով շարադրած: Սակայն այս ձեռք պատճառ եղած է մտքի վրէպն,
բու, որոնց սակայն չիմ անդրադառնալ այստեղ: Կը ճշմանեմք միայն կարեւոր վերադասումներ:
Այսպէս, Գ. Վ. Յ. ունի *Յովաննու*, փոխանակ *Յովաննու*:

2 Գ. Վ. Յ. առաջին Ս տառը չունի:

3 Գ. Վ. Յ. *մուտ* (համառոտ?): Նամակին մէջ շատ յստակ՝ *Համառոտ*:

4 Գ. Վ. Յ. *այն*:

ժամայն աւանդեաց զբաղցր Հոգին իւր ի ձեռն բարի հրեշտակին Աստուծոյ. եւ իմ ի դողումն եւ ի հիացումն եղեալ թալիսացեալ անկալ յերկիր. իսկ զաղէտ, զկեօնի՞ծ, զո՞ղբ եւ զաշխարհոս մեր՝ մահաւանդ զսրբաբնի մօրն՝ ո՞ կարէ պատմել՝ ո՞չ աւուրն եւ ժամուն այնմիկ՝ եւ զի՞ յերկարեցից. ի նմին ժամու ի սուրբ յեկեղեցին՝ իջուցաք զօրհնեալ մարմին գեղաղէ՛ քաղցր որդոյս՝ տեսաք սպիտակացեալ զօրհնեալ դէմս նորա որպէս զյոյս՝ եւ հոտ աւուրեալսն անարժան զԲրիստոս պատարագեալ չորացեալ ձեռքս օծի, բայց յահի կայի ի կողմանէ դատարանին. զօրանայ մեր որդի Գարբրիէլ վարդապետն՝ զնացեալ թէքճիման Ահմէտ պէկիրն առ Շահպատին որդի Ապտովահապըն. նա՛ն եւ մեծ եղբայրն իւր՝ զբաղում զարտօսը հեղեալ. եւ յետոյ զաղուհացն ոչ մոռացեալ նայիպ Ապտովահապն վերոյիւեցեալն՝ իսկոյն յղեաց առ բարեմիտ դատաւորն զդիր հրամանին թաղման առեալ երեք վարդապետն՝ մինչ մեք զկարգն կատարէաք, թարց միոյ փոկդի խոտամանն. սէ՛ր իմ Աստուած էք յաղոցողն, այլ նայիպն՝ եւ Ահմէտ պէկն զմեծ բարութիւնս եւ զաւուրթիւնս առ բարին, յաւէտ նայիպն Ապտովահապ. եւ զկնի այնմ բարձեալ զօրհնեալ մարմին որդոյս, ողբերկական հառաչմամբ տարաք ի զիր հանգստեան ի սուրբն Փրկիչ՝ զոր գրեթէ եւ քարինք տեղոյն լային՝ զի ամենայն աղղք քրիստոնէից՝ եւ վէթիլք՝ նաեւ ալլազիլք խուռն բազմութեամբ եկին ի թաղումն սնդր՝ եւ ոյնպէս մեծաւ փառաւորութեամբ եւ կոկծաղին դառն աղէտիւ իջի ի խորութիւտն եւ զօսացեալ բազկօքս գրկեալ իջուցի ի հող տապանի, զոր ինքն ինձ պարտ էք առնել՝ վա՛յ և (1000) գլխոյս եւ աչացս՝ եւս իւրն արարի. եւ եղի հուպ մարմնոյ Միխայիլ մեծի վարդապետին եւ Պատրիարքին՝ եւ զդիր տապանին գեղեցիկ ետուլ շինել ըստ ըզիցս. որոյ Հողոյ նորա Աստուած ողորմի եւ երկնից լուսոյն լուսաւորէ, եւ զքեզ եւ զմեզ Աստուած սուրբ Հողին միութեալէ. եւ յիրաւի դիւայժմ որդեկորոյս հա՛րս որոնեմ ի սուրբ վանացս՝ եւ յոչ դառնելն զցանկային իմ, զնամ յօրն մի կամ ք. անգամ ի սուրբ Փրկիչն՝ լս՛մ աղէտիւ ի վերայ սուրբ տապանի բղձալոյս՝ եւ դամ ուշաթափեալ. բայց գոհանամ զԱստուծոյ՝ զի մի փող հաքմի ոչ զնաց. եւ համայնք՝ զԱստուած ողորմին տան.

(Լուսանցիմ վրայ) Իսկ զկնի սուրբ թաղման ցանկալոյս, յորում ի սուգ սպաւորեալ՝ նոստէք, ի դատարանէն, ի մուսայմէն, եւ յամենայն մեծամեծաց սրբոյ քաղաքիս զորոյց եկեալ թէ՛ զո՞ ոք կամիս զնել վէթիլ, զի մեք ոչ զոք կամիմք լինել, բայց զԳարբրիէլ՝ վարդապետն ինդրեմք զի առնիցես վէթիլ, եւ ոչ զՅակոբն կամ զայլ ոք. եւ իմ արտասուօք ամենեցուն զայս պատահան ետուլ՝ թէ ի Ստամպոլ գիր եմ գրեալ՝ պատասխան նոցա զայ եւ ապա տեսից թէ ո՞վ լինիցի. զի թարց Պատրիարքի եւ իշխանաց զորոյ եւ հրամանին՝ եւ զոչինչ իր կարեմ առնել աստ. եւ նոքա այսու բանիւս համոզեալք զնային հաւանութեամբ. եւ այժմ թէ իր ինչ գիպեցի՞¹⁰, Գարբրիէլ վարդապետն եւ թէքճիման Պօղոսն՝ խղճացեալ՝ աշակերտ առ Քրիստոս հանդուցելոյն՝ զպա-

5 Գ. Վ. Ե. եկեղեցին:

6 Գ. Վ. Ե. Ապտովահապ (ծակը կարգաւորած) ա: Որքեւ գիր կամ բառ կարգաւոր չէ, եւ պէտք է ըլլայ Ապտովահապն. եւ...:

7 Գ. Վ. Ե. համայն:

8 Գ. Վ. Ե. սպաւոր եալ:

9 Գ. Վ. Ե. զգարբրիէլ:

10 Գ. Վ. Ե. դիպցի:

տասխտան տան, այլ ոչ մէջիւ անուամբ, որ եւ զսուրբ անդ համբուրեն յալով: Եւ զի խոհեմն այն երանելին՝ զկտակ իմն ի կենդանութեան իւրում զարմանալի գրեալ էր, յորում եւ զայս՝ թէ ի Ղալաթիոյ նորաշէն սուրբ եկեղեցին ինձ քառասունը մի տաս կատարել՝ ինձ գրեալ էր. եւ զայս եւս պրեալ թէ բնաւ ի դրամի կողմանէ փող մի չունիմ, բայց միայն թաղման պաշտամանս¹¹ լ. (30) Խ. (40)¹² զուշ եւ ոչ այլ ինչ. զոր ընթերցայ ի լուր ամենեցուն, եւ դարձա-ցան ամենեքին ընդ նախապատրաստութիւն երանելոյն. վասնորոյ խնդրեմ զի ի մէկ յաւիտաւորէ քառասուն զուշ փոխ առցես եւ ի Ղալաթիոյ Սուրբ Լուսաւորիչ եկեղեցին քահանայից տայցես, զի զսուրբ պատարագն Խ. (40) կատարեցեն իմ սիրուն Աթոռակալ վարդապետի Հողոյն: Եւ այժմ նա պնայ ըր-ճանապարհ ամենայն մարդկան, եւ եթող ինձ զկակեմ մշտնջենական, յիշելով զիրա զմանն, զվաստակն, զսէրն, զքաղցրութիւն. եւ զայս եւս զի այս ծք. (12) տարի եւ կէս ի միասին աստ բնակեալ, ի մէջ անտաննի գործոյս ոչ չե-լեմ թէ օրին մի զիմ սրտիկն խոցեալ է՝ կամ ընդդէմ պատասխանեալ. այլ յա-մենայնի հնազանդ՝ յամենայն իր զոր ասէի իւրն՝ եւ փութով կատարող. զոր կարծեմ թէ այսու սղոյս իջնեցող եմ ի հոդ. այլ Տեառն կամք օրհնեալ եւ փառաւորեալ լիցի: Եւ այժմ սէր իմ, Տեառն փառք զոն միաբանք ի սուրբ յԱթոռս, եւ յայլ մեր վաճարայն¹³ ցծ. (150) ողիւք ընդ կարգաւորս եւ ընդ մահտեսիս՝ սակաւ ինչ պահաւ. եւ որք միամիտք զգործս իւրեանց թէ Հոդե-ւոր եւ թէ մարմնաւոր կատարեն եւ զկատուած օրհնեն. եւ յովոյքն աշուղէս են. զտանին եւս որք ի միտոս այլ՝ եւ ի սիրտոս եւ ի լեզուս¹⁴ այլայլք են բայց ոչ յայտնի. Յակոր վարդապետն՝ զինի միախմանելոյ ցանկալոյն¹⁵ իմոյ՝ ի խու-ցրն մտեալ, յաղօթս եւ ի սեղանն միայն դայ՝ եւ ոչ ընդ ումեք խօսի. եւ ոչ ի բան կխառնուի. եւ ոչ մեք տեսեք թէ ի վերայ գործոյ կաց, եւ թէ կոչեմ զայս առ իս եւ պնայ՝ բայց զսիրտոս ամենեցուն Տէր քննէ: Եղբայրն մեր Սահակ վարդապետն զքնն յոյժ շնորհակալ եւ զմեզ մխիթարէ յար. սակաւ ինչ մար-մանն ծուռ կը մանէ՝ այլ խնդան զինչ առնէ՝ իւր գործն այն է. զներհակն իմ սրղոյս զմեր չեղածն Պետրոս կրկին յեաֆայ յղեցի. եւ զՍարգիսն առա բերի. Յովանէզն ի Շամայ եկեալ մնաց աստ՝ եւ բարեկամ ալազգիքն ասին թէ մի՛ պահէ՛ք զոս աստ՝ զի ձեզ վնասէ. եւ ոչ զիտեմ թէ որպէ՞ս յղեցից. յաւուր միում մողովեցի զամենայն զմիաբանսն¹⁶ եւ ասացի ի մէջ սրբոյ եկեղեցոյն, թէ եղբայրք, այս բ. ամ¹⁷ բ. ամիս ի մէջ ցաւոյ զուով իմ որդին, Տանն¹⁸ ցաւն յիմ զլուխս էր, եւ յօժարութեամբ կատարէի զամենայն զգործն որպէս գի-տե՛քդ, ահն ունելով առողջութեան նորա. եւ այժմ աշուղէս եղեւ եւ խաւարե-ցոյց վաչս իմ. խնդրեմ ի ձեռն զի որպէս մինչեւ ցայժմ էր այս ք. ամ ք. ա-միս, այլուի թող աշուղէս մնայ՝ կրկին եւ կրեցից զվիշտս՝ զի վասն իմ մեղա-ցրոս եղեւ այս՝ համբերեցուք մինչեւ ի մեծ Քաղաքէն դիւր վայ. եւ ամենայն զործակալ ի վերայ իւր գործոյն Հաստատ թող մնայ Հաւատարմութեամբ. եւ ընդ այս բան համայնք զՀաւանութիւն տուեալ արձակեցան խաղաղութեամբ.

11 Գ. Վ. Ե. պաշտաման:

12 Գ. Վ. Ե. գ. ի.:

13 Գ. Վ. Ե. վաճարայն:

14 Գ. Վ. Ե. լեզուն:

15 Գ. Վ. Ե. ցանկալոյն:

16 Գ. Վ. Ե. զմիաբանս:

17 Գ. Վ. Ե. զեղուած՝ Բ. ամ:

18 Գ. Վ. Ե. չէ կրցած կարգալ այս բառք՝ Տանն:

եւ զի երկուքինքս այս՝ անհաշտ թշնամիք են միմեանց Յակորն եւ Գաբրիէլն . արդ՝ թէ հաքիմի, թէ ալլազգեաց եւ թէ միաբանից՝ զայս ասացի թէ ի Բիւ-
զանդիոյ եւ ի Պատրիարքէն գիր պիտիբ գայ . դու ալլ թոյլ չը թողուս՝ ժո-
ղովեա զխորհրդական մեր բարեկամսն . եւ լաւ խորհրդով իր մի հաստատեցէք
եւ զգիրն ծածուկ ինձ յղեցէք՝ տեսից թէ ո՞րպէս կ'լինի : Իսկ թէ դու եւ բարե-
կամք Սրբոյ Տանն՝ հրամայեցէք՝ թէ Տունն եւ բանն քո է , մեզ զի՞նչ փոյթ .
սէ՛ր իմ հաւատա՛ զի քնաւ բանականութիւնս պնացեալ է եւ արեւ ի վախ անկելոյ
ժամ մի ի տեղ մի ոչ կարեմ հանդարտիլ . զայս զիբս ալլ ի դիշերի գրեցի բա-
ղում հեծեծանօք եւ արտասուօք . իսկ թէ ասացես թէ անհաշտ է թարց քո կա-
մացն մեք զոք ո՛չ կարգեմք այդր վէճիլ ի վերայ քո . արդ՝ ես յայտնեցից
զխորհուրդն իմ . ո՞հ եւ ո՞ . վայ իմ դլխոյս , ես զիմ ըղձալի Հաննայն խնդրեմ
ինձ Աթոռակալ . եւ այն ո՞ւր է . զնաց թռեաւ իմ՝ զեղեցկատես թռչունն յիմ՝
ձեռացս՝ եւ ալլ աստ ոչ գտանեմ զնա , բայց թէ ի հանդերձեալն . հոգոյ նորա
Աստուած ողորմի : Եւ որովհետեւ այս այսպէս եղեւ , ալլ զառաջնորդութիւն
ես զինչ ասեմ¹⁹ . բայց թէ նստայց եւ ողբացից զմեզս իմ եւ զորդիս . իմա՛ զինչ
ասեմ վարդապետ՝ Աստուած քեզ շատ յերկար կեանք տայ՝ ալլ ըստ ասիցն թէ
այս ուղտն յամէնու դուռն կ'չողի , այսուհետեւ ինձ խորհուրդ եւ կամք ալլ
որիչ ոչ գոյ՝ բայց միայն այս՝ զի զտեղոյդ²⁰ բանն հոգացես՝ յերկուց զմինն
կամ զՅարութիւն կամ զՅակոբ վարդապետքն զո՛վ ոք որ համայնքն կամին՝ ի
տեղի քո վէճիլ առուածր հաստատեցես եւ դու աճապարեալ աստ ժամանեալ
Տան քո տիրութիւն առնիցես , մինչդեռ ժամանակս ի ձեռսդ է հոգա . մասն
այնորիկ յորդոյս հիւանդութեան ժամանակն զայն գիրն քեզ եւ ժողովրդեան
գրեցի . եւ մասն այնորիկ այժմ ամենեցուն ասացի թէ ի Ստամպուլս թուխտ
պիտիբ գայ՝ եւ յիմ միտս ոչ գրոյ մասն է՝ ալլ մասն քո գի²¹ բարոյ ելեալ
զայցես մեծաւ պատարաստութեամբ՝ տեղոյդ հաստատութեան լաւ , եւ զայս ի
միտ ա՛ծ՝²² զի այժմ թէ լուսաւորեալ հոգին առ Տէր զնաց , ոչ բարին զյուլիս
իմ կիսակենդան գոլով զամենայն օրպէսն մի ըստ միովէ գրեցի քեզ . իսկ թէ
հրամանն Աստուծոյ հասանէ՝ եւ օր մի ես պարգուայ՝ ո՞վ պիտիբ²³ զրէ քեզ՝
թէ այս այսպէս եղեւ . եւ կամ թէ մինչեւ զրեն եւ մինչեւ դու զայցես՝ պատ-
ճառելով²⁴ զպատճառս , Տանն հալն ո՞ւր կերթայ հասանի . ի սէ՛րն քրիստոսի
լաւ խորհնաց զայդ , եւ զայս վասն այն գրեցի զի իմ հաստատ խորհուրդն այս
է՝ զի դբան քո հոգացեալ լաւ՝ ելեալ Աստուծով զայցես ի Սուր յԵրուսաղէմ ,
ի Սուրբ Տունս քո՝ զի ես կամ զնացից կամ առանձնացայց՝ եւ այն եւս մասն
օգտի քո . եւ զի ես իմ կամաւս՝ զանուն որդոյ իմոյ՝ ի վերայ այլոյ ումեք
ոչ կարեմ զնել՝ բայց թէ ի հարկէ , եւ զի թէպէտ զայս ամենայն գրեցի քեզ՝
սակայն եւ զայս եւս գրեմ , զի մի կիսատ եւ չուտափոյթ դբանդ առնիցես՝ որ
Աստուած չէնէ յերկուց կողմանց՝ տեղոյդ եւ տեղոյս եւ մեզ միտս չլինի , թէ-
պէտ յաջողումն յԱստուծոյ է , զոր տէր Աստուած տացէ քեզ կարողութիւն եւ
բարի յաջողումն : Պէ՛տ իմ , ես յիմ կողմանէ՝ առաջի Աստուծոյ զամենայն
ստուգութեամբ քեզ առանձին գրեցի զի զանխուլ ընթերցցիս , եւ քնդ ճշմա-

19 Գ. Վ. Յ. ասեմ :

20 Գ. Վ. Յ. զտեղացդ :

21 Գ. Վ. Յ. զեղչած է գի :

22 Գ. Վ. Յ. ծանօթութիւն ունի , ուր կ'ընէ . «Պատիւն աւելորդ» : Սակայն Շգրա-
յակիրի ձեռագրին մէջ շեշտ է ճածիմ վրայ , ոչ քէ պատիւ՝ Աստուած նշանակութեամբ :

23 Գ. Վ. Յ. պիտի :

24 Գ. Վ. Յ. պատճառով :

ըիտ բարեկամացն մերոց ղիտորհուրդն բարի առնիջիք. եւ որպէս գրէք ինձ ա'յնպէս Աստուծոյ առնեմ, թէպէտ առաջին մարդն չեմ, այլ զայրէթէ²⁵. ՂԳրոստրոն եւ ՂԱեաթիք վարդապետսն չԹողուս յուրեք երթալ, այլ ընդ քեզ բերցես՝ կամ յղիցես. բայց ընդ քեզ բերելն լաւագոյն է: Ողջ լեր ի տէր զօրացեալդ Աստուծով, ի պարծանս հողոյս սղաւոր Գրիգորի որ ի Յունիսի լ. ղղիրս ցնդեալ մտօք գրեցի, ամէն: Յոյժ տենչառօք զողջոյն, զԱստուծոյ օրհնութիւն եւ զչնորհ Սրբոց Տեղեացս ընծայեմ իմ սիրածին որդոցս՝ Յարութիւն եւ Յակոբ հանճարաշատ վարդապետացս. եւ սիրով եւ հարկիւ պատուիրեմ իմ որդոցդ՝ թէ զԱստուծոյ՝ եւ զՍրբոյ Աթոռոյս՝ եւ զմեր ծերութեան օրհնութիւն կսիրէք, պարտիք հնադանդիւ հրամանաց Հօրն ձերոյ մեծի վարդապետին, եւ ամենայն մեծամեծաց տեղոյդ մեր բարեկամացն, բարի կամացն եւ խորհրդոցն, կրկին պատուիրեմ. եւ այլ ամենայն վարդապետաց՝ եւ նորընծայից՝ եւ պաշտօնէիցդ՝ կրկին զԱստուծոյ²⁶ օրհնութիւնն ընծայեմ մանաւանդ իմ Գաղպար տիրացուին, տնօրինական տեսրեբացն տպելոյ հոգս արէք վասն Աստուծոյ, եւ այդ զբարբերիդ լաւ աղաթ անէք, զի պարծեցայ իւրն թէ կդրեմ որ քեզ լաւ մտիկ անեն, եւ զի պարծեցաւ թէ ղղիրս շուտով կհասուցանեմ, զոր Աստուած յաջողէ, ա'մէն:

(Ամկիւնը) Մեր բարեկամ Երուսաղէմացի Տիդորոս Ֆալլտին աղային՝ ի մէնջ շատ բարեւ անէք. եւ ասիցէք իւրն թէ ղքո քաղցր բարեկամ Հանայն՝ յորժամ բարով դաս՝ այլ ոչ տեսանես, ո'հ զլիոյս, եւ ի քէն խնդրեմ Պե'տ իմ զի լաւ տիրութիւն զմա առնիցես, վասն սիրոյ որդոյն մերոյ, զի յոյժ բարեկամ էր նմա: Ծեր բէիդ վարդապետն այլովք եղբարք զողջոյն սիրոյ քեզ ընծայեն՝ եւ ասեն յԱստուծոյ մխիթարիս, զլուսիդ պայծառ ողջ կացցէ²⁷: Վասն Աստուծոյ Պե'տ իմ զՂալաթիոյ զքառասնոցն որ վասն ցանկալի որդոյն մերոյ գրեցի ի վերոյ՝ Հոռոանաս՝ տաս կատարել աղաչեմ:

(Դուրսի երեսին, հասցէէն վար) Սէ'ր իմ զայս գիրս²⁸ զանխուլ քեզ ղրեցի՝ եւ դու ումեք սաստի կամ մեղադրանաց ղիր աստ մի՛ գրեր՝ բա'ց ի մխիթարանաց եւ ի յօրհորանաց. զորպէսն Տան քո՝ իմանալոյ վասն գրեցի քեզ զի դամենայն իմացիս. բայց կրկին դրեմ. այլ ղգիրդ ի'նչ անեմ, զքո բարով զալդ խնդրեմ, մինչ յաշխարհի իմ զի տեսից, եւ դո'նէ օրհնեալ ձեռքդ՝ զհողոց հողոյ²⁹ տայցես. զի խղճուկ ձագուկն իմ³⁰ ճա'խ պատպաս չեկաւ որ տեսեր էիք՝ ասելով՝ հէսրաթով ել յաշխարհէ, եւ նա՛ զի ունէք զմխիթարութիւն ոչ սակաւ եւ զայս ասէր՝ ե'ս եղկելիս՝ եւ սղով պալարեայս ղի'նչ ասացից. մտո՛քը խորհեաց. եւ մի՛ մեղադրեր. ահա հասարակաց ղիր մի գրեցի եւ ընդ դրոյս յղեցի³¹. թէ պիտոյ է՝ յայտնեալ, եւ թէ ոչ՝ դու գիտես. եւ կրկին ի Տէր ողջ լեր՝ ամէն:

(Դարձեալ դուրսի երեսին, հասցէին մօտ, տարբեր գիրով) Վասն մահուան աթոռակալ Հեննէ վարդապետին:

25 Գ. Վ. Յ. զայրէթէ:

26 Գ. Վ. Յ. զայս:

27 Գ. Վ. Յ. կացցես:

28 Գ. Վ. Յ. գիր:

29 Գ. Վ. Յ. զհողոց հողոյ:

30 Գ. Վ. Յ. զեղկեմո՛ւ Բժ:

31 Տեսնել յաղորդ՝ Էիւ 15 (24Ա) ճամբալ:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 15 (24Ա)

ՀԱՍՏԷ

Աստուծով

Հասցէ գիրս յԱստուածակեցոյց Մա՛յր Քաղաքացն
 Ի Ստամպոլ, Ի ձեռն Լուսաւորչադաւան
 օրհնեալ ողորմ մերոյ, ամենայն քահանայից
 և ժողովրդոց՝ Ի բարին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Է՛

(Պատրիարքական կնիք)

ռեմբ․ Յունիս լ․

Առ սրբաւէր քահանայսդ, և առ բարեպաշտ ժողովուրդսդ․ առ մեծածախն իշխանսդ և առ երկրագած յԱստուծոյ մահտեսացդ և մահտեսացու անձինսդ՝ որք ի մեծդ Բիւզանդիայ բնակեալքդ էք Լուսաւորչադաւան երամբքդ՝ եկրդ և բնակեղ՝ երկրք և միսաֆիրքդ՝ հոգեւոր Հա՛րբք՝ եղբարբք՝ և որդիքդ իմ, հոգեւոր սիրով սիրեցեալքդ իմ․ Ե՛ս մեղապարտ Գրիգոր սրբաւոր վարդապետս՝ անարժան սպասաւորս Սուրբ Տնօրէնական Տեղեացս Դիւխասոսի Աստուծոյ մերոյ՝ և աստուածադէր Սրբոյ Աթոռոյս Տեառնեղբօր Ալբրոյն Յակոբայ, և Սուրբ Գլխադրի մեծի Առաքելոյն Սրբոյն Յակոբայ: Գրեմ զծիր աստուածային օրհնութեան՝ և զուրբ ողջունի շնորհիւ Սուրբ Տեղեացոյ․ և հայեմ յԱստուծոյ զի պահեսցէ զձեզ յամենայն չար փորձութեանց: Ընդ որոյ և զայս ծանիք սիրելիք մեր ի Տէր․ զի բառ նախկին ուխտին մերոյ առ ձեզ՝ զի զոր ինչ իր Սրբոյ Աթոռոյս՝ այսր զիպցիլ՝ զամենայն շտոյգ և անսխալ գրեցից ձեզ՝ և զուրք ի լսելն հաստատացէք զորս և խօսից մերոց՝ զոր մինչև ցայժմ այնպէս է եղեալ, զոր Տէր Աստուած զձեզ զամենեւին օրհնեցէ՝ ա՛մէն: Եւ այժմ ահա այս ինչ զիպցեալ՝ զի բաղմաշխատ ծառայն Աստուծոյ և Սրբոյ Աթոռոյս, հոգէծին որդին իմ Աթոռակալ Հանայ Բու՛հանէս վարդապետն՝ որ այս ք․ տարի և ք․ ամիս հիւանդ անկեալ կայր՝ ի Յունիսի ծա․ փոխեցաւ առ Քրիստոս երանելի մահուամբ, և թաղեցաւ ի Սուրբ Վանքն Փրկչին. որոյ հոգոյ նորա Աստուած ողորմի, և ձեր օրհնեալ պատուական զլուին ողջ լիցի. այլ զիս ո՛վ ոք ողբասցէ՝ զի աչքս կուրացաւ և իմ մէջքս բեկաւ և եկի խեղճ և ողորմելի՝ այլ Տեառն կամք օրհնեալ լիցի: Եւ յետ երանելի թաղման իմ քաղցր որդոյս՝ թէ՛ հաղիմքն՝ թէ՛ քաղաքացիք ստիպեցին զիս թէ նո՛ր վէճիլ գիր. և ես ասացի թէ մինչև ի Ստամպոլս Պատրիարկէն՝ և յիշխանաց զիր ոչ դայ՝ ե՛ս վէճիլ չեմ հաստատեր ինքնագլուխ: Եւ այժմ արտասուօք զձեզ աղաչեմ, ո՛վ Տեա՛րք Սրբոյ Տանս՝ ժողովեցարուք ի միասին՝ և Աստուծով զայս բարի խորհուրդս խորհեցարուք. ի յիմ Պատրիարկ վարդապետի յաշակերտաց զՅարութիւն կամ զՅակոբ վարդապետն՝ զորն որ զուրք կամիք՝ զրէք վէճիլ Պատրիարկ վարդապետին յայդ տեղը՝ և Սուրբ Երուսաղէմայ նազլը կարգեցէք քանի մարդ կամիք ի վերայ նոցա որ զՍուրբ Աթոռոյս բանն ի տեղդ հոգան. և զԲովաննէս Աստուածաբան վարդապետն և զմեծ Պատրիարկն՝ ուխտի անուամբ Արքունի հրամանաւ և մարզով յղեցէք աստ՝ զի եկեալ իւր և ձեր Սուրբ Տանն տրուեթիւն առնիցէ. զի ե՛ս ահա ծերացայ. և ցուպ ծերութեանս մահրացաւ և մարդոյ զորութիւն և իմաստ ոչ է մնացեալ յիս՝ զուրք զիտէք՝ բարձի թողի շանէք զայս բանս՝

յետին փոշխմանութիւն օգուտ չունի. եւ ահա սպասեմ զալստեան մեծի Պատրիարքի վարդապետին եւ ոչ այլոյ վէճիլի. եւ թէ Հրամայեցէք ինձ՝ թէ դու զքո բանն յայդ տեղդ տես եւ քեզ վէճիլ հաստատէ՝ զի անհնար է Պատրիարք վարդապետին (լուսանցքին վրայ) ի Ստամպուլու ելանել, զայն ձեր կամքն զիտէ՝ տունն եւ մեք ձեռք եմք. բայց վախեմ թէ յետոյ փոշխմանութիւն լինի. զի ես այլ Հանայ ո՛չ կարեմ դառնել, և թէ այդ մարդդ չի դայ՝ շաշխմութիւն շատ կլինի. թէպէտ յոյս մեր յԱստուած է, այլ զիտէ Տէր զի փետրաթափ եւ թեւակորոյս թռչնոյ նման եղեալ եմ. զղրածս եւ զխօսածս այլ չեմ գիտեր, միայն ի Սրբոյ Տանս պայծառութիւն, եւ յիմա խղճութիւն հայելով՝ ողբամ թէ վերջն ի՞նչպէս կլինի: Երբ արարից խօսիցս՝ զի կուրացայ յարտասուաց. ես զիմ խորհածն եւ զիտցածս զբեցի եւ հաստատ ի վերայ այնմ խորհրդոյն եմ. դուք քան զիս՝ այլ զիտունք եւ խորհրդականք՝ որպէս կամէք անպէս արարէք որ ի տեղս եւ յայդ տեղդ փնտ մի չլինի, եւ մեղադիր ինձ լինիցիք, թէ դու արիր տախով. եւ ո՛րն որ բարի է՝ Աստուած զայն յաջողէ. միայն զարտաշին հալն եւ զձեր քաջածն ի միտս ձեր բերէք, զի այլ տան եւ վանից նըման չէ՝ այս օրհնեալ Սուրբ Տունս՝ Հրմբնթէթիկի (այսպէս) վրայ է՝ շատ բարաստութեամբ տիրութիւն և օյնութիւն պիտոյ է սմա. և խնդրեմ յԱստուծոյ զի զմեզ հոգով եւ մարմնով օրհնեսցէ՝ ա՛մէն: Ի թվ. ռճԱՐ. Ի Յունիսի Լ. գրեցաւ ի սուրբ յերուսաղէմ թալկացեալ ձեռամբս՝ և բազում արտասուօք. բաւ է:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 16 (28Ա)

ՀԱՍԹԷ

Աստուծով

Հասցէ գիրս ի Ստամպուլ՝ ի ձեռն Հայոց Պատրիարքի,
Տեառն Յովաննու Աստուածաբան Վարդապետին. անբաց
ի նա հասուցանողն յԱստուծոյ զվարճս առցէ. ամէն:

ԲՈՎԱՆԴԱՅՈՒԹԻՒՆ

Է՛

Տեառնդ Յովաննու Աստուածաբան Վարդապետիդ՝ եւ մեծի
Պատրիարքիդ, զողջոյնն սիրոյ արտաթախիծ սրտիւ ընծայեմ:

Յուլիս ԻՔ. [1733]

Եւ զայս ինչ քուժք մեծութեան յայտ առնեմ, զի յետ առ Տէր փոխեցելոյ սիրասուն որդոյ իմոյ Աթոռակալ վարդապետին, երկու՝ եւ այս երիցս Լ. դեւ գիր զոր զբեցի քեզ՝ եւ ի քէն եւ յայլ բարեկամաց մերոց զմի գիր ոչ ընկալայ. եւ այս մեծ Հիացումն, զի յօրէ յորմէ Հեռէ՝ ուխտաւորքն աստի դնացեալք են՝ բնաւ մի գիր եւ խապար ի մեզ չէ հասեալ. եւ զվասն էրն ոչ զիտեմ զի այլոց աղւաջ կու գայ գիր՝ եւ մեզ՝ ո՛չ. վասն այնորիկ կտառապիմ. եւ թէ զտեղոյս՝ եւ զմեր զորպէսն կամիս իմանալ՝ չիմանալ լաւ՝ քան զտեղեկանալով. զի Սուրբ Երկիրն՝ անտէրունջ ի տեղապահաց եղեալ զիմեանս քանձորտեմ կամին՝ չարքն: Եւ ոչ գոյ ոք ի քաղաքիս զի զնոսա ռանձաւորիքէ. Տէր պահեսցէ զմեզ յամենայն յորդայթից, զի միաբանք Սրբոյ Տանս՝ զմիմեանս փոխարկեալք՝ մինչ ի լոյս դեզերին յերդս մեր տանց. միթէ յԱստուծոյ

լիցի ճար: Եւ յետ փոխման որդոյ մերոյ Աթոռակալ վարդապետին առ Տէր, իրեւ աւուրք ինչ անցին, ի Յուլիսի ին. օրն Ուրբաթ, ի դիշերի յորժամ ըզ՝ Սաղմոսն լրացայ, ի փոքր աթոռոյս վերայ գիր մի տեսն եղեալ յորում զամբաստանութիւն ի մեր Գարրիէլ վարդապետէն գրեալ սուտ եւ իրաւ անթիւ, զի այժմ նա՛ է որ խօսի բնդ այլազգիս վասն Տանս օգտի, այլ ոչ թէ վէճիլ անուամբ. երկուցեալ չարացն թէ մի գուցէ հաստատեցի, եւ զիս բնդ նմա պախարակեալ, եւ թէ ի Բիւզանդ բողոքեմք. եւ ի Միշաբաթի օրն զանէծս եւ ըզկապանս ի վերայ զրողին հրապարակաւ եղեալ արձակեցի զնոսա զնալ ո՛րք եւ իցէ. բայց ոչ իմացայ թէ ո՛վ ոք զայն արար. եւ զայս վասն այնք զրեցի, զի իմացիս թէ յետ Հեննէին՝ Տունս յո՛ր կէտն հասաւ. եւ Աստուած փրկէ յայլ փորձանաց, զի այս սկիզբն է երկանց. թէ յայս երկիրս ոչ հասիք փութով. զորպէս Սրբոյ Տանս յետոյ կիմանայք. եւ այս ոչ ի դրսէ է, այլ ի ներսէն եւ յրնտանեաց եւ աներեւոյթ՝ զոր Տէր զչար խորհուրդս նոցա խափանեացէ: Եւ զմեր ողորմելի Պետրոսն յեմաֆայ յղեցի բէիզ. Ծ (50) օր չմնաց նա այլ մեռաւ՝ Տէրն ողորմի իւրն: Եւ Ազարն մեծ բարեկամութիւն արարեալ թողեաց ի տեղւոյն յայն՝ զոր կամէր օրհնեալն յԱստուծոյ մահտեսի Մեղքոն Ազայն գնել եւ ոչ ետուն եւ այժմ այսպէս եղեւ: Տուր ողջոյն յինէն Հաջի աղային (յուսանցքիմ վրայ) եւ աւետիս՝ զի յոյժ ցանկայր իւրն առնէ յիշատակ. եւ այժմ վասն այնմ ոչ զրեցի իւրն, զի զեռ զգիւնն չկտրեցաք: Առ Մալխաս Օղլի մահտեսի Յովսէփն սառաֆ մեր Պետրոսին դրամ կայ՝ թամասուկն առ Պալատցի սառաֆ մահտեսի Գարրիէլն է. լեր մուղայիթ զի առցես. եւ զՂօրխմազ Սարդիսն յառաջ քան զնան յղեա՝ զի իմացուք զորպէսն քո: Եւ ողջոյն տամ ամենայն բարեկամաց մերոց մահտեսեաց, եւ որդոցս հարազատից վարդապետաց, եւ ամենայն սպասաւորաց քոց՝ եւ ողջ լեր ի պարծանս Հոգոյս Գրիգոր սգաւորի, որ ի Յուլիսի իք. զգիրս ծրեցի, սաստիկ ստիպով, վասն զորտրելի փութացուցանելոյ. բաւ է: Բէիզ վարդապետն ողջոյն սիրոյ թեղ բնծայէ. եւ Գարրիէլ վարդապետն եւ թէրճուման Պօղոսն զաջդ համբուրեն:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 17 (29Ա)

ՀԱՍՑԷ

Աստուծով

Հասցէ զիրս՝ ի Ստամպոլ՝ ի ձեռն մեծի Պատրիարքի Տեառն Յովաննու Աստուածաբան վարդապետին անբաց ի բարին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

է՛

Տեառնդ Յովաննու Աստուածաբան վարդապետիդ ողջունիւ ի Գրիստոս, կրկին յայտ լիցի:

Յուլիս 1. [1733]

Ձի զչելս Սուլուլէի որդի չելս ինալին. որ այժմ պաշթաթիպ՝ է, լուաք թէ մանզուլ արած է, և զԱպու Սուլուտի որդիքն, զԱպտուհմանն կամ զԻւր

և դրաբար դժբախտիկնն ի տեղի նորա պաշտօնիս է արած. եւ եղև մեղ երկից ալ՝
 դացս յոյժ տորմութիւն, զի զգատարանի մեծ գերբն պաշտօնիս կ'առնէ, և
 մի՛ արասցէ Տէր՝ թէ յայն ք. եղբարց ձեռքն անկաւ այն մեծ գերբն. երկիցս
 ալ մեծամեծ գոռեր կ'առնան. վասնորոյ նորա փութացան զբոյ լիւրեանց մար-
 դոցն, ահա եւ մեք զբեմք քումք մեծութիւնն՝ զի երեքդ ի միասին ժողովիցիս
 ապագց պիտաւորեք, եւ կրկին ի վերայ չեի խալիին թէճիտիւն տայք անն լոյ-
 պաշտօնիս թիւն. զի է նա երկից ապագս յոյժ բարեկամ, եւ զոր ինչ խնդ-
 րեմք նոյն ժամայն կատարէ. եւ նոցա թարց արդի է, եւ սա արդ ալ է առ ի
 գատարունէ, եւ բերեալ ինքն չեի խալիին ի մեղ ետ՝ որ եղաք ի մէջ դրոյս եւ
 առ քեզ յղեցաք, զի որտոցաւուրեմք հոգայցես՝ ընդ միւս ազգացն՝ եւ լոյ-
 նոսա յորդորեցես տոռել զայդ՝ եւ ինքն իսկ չեի խալիին՝ ողջոյն տայ քեզ եւ
 խնդրէ զչնորհա դայս առնել նմա, յիշելով զհայրենական բարեկամութիւն. եւ
 զոր ինչ խարճ՝ Ֆլէմանին գնասցէ՝ երեքդ հոգայք, եւ մեք աստ ի նմանէ կառ-
 նումք, զի ո՛չ է քան զայլ. բայց Աստուծոյ համար ի ծածուկ լիցի, զի մի՛ ք.
 եղբարքն իմացին, զի թէ իմացան՝ մեղ մեծ վնաս կհասուցանեն, որպէս այս
 քանի տարի միշտ հասուցին. եւ այդր քեզ բարեկամ կձևւանան՝ մի՛ հաւա-
 տար նոցա զի բուն թշնամիք են Սրբոյ Տանս, եւ չեի խալիին մեծ բարեկամ.
 ահա եւ տիգրար Ֆաղլտին աղային եւս զբեալ է չեի խալիին՝ անպատճառ
 դայս բանս հոգայք. եւ ի մէջն ողջոյն մատո՛ Ֆաղլտին աղային եւ սոսա թէ
 լաւ որ յայս ժամանակս յերուսաղէմ չես՝ զի յո՛յժ ի խառնակութեան միջի
 գոռ՝ անդիտաւոր դուրով. եւ մեք յահի եւ ի կսկածանաց միջի կեամք. եւ մեր
 միւս մեծ բարեկամ Շահպատանի որդի Նայլոյ չեի Ապովանապ էֆէնտին զքեզ
 ողջունէ, եւ վասն չեի խալիին բանին խնդրէ եւ նա զի մուշալիթ լիցիս. եւ
 ինքն եւս արդ մի յղեաց, եւ անցեալ տարոյ Հաշիմ դատէ տեղոյս գատարունին
 զի՛ր՝ եւ խնդրեաց զի նախ զիբրն առ նա յղիցես, եւ թէ զարդն խնդրեաց՝ եւ
 դայն եւս յղիցես. նա կհոգայ. եւ թէ նա չհոգայ՝ դու տաս հոգալ. թէ քանի
 մի փող կ'ընայ՝ պատուական գլուխդ ողջ կացցէ. զի՛նչ առնեմք, հարկ ի վե-
 բայ կայ. (Աւսանցքիմ վրայ) եւ յայտ մամ մեղ շատ լաւութիւն արարին ալս
 երկու արքն, աւելի քան դամենայն նայիւ էֆէնտին. վասնորոյ խնդրեմ զի
 հոգայցես դոցոց բանն. եւ ահա նայիւն մէկ արդ ալ յղեաց, զերկուսն ալ ի
 գրոյս մէջն եղեալ յղիցի զի հոգասցես որպէս ի վերն զրեցի. զիտեմ զի զահ-
 մէթ⁴ է քեզ՝ ալ խնդրեմ զի մի՛ նեղասրտիցիս. եւ զմիւս զիբրն որ առ տագ-
 նապ սրտիւ զրեցի, ումեք մի՛ յայտնիցես՝ միայն դո՛ւ իմա, եւ զճանս ե զսը-
 դաւորին հոգան Աստուծով հոգա՛. եւ թէ հնար է՝ զպաղ փութացո՛ աղաչեմ.
 զի այժմ յոյժ խզնուկ եղեալ եմ, եւ միշտ յԱստուծոյ ժտեմ թէ մի՛ ընկնուր
 զիս Տէ՛ր ի ժամանակս ծերութեան, եւ այլն. միթէ լուիցէ Տէր. եւ ողջ լեր ի
 Տէր եւ ի պարծանս յոյժ Հիւրացելոյս Գրիգորի, որ ի Յուլիսի լ՝ զզիբս ծըն-
 ցի: Որդոցս պետաց, եւ առհասարակ քոյդ սպասաւորաց կրկին զողջոյն եւ
 զԱստուծոյ օրհնութիւն ընծայեմ: Ո՛հ ալ սրտիկ չունիմ շատ զիբր գրելոյ՝ զի
 եմ ի մէջ անփարատ սպոյ՝ ալ կամք Տեսառն օրհնեալ լիցի, ա՛մէն:

Պէ՛տ իմ եւ լո՛յս աշացս՝ լալով զքեզ աղաչեմ, զիմ քաղցր որդոյ Ա-
 թոռակալ վարդապետի գտնորինականաց չարագրեալ տեսերն անպատճառ
 տաս տպել՝ կրկին աղբրեմ:

2 Նորոգել, վերահաստատել:

3 Ծախս:

4 Նեղութիւն, աւելորդ աշխատանք:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 18 (30Ա)

ՀԱՍՏԷ

Աստուծով

Հասցէ գիրս ի Ստամպոլ՝ ի ձեռն Հայոց Պատ-
րիարքի՝ Տեառն Յովաննու Աստուածաբան մեծի Վար-
դապետին. անրաց ի նա Հասուցանողն՝ յԱստուծոյ
զվարճս առցէ, ամէն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

է՛

Տեառնդ Յովաննու Աստուածաբան Վարդապետիդ, եւ մեծի
Պատրիարքիդ, զողջոյնն սիրոյ ընծայեմ կարօտիւ:

Օղոստոս Դ. [1733]

Եւ Հայցեմ յԱստուծոյ զի կացցես անփորձ ազատ յամենայն չարէ. եւ
այս ինչ լիցի քեզ յայտ, զի յայսմ ամի՝ քան զայլ տարիսն՝ ա՛յլ շատ գիր գր-
րեցի քեզ խոցեալ սրտիւ, զորն որ իմ յօժարութեամբս եւ զորն որ ի Հարկէ
խնդրողաց. եւ թէ ամենայն Հասնալ է ի քեզ դիտեմ զի յընթեռնուող կրարկա-
նաս. եւ խնդրեմ զի մի լիցիս մեղադիր, որպէս ահա եւ այժմ Հարկ եղեւ ինձ
գրելոյ քեզ զայս. բայց ճշմարտիւ գրեմ վասն այդ Մէհմէտ Աղայ ոսկէպիտոց
իշխողիդ՝ որ յանցեալ ամն եկն աստ՝ ի Սուրբ Քաղաքս Երուսաղէմ, եւ իսկոյն
Համբաւն տարածեցաւ քաջութեան, եւ նկուն եղեն ամենեւեբն, որ եւ ոչ կարէին
յայտնադէմ չըլիլ, որ եւ զբազում տիրութիւնս արար, եւ միշտ յուսողրելով
թէ ոք զձեզ նեղեցցէ ինձ ա՛ղղ արարէք. բայց ո՞վ ոք կարէր յոսկէպիտոցն յա-
ւուրս զորա՞. ումէք զվնաս ինչ Հասուցանել. եւ ա՛յնպէս թուի ինձ թէ ի բա-
ղում ժամանակաց՝ աշպարհի քաջասիրտ Աղա՝ ի Սուրբ Քաղաքս ոչ էր եկեալ.
որ զհամայնս յաղթէր՝ եւ դա յաղթեաց ա՛յնքան՝ մինչ զի սարսէին ամենեւե-
բան ի լսել զանուն. եւ ի մանդուլն լինիլ դորա՝ յիրաւի զի բնաւքս տրտմե-
ցաք այլ զի որպէս օրէն է ինքեանց՝ զայն առնեն միշտ անխռով զմիմեանս
փոփոխելով մեծաց հրամանաւ. վասնորոյ ի զայ նորոյն՝ ահա դա մեր բարե-
կամ ելեալ եկն այդր. ուստի ի տեսանելն՝ խնդրեմ զի զչնորհակալութիւնս յո-
լովս մատուցես՝ թէ զքէն շատ շնորհակալութիւն գրեալ են ի Սուրբ Սաղի-
մայ՝ քանզի ինքն զսոյնս խնդրեաց, եւ ահա ես գրեցի. եւ քեզ դիւրին է կա-
տարել՝ թէ եւ թեթեւ ընծայիք լիցի՝ չէ ի կորուստ քանից կամի կրկնակի
զալ այսր՝ թէ տայցեն: Եւ թէ կամիս զտեղոյս զորպէսն իմանալ զաշխարհիս՝
ցդա իսկ Հարց՝ նաեւ զմեր խղճութիւնս՝ թէ յո՞րպիսի դառնութեան միջի
կիսմք. իսկ զՏանն քո՞ դամենայն զորպէսն եւ զիմս խղճութիւն՝ ի սայլաճո-
ճու զորոյն լիապէս ծանիր եւ զգալի փութացո թէ Հնար է. եւ զի՞ է երկրոր-
դեն կրկին եւ զպատուական զլուծից ցաւեցնել. եւ զի վերդ որ ոչ եկն յայս-
քոն ժամանակս՝ է՛ ինձ տազնապ մեծ. վասնորոյ մի թողուր զիս աշպարհ խղ-
ճալի, զի եմ իբր զփայտ չորացեալ ի տրտմութեան եւ ի սոյոյ միջի ընկզմեալ.
այլ կամ Տեառն լիցի օրհնեալ, եւ պատուական զլուծից ապրեալ. եւ ողջ յեր
ի պարծանս խղճոյս Գրիգորի, որ յՕգոստոսի Դ. զգիրս ծրեցի՝ բաւ է:

(Լուսանցքիմ վրայ) Ողջունեմ օրհնութեամբ գլխոսն խոհմս զոր-
դիսն իմ զհամայնս, եւ օրհնութիւն տամ սպասաւորաց պատուական առձինդ,
եւ ամենայն բարեկամաց զմեզ Հարցանողաց: Պես իմ վասն Աստուծոյ զմեր
որդի Պրոխորոն եւ զԱւետիք վարդապետսն՝ մի՛ թողցես յուրեք զնալ՝ նախ

աստ դայցեն եւ ապա դոր Տէր առաջնորդեսցէ՝ ու՛յնպէս առնիցեն. եւ տամ սիրով զողջոյն նոցա, եւ Տէր լիցի ինքեանց վարձահատոյց: Իմ որդոցն բազմախատից՝ Գաղսլար, Յակոր եւ Ալէքսան հարազատաց զկրկին օրհնութիւն ընծայեմ. բաւ է:

Կրկին լալոտ աչօք զողջոյն եւ զշնորհ Սուրբ Տեղեացս ընծայեմ երկուց Եպիսկոպոսացո՛ր բարունեաց Յարութիւն եւ Յակոր խոհեմ պետացո՛ւ, եւ Յովհաննէս վարդապետի՛ւ եւ համառօտ դասս ասեմ. իմ Հէննէն զիմ լոյս աչացս խաւարեցոյց եւ զնաց առ Աստուած. տեսանեմ զձեզ ո՛րդէք, թէ ո՞րպէս լի-նիցիք ցո՛ւպ ծերութեան մեծի Հօր ձերոյ, եւ դառամեցեալ պապուս նորա զԼոնտոյ՝¹ եւ Տէր զձեզ օրհնէ: Ամէն:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 19 (32Ա)

ՀԱՍՏԷ

Աստուծով

Հասցէ գիրս ի Ստամբուլ, ի ձեռն Հայոց Պատրիարքի՝ Տեառն Յովաննու Աստուածարան Վարդապետին. անբաց ի նա հասուցանողն՝ յԱստուծոյ օրհնեալ լիցի. ամէն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Է՛

Տեառնդ Յովաննու Աստուածարան Վարդապետիդ եւ մեծի Պատրիարքիդ զողջոյնն սիրոյ՝ ընծայեմ մեծաւ սիրով:

Սեպտեմբեր ԻԲ. [17:33]

Երջանիկ Պետիդ իմոյ եւ աչացս լուսոյ.....¹ եւ յայտ առնեմ դասս ինչ, զի ի Սեպտեմբերի ԻԲ. գիր քո մէնդիլով ի մեզ հասաւ, յորում գրեալն էիր թէ Ֆէրմանն եղեւ որ վասն ճանապարհաց, եւ շաւուշիւ յղելոց եմ. ե թէ Էճ (700) զուշ կգնայ. հո՛գի թէ Աստուած յաջողեաց որ այն հրամանն էանց՝ եւ ճանապարհաց անդորրութիւն եղեւ որ ուխտաւորքն հանգիստ գան՝ ոչ միայն Էճ. այլ ե՛ւս աւելի արժէ՝ եւ յօժար եմ Աստուծով ի տան՝ զի շես լսեր թէ գինչ կպործեն ի խղճերաց զլուին. մեծ վարձք է քեզ թէ մուղայիթ լինիս՝ եւ թէ չլինէ՛ կրկին դատիս մինչեւ Աստուծով հաստատ լիցի. գիտես զպա տու-նոյ դաղմի՞ բանն. եւ թէ ինչ կգնայ թող գնայ՝ պատուական զլուխդ ողջ կացցէ՝ մեծ յիշատակ է թէ հաստատեսցի: Եւ միւս բանն Հալապու, որ մեր որդի Գարբիէլ վարդապետն զնեղութիւն եւս կրեալ է այդր՝ ի ձեռաց այն մալիքանայ առնողին. եւ ահա զանունն եւ գտեղն գրեաց եւ է ի մէջ գրոյս. գայն այլ ճար մի արա կա՛մ ի նմանէ վերցո եւ կամ թէ յիւրնէ գնեա, եւ Ֆէրմանն

¹ Նամակի քուղբը կարուած Բլլալուճ, շատ յստակ չիմ այս երկու բառերը. քեւրեւ՝ զնոր գնալոյն:

¹ Նամակագրին կազմէ բաց ձգուած:

² Ընդգծուեց իմ կազմէս: Իմաստը անձամբ կը մնայ ինձի:

արա, եւ յղեալ ի Հալապ՝ ի ձեռն մեր հոգեւորան զործակալ Հալապցի սարկաւապ Յովանէսին որ անդր է ի հոգեւորան մէջն, զի բազմիցս զաղաղակ գրեցին. խեղճ են սէֆիլ՝ մարդկիքն. եւ եկեալ մահտեսիքն եւ ո՛ւմ Համար կըրողուս բանն՝ զի ամէն ոք հետ իւր բանին է. եւ Տէր քեզ տուեալ է զչնորհ զի զայդպիսի վարձուց իրան հոգացես. մի՛ ձանձրասցես զայդպիսի իրան հոգալ եւ յԱստուծոյ զվարձս առնուլ մինչդեռ ժամանակս ի ձեռսդ է՝ եւ Տէր տացէ քեզ կարողութիւն, ա՛մէն: Լո՛ւր եւ զայս խղճալի լուր, զի մեծ Պէկն՝ եկն աստ՝ եւ այնքան ընտանեցաք ընդ նմա, զի ասելոյ չէ. բայց անբախտութիւն մեր ոչ կըրող շատ յատջանալ զի տկարացաւ հիւանդացաւ որ եւ մեռաւ՝ ի Չորեքշաբթի գիշերն՝ լոյս ի Հինգշաբթի, ժը. ժամուն եւ թաղեցաւ, եւ եղեւ կըսկիծ մեզ նաեւ բոլոր քաղաքիս եւ յաւէտ մեզ. զի զայլ ոք ոչ զիտէր՝ բայց թէ դմեզ: Շա՛տ գրեթէ Ղօրթմաղ Սարգիսն նախ քան զՊէկի մահն յղեցաք, եւ մահն Պէկին եւ թաղումն ի Սեպտեմբերի ի՛նչ. եղեւ՝ դու ողջ կացցես. եւ ըստակի էհուալ եմ գրեր ի մէջ Ղօրթմաղի թխտերացն. բան ի վեր մի՛ հանցես՝ զի յետ մեռանելոյ Պէկին զթէմէսիկն ի խաղնատարն⁴ տուաք պատուեալ եւ զմեր դրամն առաք. բան շմոհաց առ նա մեզ, բայց թէ զոր ինչ ընծայ նմա մատուցաք. այս այսպէս եղեւ: Փա՛ռք բարերարին Աստուծոյ, եկող մէնդիրն այսօր ի Սուրբ Քաղաքս եմուտ. եւ յորժամ ետես զՖէնտին իւրն մեռեալ թախծեալ սրտիւ՝ յղեաց առ մեզ՝ թէ գիր ունիք տուէք զի ի վաղիւն ի Բիւննդ զնալոց եմ. եւ իմ ի լոյս Շաբաթի գիշերն ի տօնի (Լուսանցքին վրայ) Սրբոյն Գէորգոյ զգիրս ծրեցի չաշխնացեալ. եւ ողջ լեր ի Տէր ի պարծանս խղճոյս Գրեգորի, որ ի Սեպտեմբերի իՔ. գգիրս ծրեցի ստիպով. եւ զօրհնութիւն եւ զողջոյն սիրոյ ընծայեմ Յարութիւն եւ Սարգիս վարդապետացն, եւ տիրացու Գաղպարին եւ մահտեսի Ալէքսանին եւ այլոցն ամենեցուն: Որդիքն իմ եւ քոյդ՝ քառ՝ զա՛ջդ սուրբ համբուրեն արտօսաբառն. նաեւ մեր ծերն եւ Գարբիէլ վարդապետն համայն միաբանիւք զսուրբ աջդ համբուրեն եւ աղօթքս առնեն, զի զայցես բարով, բաւ է:

(Հասցէին տակ)

Սէ՛ր իմ, այսօր խղճալի գիր մի ի Հալապու գիտէն եկն եւ ի մեծ որդայթ ձգեալ են զխեղճն. եւ գիտեմ առաջի Աստուծոյ եւ մարդոց վկայեմ զի սո՛ւտ է եւ իՔթիրայ, զի հաւաստեալ վերահասու եղէ, եւ արօղքն այս չար իրացն հետեսալքն ի մէջն են արարեալ, վասն հալածելոյ զնա անտի. եւ թէ նա ել ի Բերիոյ՝ շատ աղմուկ եւ չփոթ լինելոց է. խնդրեմ զի որքան կարես օգնեալ նմա. աղաչեմ եւ զարձեալ աղերսեմ, վասն Աստուծոյ օգնեալ նմա եւ Տէր քեզ օգնեսցէ՝ ամէն:

Հրատ. ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՅՅԱՆ

(Շաբ. 4)

3 Թշուառ, հէգ:

4 Գանձապահ:

ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ

ԻՐԼԱՆՏԱՅԻ ՏՐՊԼԻՆԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՆ

ՉԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Հանդուցեալ մեծանուն եւ մեծահարուստ Sir Chester Beatty անդլիացին Իրլանտայի Հանրապետութեան Տրպլին մայրաքաղաքին մէջ Հիմնարկեց իրապէս կարեւոր ձեռագրաց մատենադարան մը, եւ զայն նուիրեց Իրլանտայի Հանրապետութեան: Իր մատենադարանը կը պարունակէր ճոխ հաւաքածոյ մը Հնդկի, Պարսիկ, Արաբ, Ղպտի եւ այլ կարեւոր ձեռագիրներու, որոնց մէջ նաեւ 56 ամբողջ եւ 10 հատակոտոր հայերէն ձեռագիրներ:

Զինք անձնապէս ճանչցած ըլլալու իմ Տրպլին այցելութեանցոյ ընթացքին, բազմաթիւ առիթներ ունեցած եմ վայելելու իր Հիւրասիրութիւնը եւ հայերէն ձեռագրաց հաւաքածոն անձամբ քննելու: Գուցէ աւելորդ չըլլայ ըսել որ իր հաւաքածոյին մաս կը կաղմէին նաեւ 18 հատակոտորներ եւս իբր թէ հայերէն ձեռագիրներու, որոնք ինք տարիներու ընթացքին հաւաքած էր: Բոլորն ալ «ընտիր» մանրանկարներով դարգարուած էին եւ ոտկայն էս իրենց ցոյց տուի որ ատոնք կեղծիքներ էին շատ վարպետօրէն պատրաստուած մանրանկարներու հնադարեան թուղթերու վրայ, որոնք բոլորովն պարզ թերթիքներ էին զանազան հին ձեռագիրներէ: Այս կեղծ մանրանկարները, որոնց հանդիպած եմ նաեւ Լոնտոն եւ Փարիզ անհատներու եւ հնամանադարեան մօտ, ինչպէս նաեւ աճուրդներու մէջ, ըստ իմ ստացած տեղեկութեանցս կը պատրաստուէին Փարիզ, լու համբաւ չահած ո՛չ Հայ հնամանաութի մը ցուցմունքներով:

Քանի որ կեղծիքներու մասին խօսեցանք հոս, թող ինծի ներուի յիշելու, որ օր մը Տրպլին, Սըր Զէստըր Բիտտի, իր տան մէջ կէսօրուան ճաշէն վերջ, առաջարկեց նորակառոյց մատենադարանը երթալ՝ 14 արծաթ հայկական կաղմեր տեսնելու համար: Ատոնք միայն արծաթ կիտուածեալ կամ անկիտուած կաղմեր էին, որոնք իբր թէ պոկուած էին իրենց ձեռագիրներէն: Խնդրեց որ քննեմ եւ որոշեմ թէ որոնք կեղծ կամ ճիշդ էին: Քննելէ վերջ ցաւ ի սիրտ յայտնեցի որ միայն երեք հատը ճիշդ էին, իսկ միւսները՝ շատ վարպետօրէն պատրաստուած կեղծարարութիւններ: Մանրանկարներու նման աւտոնք ալ անմիջապէս հանեց իր հաւաքածոյէն:

Սակայն Սըր Զէստըր չափազանց ուշիմ գնորդ մը ըլլալուն, կրցեր էր իրապէս լաւ հայերէն ձեռագիրներ ձեռք բերել, որոնք մասնաւորաբար զեղարուեստական արժէք ունէին՝ հաւաքածոն գլխաւորաբար Աւետարաններէ բաղկացած ըլլալուն: Ան աւելի մանրանկարեալ ձեռագիրներով կը հետաքրքրուէր:

Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան պատրաստեց Սըր Զէստըրի հաւաքման ձեռագրաց ցուցակը, ուր դժբախտաբար ձեռագրաց յիշատակարաններուն հայերէն բնագիրները չտրուեցան, այլ անոնց թարգմանութիւնները ըստ մասի: Օր. Տէր Ներսէսեանի աշխատութիւնը հրատարակուեցաւ երկու հատորով, 1958ին:

Նկատի առնելով Սբր Զէստըրի հայերէն ձեռագրաց կարեւորութիւնը, աւելորդ չեմ սեպեր այս դրեթէ անմատչելի հաւաքման գոնէ կարեւորագոյնը ներուհ հայերէն յիշատակարանները հոս հրատարակել, աւելցնելով միայն ծանօթութիւններ՝ որոնք չեն տրուած Օր. Տէր Ներսէսեանի ցուցակին մէջ:

Թիւ 554

Ս Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն — 1174

Թղթեայ, երկաթագիր, միասին եւ առանց համարարանի, մանրանկարեալ: Մատթէոսի բոլորիջեան մանրանկարին աջ անկիւնը երկաթագիր. «Աւետարանիչիս բարեխաւուս(եամ)ք տ(է)ր ողորմեա Գրիգ(որ)ի կրասնաւորի որ ստացաւ զսուտարանս յարդար վաստակոց իւրոց»:

Էջ 196բ. Ղուկասու վերջը գրչէն. «Փառք Փրկչին եւ յիշատակ դրչիս. զհարսեղ մեղասպնդեալ գրիչս յիշեսլիք աղաչեմ աղաչեմ»:

Էջ 252բ. Յովհաննու վերջը գրչէն. «Առք ամենաս(ուր)ք տ(է)րու թեանն եռակիս եռահիսակ մեսակի Ամեն Ամեն»:

Էջ 253ա. գրչէն զլիսաւոր յիշատակարան. «Արդ շնորհւել տ(եառ)ն սկսա եւ ողորմութեամբ նորին կատարեցի զուրբ եւ զս(ստուա)ծայարմար պատուիրանս. զհոգիարուի աղբիւրս. ուստի յեղեմագիր դարստէն որ է նոյն ա(ստուա)ծութիւնն, յորոց բխեցի մեղ աղբիւր կենաց հոգին ս(ուր)ք. ուստի չորեքվտակեան պետահոսեալ յեկեղեցի, եւ լուսաւորեաց զհաւատս ք(րիստոս)ի դրանաւոր կենդանիքս որ հաւաքեալ կան ի զութի ս(ուր)ք եկեղեցոյ. յորոց իրբեւ ի հոտոց խնդոց եւ ի տաշխից եւ ի բազում զանազան հոտոց առուչ ի ... ցան ամենայն տիեզերք. փայլմամբ լուսոյ արեւդականն արդարութեան, ուստի ցայթ շառաւելիս ... յս լուսաւորեաց աննուագելի փայլմամբ զփրկուս հեթանոսաց: Ես Բարսեղս փցուն գրիչս եւ յետինս ամենայնոք մեծ ջանիւ եւ աշխատութեամբ(ք) ի յանդ հանի գսայ. (էջ 253բ.) ի թուականիս Հայոց ՈԻԳ (1174) ի մեծ եւ հռչակաւոր քաղաքիս Եղեւսեայ, ընդ հովանեաւ սրբոյ հայրապետիս Վասիլի.

«Արդ որք ընթեռնոյք կամ ընդաւրինակէք զմեռեալս մեղաւք յիշեսլիք ի տ(է)ր, եւ զծնողսն իմ ննջեցեալք ի ք(րիստո)ս. զի սոգոր է մարդասէրն ի ձեռն ալուամ ողորմիւ. ընդ նմին եւ զստացող ս(ուր)ք աւետարանիս զարբազան քահանան զԳրիգոր որ ցանկացող եղեալ պատուիրանիս տ(եառ)ն որում զմանութիւն բերելով յ...իսն զանուանակիցն իւրոյ զլուսաւորիչն. եւ որք յիշէք յիշեսլիք եւ դուք ի տ(եառ)նէ...:

«Եւ անմահին փառք յաւիտեանս յաւիտենից ամեն ամեն»:

Օր. Տէր Ներսէսեան իր ցուցակին մէջ (էջ 14) կը նոյնացնէ Բարսեղ գրիչս Վասիլ Ուհապեցի գրչին հետ, որ դրած է Աւետարան մը 1161ին յեղեւսիս (Գ. Արքեպս. Յովսէփեան, «Յիշատակարանք Զեռագրաց», Թիւ 184): Նրման նոյնացման մը սակայն կը պակսի որեւէ ապացոյց: 1174ին Բարսեղ ինքը՝ զինքը երկիցս լոկ զգրիչս կը կոչէ եւ ո՛չ մէկ ատեն 1161ի Աւետարանիս Վասիլ կամ Բահանայ կոչումը: Յիշատակարանին ոճն ալ կը տարբերի:

Թիւ 555

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Երկու տարրեր ձեռագիրներէ առնուած մասերով վերականգնուած է իրր մէկ հատոր :

Հոս ես իւրաքանչիւր մասին զատ համար պիտի նշանակեմ եւ ստան ձինն պիտի խօսիմ :

Թիւ 555Ա. : 1297Ըն :

Ներկայիս միայն 7 թերթ :

Էջ 1ա. զբէն. «Ա. զնեա հողի ս(ուր)ք անպիտան զբշիս յակորայ» : Բոլորգիր :

Էջ 2ա. Բ. սիւն, զբէն տարրեր զբշութեամբ : Բոլորգիր : «Յիշատակ է ս(ուր)ք աւետ(ա)ք(ան)ն ցաղնեցի. միողի ողղի ամիրին եւ եղբորն. որտա իոնին. եւ ծրնողացն. մերզուն. եւ սիրիքին. եւ իւր կողակցուն երին(ա)րին. եւ որդոցն. ոհանին. եւ առաքելին : Առ ի հալալ յինչից իւրոց ետու յիշատ(ա)կ կենդանեաց եւ նընջեցեւոց. (տարբեր զբշէ) նիկողոսին» :

Էջ 5ա. զբշութեան նման, սակայն տարբեր զբշէ. «... հասցն ք(րիստոս)ի եւ ունինդիւր ... դոցն եւ վարդապետաց հրամանացն եւ պատուելի հայր ըստ (այս) ապրէլուս. եւ կենակիցս իւր խերխաթունս զտացան զս(ուր)ք աւետարանս ի հալալ արդեանց իւրեանց. յիշատակ իւրեանց սարգսին. եւ ապիւղ տիկայ. եւ այլ ամեն արեան մերձաւորաց իւրեանց կենդանեաց եւ հանդուցելոց. եւ վ(ա)ս(ն) յերկար կենդանութե(ան) վարդապետութիւնս զաւակաց իւրեանց ստեփաննոսին. եւ շնորհ տիկնայ զորոյ ամէլք անստուած պահնայէ զստայ անխղով. երկու կենաք եւ երկու աշխարհաւք : եւ տացէ սոցայ զսիրտ ս(ուր)ք. եւ զհողի ուղեք. եւ յաւիյեցուցէ ի սոսայ. զս(տուտ)ածախն երկիւղն աւր ըստ աւրէ. եւ աւրհնեցէ զստայ այն աւրհնութիւնս իւրեանց որ ոչ անցանէ ... րդ պատուական այրս այս. ապրէլուս, լսողեալ անստուածախն հրամանացն. որ ամէ : Երանի որ ունիցի զաւակ ի սիւնն եւ քնտանեակ իւր չորայ յե(րոստ)աղէմ. արդ անստուածաւոր այրս ապրելուս. եւ խերխաթունս ստացան զսայ զանձ անպակաս յերկինս. որ ոչ ցեց. եւ ուսին անպակասն. եւ ոչ զողք ական հատանն եւ զողանն : արդ սայ է զաւակ սոցա անթակ նի : զիւր կենդանի անջինջ եւ յիշատակ անպակաս եւ անհատ յայտնեակ մինչ յաւիտեան : Եւ ք(րիստոս)ի թաղաւորին վատք յաւիտեան» :

Օր. Տէր Ներսէսեան վերի յիշատակարանները առնած է շատ համառօտ թարգմանութեամբ : Կանոնադաւանականութիւն մասին արուեստի վերջու ծումներն ընել վերջ ձեռագրի այս մասին կր նշանակէ «12րդ դարու երկրորդ մասը» :

Դժբախտարար յարցիլի որիորդ կը սխալի իր անտութեանց եւ եղբաւ կացութեան մէջ :

Թիւ 555Ա. Ա. ետարանի եօթ թերթեան հասարակութեան ղեկավարի մասն է վերին Այուլիսի Ա. Թովմայի Առաքելոյն վանքին թիւ 17 ձեռագիր Ա. ետարանին, որուն նկարագրութիւնը Միսրոպ Վրդ. Մարտառեան 1906-7 թուականներուն ցուցակագրիւ վերջ, տուած է Արարատ ամառգրի մէջ էջ 10-ին : Էջ 462-463 : Հոն կը տրուի զբշութեան յիշատակարանը բոտ որուն ճեմարի եւ թշնամիութեան զատաններդի վեցերորդի 1297 թվականին հայաց : զբիցալ անստուածախաւ մատենան ձեռած խաբարայն ումեմն եւ վիճուն զբշի յակոր կաշեցիւ : ի վանեղնն զատաւիս ի զեղս որ զգիտ կոչիւր : մերձ ի մայրաքաղաքն Կարս» :

Ուրեմն թիւ 555Ա. գրուած է 1297ին եւ ոչ թէ «12րդ դարու Երկրորդ» կէսին:

Թիւ 555Բ. 1358էն:

Մարկոսի սկիզբը կիսաէջեան մանրանկարներ Մկրտութեան, Ղազարու Յարութեան: Գալուստ Տեառն յերուսաղէմ, Ռոմալուայ: Միակէջեան է Մարկոսի մանրանկարը:

Էջ 131Բ. Ա. սին, զրչէն. «Ք(րիստո)ս ա(ստուա)ծ յիշեալ յարձայութեան քում զստացող ս(ուր)բ աւետարանիս զԹանկ խաթունն, եւ զծնուդսն եւ զաղղն ամենայն: եւ քեզ փառք յաւիտեանս ամէն»:

Էջ 132ա. Թէեւ բոլորովոր, բայց զրչէն տարբեր. «Արդ զվերջին բստացող ս(ուր)բ աւետարանիս զբարեմիտ եւ զա(ստուա)ծաւոր կինն զՀերիքնայն որ նորոգել ետ յիշատակ հոգւոյ իւրո եւ իւր ծնողացն հաւրն իւրոյ խուտա՝ վերտուն եւ մարն իւրո Մելիք աղին եւ իւր որդոյն Մուրատին. և Յակոբին: եւ այլ ազգականացն. եւ որք հանգիտիք սմա լի բերան ա(ստուա)ծ ողորմի աւսացէք զբարեմիտ կնոջ Հերիքնաղին եւ իւր ծնողացն ամէն: Նորոգեցաւ ս(ուր)բ աւետարանս ի թագաւորութեանն Բարսից փոքու Շահապաղին ի կաթողիկոսութիւնն) Էմիթանա տ(եառ)ն Փիլիպպոսի. ի յառաջորդութիւնն) Թումատի ս(ուր)բ ուխտին զՊաշատուր արհեպ(ի)սկ(ոպո)սին. նորոգեցաւ Թրփին Ռձ եւ երկուս (1653) ձեռամբ յոգնամեզ Սիմօն Երիցոյ եւ զիս զբաղմամեզս յիշել ազայեմ եւ զուք յիշեալ լիջիք ի ք(րիստո)սէ ամէն»:

Ասկէ վերջ մանրանկարները Այլակերպութեան, Յուզայի համբոյրին, խաչելութեան, Թաղման եւ Ղուկասի միաէջեան մանրանկարը:

Էջ 141Բ. Բ. սին, լուսանցքին տակ երեք տող. «Սի(րոս) իիստ տըրտում կայր յայս վայրս. յաղղէ եւ ի տանէ (հեռացեալ?) Ո՛հ, Ո՛հ զմեղաւք մեռեալս»:

Օր. Տէր Ներսէսեան զարձակալ մանրանկարներու մասին տեսութեամբ կ'ըզրակացնէ որ այս մասը 14րդ դարուն վերջերը կամ 15րդ դարու սկիզբը գրուած եւ մանրանկարուած է Վանայ լճի բնդհանուր շրջանին մէջ:

Բարբերախտարար ի վիճակի եմ ըսելու որ այս Աւետարանի հատակոտորն ալ բաժնուած է Վերին Աղուկեաց Ս. Թովմայի վանքին թիւ 18 ձեռագիր Աւետարանէն, որ նոյնպէս նկարապրուած է Մեսրոպ Վրդ. Մաքսուտեանէ Արարատի յերոյժիշեալ էջերուն մէջ: Հոն տրուած է նաեւ զրչէն զլիստոր յիշատակարանը, բառ որուն «բաղմամեզ եւ անարժան սուտանուն Կարապետ կը յունաւորին (ձեռքով) զրեցի զսա ի թուարեւութեանս Հայոց. յուրժարիւրեբորդի. եւ Թեմիւրդի (1358)», Թանկ խաթունի համար: Գրչութեան վայրը չէ նշանակուած: Եթէ այս «բաղմամեզ եւ անարժան» Կարապետ զրիչը նոյնն է Երեւանի թիւ 4674ի զրիչ «բաղմամեզ» եւ «անարժան Կարապետ» զրչին հետ, զրչութեան վայրը պէտք է ըլլայ Աղթամար, ուր գրած է 1333ին վերոյիշեալ Երեւանի թիւ 4674 Մեկնութեան ձեռագիրը: Ան հոն կը յիշէ հայր՝ Թովմա եւ մայրը՝ Մամաս: Դարձեալ իրը պէտք է ըլլայ Երեւանի թիւ 2843 Աւետարանը, 1354ին, նոյնպէս Աղթամար գրուած, որուն համար կ'աւելցնէ «եւ զՊաքարիայ՝ ծաղկող սորա»: Իրմէ է նաեւ Երեւանի թիւ 5332 Աւետարանը «սուտանուն Կարապետ» զրչէ գրուած 1357ին, ուր զրիչը ոչ միայն կը յիշէ իր ծնողքը Թովմա եւ Մամաս, այլեւ եղբայրները՝ Մկրտիչ քահանայ եւ Շահապ «տարաժամ հանդուցելոյն»: Այս Աւետարանին ծաղկողն ալ կը յիշուի Զաքարիա:

Վաստակաւոր Լ. Պաշիկեան իր կոթողային «Յիշատակարաններ» հատորներուն առաջինին «անձնանուններու ցանկ»ին մէջ սխալ նոյնացումներ կատարած է Զաքարիա ծաղկողի եւ Կարապետ զրչի մասին: Օրինակ, Երեւ-

ւանի թիւ 4815 Աւետարանին գրիչը Կարապետ, նոյնը չէ վերոյիշեալ Կարապետի հետ՝ պարզապէս անոր համար որ այս երկուքը տարբեր ծնողներ ունին :

Թիւ 557

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Էջ 49ր. Մատթէոսի Աւետարանը կը վերջնայայ «...աշակերտեցէք զամենայն» : Գրչութիւնը երկաթագիր : Մագաղաթեայ :

Էջ 50ա. պարապ, սակայն վեց տող բոլորգրով կը շարունակուի Մատթէոսի «Հեթանոսս, մկրտեցէք... Աճ. . . միճչև . . . քի կատարած աշխարհի» : Ուրեմն թերթ 50 բուն գրչութեան չէ, այլ յետոյ ամբողջացուած նորոգողէն : Էջ 50բ. Մարկոսի մանրանկարը, որ բնական է բուն գրչութեան ժամանակէն եւ ծաղկողէն չէ, այլ նորոգողէն, դուցէ 14 կամ 15րդ դարէն : Նոյնպէս նորոգողի յաւելում է թերթ 199 Ղուկաս ամբողջացուած բոլորգրով, եւ նորոգողէն է նաեւ Յովհաննու եւ Պրոխորոսի մանրանկարը :

Աւետարանին ընթերցման պալով, Մարկոսի սկիզբը ունի «Կրեայ Յեսայի մարգարէ» եւ նոյն ատեն յուսանցքին գրչին մանր երկաթագիր ունի «Ի մարդիսն» : Մարկոս կ'աւարտի էջ 110ր. Բ. սիւնի տակ «...ասէ ցնոսա, երթալք յաշխարհ», իսկ Ղուկասի սկիզբը պակասաւոր է էջ 111ա. եւ այժմ կը սկսի «...եւ եկն յամենայն կողմն Յորդանանու...», այսինքն Ղուկասի մինչեւ Գլուխ Գ. հատուած 3, այժմ կը պակսի ձեռագրին մէջ : Բնագիրը չունի Յովհաննու գլուխ Ե. հատուած 4, այսինքն հրեշտակին աւազանի ջուրը վրդովելը, որ վերջէն մէկը աւելցուցած է լուսանցքին նոտրգրով :

Յովհաննու Աւետարանը կ'աւարտի էջ 271բ Ա. սիւնի կէսին, ուր կայ գրչին երկաթագիր վեց տող. «Փառք ամենա(ուր)ք երրորդութեանն որ արժանի արար զեղիկիլ գրիչս տեսնել զվերջին դիժս ամէն» :

Էջ 272ա. Ա. սիւն, գրչին երկաթագիր. «Յիշեցիք ի ք(րիստոս)ս ըստուրք վարդապետն Միխիթար, եւ զամենայն միաբան եղբարքս սուրբ ուխտին. որք կամակից եւ ձեռնուու եղեն ս(ուր)ք Աւետարանիս : Յիշեցիք զՍաղունն դրարեպաշտ իշխանն. որ զծախսն սորա ետ, յիշեցիք զՍկերովբ եւ զՅովսափ. եւ զեղբարս նոցա եւ զծնուղոս իւրեանց. որ զնիւթս պատրաստեցին եւ ետուն (Բ. սիւն) կաղմել դաւետարանս, յիշեցիք զՍարգիս իմաստուն հեռետոր եւ սրբասէր կրաւնաւոր. եւ զծոդ սորա. եւ զՍտեփանոս աշակերտ նորին որ ըսպասաւորեցի նմա : Եւ որք յիշէք ք(րիստոս)ս ա(ստուած) ամենեցուն վարձս բարեաց պարգեւեացէ եւ նմա փառք յաւիտեանս ամէն» :

«Կաղմեցաւ ս(ուր)ք Աւետարանս ի վանս Յովհաննու, ընդ հովանեաւ սրբոյ Կարապ(էջ 272բ. Ա. սիւն)ետիս ձեռամբ Արտաի կրաւնաւորի աշակերտս մեծին Յովհաննիսի. Աստուծոյ լի բերանով տ(է)ր ա(ստուած) ողորմեցի (Յ)ո(վհ)աննիսի, (Արա)ա(ի) (ա)շ(ակ)եր(տ)ի նորա որ աշխատեցաւ ի կաղմ սորա : Ամէն» :

Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան իր ցուցակին մէջ յիշել է վերջ որ երեք Սաղուն իշխաններէն Սաղուն երրորդը մեռած է 1285ին, կ'աւելցնէ. «Այս վերջի անուանուած Սաղունը պէտք է ըլլայ մեր ձեռագրին մէջ յիշուածը, ոճի եւ հնագրութեան պատճառներով, (թիւ 557) չէ կարելի 13րդ դարէն առաջ թուագրել : Որով Սաղունի մահուան թուականը, 1285 տարին, մեղի կուտայ եկրակացութիւն (գրչութեան ժամանակին)» (էջ 23) : Օրիորդը կ'եղբարեացնէ որ ձեռագիրը Յովհաննափանը գրուած ըլլալու է հաւանաբար, եւ չի

կրնար 1300էն վերջ գրուած ըլլալ՝ քանի որ Սաղուն Գ մեռաւ 1285ին: Ի զուրկը ջանայ Մխիթար վարդապետ մը գտնել եւ կը խորհի որ Յովհաննապանքի Մկրտիչ (1243) եւ Համադասայ (1285) առաջնորդներուն միջեւ տեղ մը պէտք է ըլլայ Մկրտիչի գոյութիւնը:

Նախ ըսենք որ «ճի եւ Հնագրութեան» միայ Հետեւելով անթուական ձեռագիրներուն թուական նշանակել, այն ալ վերջնական կերպով՝ ինչպէս որ Օրբորգը ըրած է («չէ կարելի 13րդ դարէն առաջ թուագրել»), սխալ է: Օրբորգը ասկա պէտք է լաւ գիտնայ, քանի որ իրեն ծանօթ է Տիպիկէնի Աւետարանը, եւ իրեն յիշեցնենք նաեւ իր եզրակացութիւնը թիւ 555 երկմասեան հատակոտոր Աւետարանին: Գրչութիւնը թիւ 557ին իր Հնագրութեամբ շատ աւելի հին կ'երեւի քան 1285 թուականը:

Թիւ 557ին յիշատակարանին համաձայն, «վարդապետն Մխիթար» սովորական վարդապետ մը չէ, ընդհանառակը՝ «զուրբ» կոչուելու չափ արժանաւոր եւ մեծ մէկն է: Մխիթարը որ հոս իբր «սուրբ վարդապետ» կը կոչուի, Գոշն է, որ մեռաւ 1213ին: Ան «սուրբ» կոչուած է ուրիշ յիշատակարանի մէջ ալ («Յիշատակարանի Զեռագրաց», թիւ 420, 1238 թուականէն): Գարեգին Սրբազան Յովսէփեան, որուն ծանօթ է եղած ձեռագիրը եւ յիշատակարանը, այլուստ կ'ընդունի որ յիշուած Մխիթար «սուրբ վարդապետ»ը Գոշն է, սակայն կ'աւելցնէ. «Բայց ձեռագիրը գրուած չէ Մխիթարի կենդանութեան ժամանակ, այլ՝ նորա մեռնելուց յետոյ, երբ վանքը հռչակ էր ստացած, իսկ հիմնադիրը՝ սրբացած» («Յիշատակարանի Զեռագրաց», էջ 1018): Սրբազանին այս կարծիքը ընդունելի չէ: Ծանօթ են չմեռած անձեր մեր յիշատակարաններուն մէջ, որոնք «սուրբ» կոչուած են իրենց առաքինութեան համար: Նոյնիսկ Գարեգին Սրբազանի վերոյիշեալ աշխատութեան մէջ (էջ 1009) ձեռագրի ստացողը կը կոչուի «ստացողի սուրբ՝ Ստեփանոսի» սուրբ եւ ոպելից քահանայ: Դարձեալ անդ (էջ 1003) Աւետարանի ստացող կը յիշուի «սուրբ դիտապետս Հայոց տէր Կոստանդին, որ սրտացաւ զսա ի վայելումն իւր», կամ «զսուրբ կաթողիկոսս տէր Կոստանդին, որ ստացաւ զսա»: Անդ, էջ 949, քանի մը վանականներու մասին «Համաշունչ Լղրաց մերոց սուրբ քահանայից՝ Յովհաննիսի եւ Վարդանայ եւ Քաշատոր»: Վերջապէս, օրինակ մը եւս, «զստացողը սուրբ գրոցս՝ զՎարդան սուրբ եւ զԵրահչակ վարդապետն»: Ասոնց նման կան դեռ բազմաթիւ վկայութիւններ, որոնց մէջ յիշուողները՝ թէեւ ողջ՝ կ'անուանուին «սուրբ» քահանայ, վարդապետ կամ կաթողիկոս, Գարեգին Արքեպս. Յովսէփեանի վերոյիշեալ կարծիքին հակառակը ապացուցանելով:

Թիւ 557ի «Սաղունն զբարեպաշտ իշխանն, որ զծախսն սորա ետ» Օրբորգ Տէր ներառեանի կարծած Սաղուն Գը չէ, որ մեռաւ 1285ին, այլ այն Սաղունը՝ զոր Կերակոս Գաճակեցի կը յիշէ իբր Քուրդ իշխանին որդին, որ Տփլիսի ամիրա եւ Կանիի ու Մահկաբերդի իշխանն էր: Քուրդը ունէր երկու որդի, Դաւիթ եւ Սաղուն, որոնցմէ վերջինն է որ թիւ 557ին մեկենասը եղած է ձեռագրին գրչութեան ծախոր վճարելով: Այս Սաղունը, որուն Բ կոչումը տրուած է, նիւթապէս օգնեց Մխիթար Գոշին որ Գետիկայ վանքը վերաշինէ 1191—5ին եւ անտարակոյս այդ առթիւ այս ձեռագրին զրչութիւնն ալ կատարուեցաւ նորաչին վանքին համար:

Թիւ 557ի յիշատակարանին մէջ Սաղունէն անմիջապէս վերջ կը յիշուին զՍերբը եւ զՅովսէփ եւ զԵղբարս Նոցա եւ զԾնաւղս իւրեանց, որ զնիւթըս պատրաստեցին եւ ետուն կազմել զաւետարանս: Սովորական անձը չեն երեւիր, յիշատակարանին մէջ իրենց ունեցած տեղէն. հաւանաբար տանու-

տէր, աւատապետ կամ Հարուստ վաճառականներ, որոշ կերպով աշխարհական, որոնք ձեռագրին կազմին նիւթը եւ կազմարարութեան ծախար կը հաշթայթեն: Դժբախտաբար այլուստ կը մնան անծանօթ: Չեմ կասկածիր որ Սահուն իշխանէն անմիջապէս մերջ յիշուելնուն պատճառը իրենց դիրքն ու կարեւորութիւնն է:

Յիշատակարանին մէջ յաջորդ յիշուողը «Պարպիտ իմաստուն հոռետոր եւ սրբասէր կրօնաւոր. եւ դժող սորա. եւ զմտեփանոս աշակերտ նորին որ սպասաւորեցի նմա»: Օրինորդ Տէր Ներսէսեան կը հաւատայ որ այս Սարգիսը գրիչ մըն է, «Սարգիս վարդապետ», որ կը յիշուի 1273 թուականին Հաղբատի Յովհաննէս առաջնորդի հոգեւոր որդի, երեք տարբեր արձանագրութիւններու մէջ («Հաղբատ», Կարո Ղաֆազարեան, թիւ 59, 60 եւ 96): Սակայն ոչ մէկ անգամ Սարգիս վարդապետի «գրիչ» կամ «գրչութեամբ» զրադուելուն յիշատակութիւնը կայ եւ ո՛չ ալ անոր Ստեփաննոս անուն աշակերտ մը ունենալուն: Ըստ իս, «Պարպիտ իմաստուն հեռեւտոր եւ սրբասէր կրօնաւոր» նոյնինքն Սարգիս վարդապետ Կունդ (Ճաղատ) կոչուածն է, աշակերտ Յովհաննէս Սարկաւաղի, հեղինակ մեկնութեանց եւ զրող: «Իմաստուն հոռետոր» սովորական կոչում մը չէր այն ստեղծ եւ սովորական դրչի մը կամ վարդապետի մը չէր կրնար տրուիլ: Իսկ յիշատակարանին «Պտեփանոս աշակերտ նորին որ սպասաւորեցի նմա» կը նոյնացնեմ «գմեղապարտ գրիչս զմտեփանոս» ձի հետ, որ թիւ 557ի գրչութիւնէն տասնեակ տարիներ վերջ, 1232ին, «ի գաւառոս Կայնոյ ի դերահուչակ սբ. ուխտս Գէտկայ» դեռ զրչութեամբ կը զրադէր Սաղբակեան գերդաստանէն անդամներու համար:

Յիշատակարանը կը հաւատայ որ «կազմեցաւ սուրբ Աւետարանս ի վանս Յովհաննէս»: Գրչութիւնը րստ իս կատարուած է 1195ին Գետկայ վանքին վերաշինութեան լոննայէն վերջ, երբ հանդիսաւոր արարողութիւններ կատարուեցան: Նորաչէն վանքը հաւանաբար իր կազմարարը եւ կազմատունը ունենալու շափ պատրաստուած չէր, որով անկազմ ձեռագիրը կը զրչուի Յովհաննէս վանք՝ հոն կազմուելու համար: Ասիկա ինքնին ապացոյց մըն է որ ձեռագիրը Յովհաննէս վանք չէր գրուած: Կազմը կը կատարուի «ձեռամբ Արտաի կրօնաւորի աշակերտ մեծին Յովհաննիսի», եւ դարձեալ յիշատակարանին վերջը, քիչ ինչ եղծեալ, կը կարդացուի «աստուած ողորմեսցի Յովհաննիսի, Արտաի աշակերտի նորա որ աշխատեցաւ ի կազմ սորա»:

Օր. Տէր Ներսէսեան կը խորհի որ «մեծին Յովհաննիսի» կ'անհարկէ Հաղբատի առաջնորդ Յովհաննէս Դ Դոփեանի մը եւ այս աղետական եկեղեցական իշխանաւորին աշակերտ կը նկատէ կազմարար Արտան: Օր. Տէր Ներսէսեան Յովհաննէս Դ Դոփեանը Հաղբատի առաջնորդը կը նկատէ 1257—1285ի շրջանին: Սակայն ծանօթ չէ Յովհաննէս Դոփեան մը իբր Հաղբատի առաջնորդ: Նոյնիսկ ծանօթ չէ Յովհաննէս Դ Հաղբատի առաջնորդի մը ինքնութիւնը: Հաղբատի առաջնորդներուն առաջին Յովհաննէսը կը յիշուի 1198ին: Անոր յաջորդը ծանօթ է իբրեւ Գրիգորիս եպիսկոպոս (Դոփեան), եւ ասոր կը յաջորդէ Խաչենոյ իշխանական տոհմէն Յովհաննէս մինչեւ 1220: Վերջնայ կը յաջորդէ դարձեալ Յովհաննէս մը, որ քրոջ որդի էր Ջաբարէի եւ Իւսէի, որմէ հասած է Հաղբատ 1233 թուականաւ արձանագրութիւն մը եւ իր անթուական տապանագիրը: Վաստակաւոր Կարո Ղաֆազարեան կը վկայէ որ ան եղած է նաեւ Սանահինի առաջնորդ, ուր իրմէ կան 1221, 1222 եւ 1225 թուականով արձանագրութիւններ («Հաղբատ», էջ 184): Յաջորդ Հաղբատի առաջնորդը չարձեալ կը կոչուէր Յովհաննէս «յազգէ Բաղրատունեաց»: Ասոր յաջորդեց

Օրինորդ ՏԲ Ներսէսեան ՊՊ կարդացեւ թուականը, որ կ'ընէ 1401, որ տակնուվրայ կ'ընէ յիշատակարանը, հոն յիշուած անձերը եւ թուականները իրարու հետ անհամապատասխան ընելով:

Յիշատակարանս կալուածագիր ժըն է Գեորկայ վանքը Տէր Միքայէլի վրայ վերահաստատող Արքուիթայի որդի Ռմէկի եւ Գրիգորի կողմէ :

Նախ ճշդենք կալուածադրին մէջ յիշուող անձերը :

Ծառ Ալեքսանդր թիմուրզաչի որդին, որ կր տերէր Ելյասներու կայսրութեան հայկական հողամասերուն ալ, վերջապէս սպաննուեցաւ 1356ին, իր սարսափէն պահ ժը աղատելով երկիրն Հայ բնակչութեւն: Զինք սպաննողն էր Զանթրէկ կամ ղամ որ Կաթան պաշարեց 1343 Սեպտեմբեր 23ին մինչև Մարտ 25, 1345, զայն գրաւելով: Ուրեմն 1361 թուականին կայսրածաճարեւ Տիգրէ և Համաճաշէ է յիշուած անուններուն և շրջանաւորեալ Զանթր Դանին:

Կը յիշուի նաև Վր Բազաւորութեան Վրաց Մեղիքոնքիկոն: Այդ ա-
նունով Վրաց Բազաւոր ծանօթ չէ ինծի: 1361ին կը յիշուի Բազաւոր Միգիլի-
լիի (Թորո Դաւիթ Նարինի), որ իբր գաւազաւանջ հրապարակ իրաւ 1361ին:

«Ե զալն իւանէի որդոյ թաքեպաշտ իշխանի. պարոն Բորթիկ»: Իւանէն որ կը յիշուի իբր մեծ ապարապետ Հայոց եւ Վրաց, կ'երեւի վերադառնալու ան Նոյաթաւնի ուր Գեորգիոս վանքը կը գտնուէր: Կը յիշուի Յաղաց-խարի (Վայոց Ձոր) արձանագրութեան մէջ ԳԺԶ (1367) թուականով:

Յիշուած Արդութան եւ իր ՈՒԷԿ եւ Գրիգոր որդիները նշանակաւ ծա-
նօթ են: Արդութան որդին էր Ճաբ (Ուճեկեան) իշխանին որ աւերն էր Գեական,
վանքին ալ: Ճաբ, ինչպէս յաւ. ծանօթ է, որդին էր Վախառանգի որուն համար
Յովհաննէս Գլուզ երկնակցի էր Վեղորուս երկնային Եաթմանց աշխատու-
թիւնը զապրտուեց) եւ Բաւը Ուճեկ ժեծ վաճառականապետ իշխանին, Յփե-
լիւի հաստատուած: Արդութ իր հօր Ճաբին յաղորդելով, իր զբո՞ղ՝ Խորէն Խա-
թանի հետ տիրացաւ չըմանին եւ Գեական վանքին, ըստ ՁԼԴ 1345) Բուի ա-
մանագրութեան ժը: Երբ Գարահ Բաւթելի որդին Իւսնէ տիրացաւ երկրամու-
սին, Արդութայի որդի Ուճեկ եւ Գրիգորի տիրացած կայուածք Գեական
վանքը՝ տփէկելով՝ (կնիքով) վերադրեալ որունաւցաւ Տէր Միքայէլին, որ Գեանիկ
վանքին վանահայր կամ առաջնորդը ըլլալու է:

Þhl 558

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Ձեռագրերն սկիզբը կա, պահպանող մաշակաբեւ, երկաթադիր Մաշ-
ապիր մը (Հմեւեւթապ) , բուն ձեռագրին ծաւալով:

ԷՆՆԵՐ՝ զգեցնելի խառնել մէջ ապկարասէն ժրայ կողորտ երկաթադրով 8 տաղ, շառ զբեր փակադեր, որանը սղաղրաթեանց հետ պարգելով կ'արտադրեմ հոռ, պահելով տաղերը:

Տ էլ բ ի՞նչ քաղաք - քաղաք: Տաքդեան

Պետ Հովսեփէ(ան) Կարդա աւժման

ՈՐ ԿԱՐԵ ՎՃԱՐԵԱՆԻ ԱՆՏԱՐԱՐԱՆԻ

የኢትዮጵያ ፌዴራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ

It is a very good idea to have a good understanding of the local market and the needs of the community. This will help you to develop a business plan that is realistic and achievable.

ፍጥነት ሲገኝ ለሰው ሕይወት ጥቅም

The same is true for the other two

Եւ յիս հարկաց ու է ք հաշուարկամ

էջ 14ա., նոյնպէս.

Ով յանկերպն ծոցդ բան
 Նոյն ի ծաղկեալ յաղզս մարդկան
 Որ մեզ զշնորհո քո շրթան
 Հղեր աւրհնեալդ յաւիտեան
 Դու զպծնողս քո բանի
 Եւ զարդարող այսմ տառի
 ՁՏ(է)ր Կոստանդին հովիւ բարի
 Յաթոռ նստոյ ընդ Պետրոսի

Ընտիր ծաղկուած ձեռագրիս բուն յիշատակարանը կորսուած է, որով
 զրիչ, ծաղկող, տեղ եւ թուական անծանօթ կը մնան: Զեռագրիս մեկնեալս կը
 յիշուի Տէր Կոստանդին, նոյն ինքն Կոստանդին Ա. կաթողիկոս Բարձրբերդչին,
 որ կաթողիկոս եղաւ 1221ին եւ մեռաւ 1267ին. ուրեմն ձեռագիրն այլ զրուած
 եւ իրմէ ստացուած է 1221էն 1267ի մէջ առեն մը: Գարեգին Արքեպս. Յով-
 սէփեան 1943ին Նիւ Եորք հրատարակեց «Կոստանդին Ա. կաթողիկոս» խորա-
 գրքով ընտիր յօդուած մը, որուն մէջ Կոստանդին Աին պատկանող ձեռագիր-
 ներուն շարքին պէտք է աւելցնել նաեւ այս թիւ 558 Աւետարանը:
 Մեր տուած ընծայականը կը յիշեցնէ Կ. Պոլսոյ Աղղային Մատենադա-
 րանի թիւ 68ը, որ այժմ Ուաշինկթընի Փրիւր Կալըրի ալ Արդ կը պահուի, եւ
 որ զրուած եւ ծաղկուած է 1253ին Հռոմկա: Դարձեալ նման ընծայական ու-
 նի Երուսաղէմի թիւ 251ը, 1260ին գրուած Հռոմկա: Նման ընծայականով է
 նաեւ Մերաստիոյ Աւետարանը, այժմ Բալթիմորի Ուալթրով Արդ Կալըրի սե-
 փականութիւն, 1262ին Հռոմկա գրուած: Ասոնց մօտ ընծայական ունին նաեւ
 Երուսաղէմի թիւ 1956ը, որ 1265ին գրուած եւ մանրանկարուած է, եւ Զէյ-
 թունի Աւետարանը՝ 1256ին գրուած: Անտարակոյս թիւ 558ն ալ գրուած է Հը-
 ոմկա:

Աւետարանին մէջ շատ շահեկան է որ էջ 253բ., Դուկասի ՄՁԳ հատ-
 ուածին դէմ, լուսանցքին կարմրագիծ շրջանակի մէջ, բոլորդորով, հաւանա-
 րար գրչէն, կայ. «Կայ այս բան ի վերանդաց աւետարանին եւ յասորոցն եւ ի
 Հռոմոսոցն: Բայց յաղեքանդրացոցն չկայ: Եւ թիւ թէ Հայոցս ի նոցանէ է
 Թարգմանումն: Վասն այն որ չկայր ի Հայոց աւետարանքս այս բանս: Բայց
 մեկնիչք յիշէն ամենայն ուրեք եւ միտք առան եւ մեկնութիւն(ւն) դնին: Եւ ես
 յաւերնակս գտայ զրեալ զրեցի եւ ես»:

Իսկ Աւետարանին վերջաւորութեան, էջ 339բ. Բ. սիւն, վերջին տող,
 գրչէն. «Ի Թվ(ին) Հ(այոյ)ց ՅԻն», որ հաւատար է մեր ներկայ Քրիստոսի
 876ին: Գրիչը հաւանաբար ուղեր է բռնել որ օրինակը այդ թուականէն էր:

Մարկոսի սկիզբը կը կտրուայ. «Յիսուսի Քրիստոսի որդեայ Աստուծոյ
 որպէս զրեալ է Եսայի մարգարէ»:

Շատ շահեկան է մանրանկարչական մանրուք մը լուսնաձեւ, զոր կը
 պահենք էջ 118բ., 302բ. եւ 312ա., ինչպէս նաեւ Մատթէոսի խորանին վերեւ:
 Այս մահճկաձեւը 15րդ եւ 16րդ դարերուն շատ պորձածուած կը պահենք Օս-
 մանեան թրքական սուլթաններու համար շինուած Պուրոյի զիպակներուն
 պծաձեւերուն մէջ: Պուրոյի զիպակագործները մեծապոյն մասամբ Հայեր
 էին: Ըստ երեւոյթիւն ոճաւորեալ սկիզբ մը ուրուպիծն է:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

(Շար. 1)

ՄՈՆԹՐԵԱԼԻ ՄԱՔԿԻԼ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԶԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Մոնթրեալի McGill համալսարանի կեդրոնական մատենադարանի ձեռագրատան մէջ պահուած են երկու հայերէն ձեռագիրներ, զորս տեսնելու եւ ուսումնասիրելու առիթը ունեցանք համալսարանին մէջ կրօնագիտութեան ուսանող Պրն. Յարութիւն Փալանճեանի միջոցաւ: Հարկ է մեր շնորհակալութիւնը յայտնել նաեւ Mrs. E. Lewis-ի, ձեռագրատան տեսչուհիին, որուն արտօնութեամբ կարելի եղաւ ցուցակադրել ձեռագիրները եւ այդ ցուցակադրումը հրատարակել: Mrs. Lewis-ի մօտ պահուած թղթակցութենէ մը յայտնի կ'ըլլար որ ցարդ ձեռագիրները Պրն. Փալանճեանէ զատ ոչ ոք չէր տեսած եւ թէ միայն անոնց xerox-ով օրինակուած էջերը արամադրուած էին Dr. Michael Stone-ի:

ԶԵՌԱԳԻՐ ԹԻՒՒ 2

Մամկուքեան Աւետարան Յիսուսի Քրիստոսի

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.—

Կազմ՝ տախտակեայ կաշեպատ, մաշած: Մեծութիւն՝ 14.5×10×4.5 սմ.: Նիւթ՝ թուղթ: Պահպանակի՝ 3 թերթ սկիզբը եւ 3 թերթ վերջը: Թերթի՝ 158, ներառեալ երկու դատարկ թերթեր: Հանգամանք՝ դոհացուցիչ: Գրութիւն՝ նոտրդիր: Բովանդակութիւն՝ երկու մաս. առաջին՝ քարոզք եւ աղօթք (պուխք Ա—ԺԴ). երկրորդ՝ Մանկութեան Աւետարան Յիսուսի՝ (ԺԵ—ԺԳ): Յիշատակարան՝ ունի «երկրորդ կազմութեան» ստիթով: Թուական՝ դարձեալ «երկրորդ կազմութեան» ՌՄԿԲ, Հայոց 1262 եւ Քրիստոսի 1813: Գրիչ՝ «երկրորդ կազմութեան» Շահնեան տիրացու Յակոբ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ.—

Սկիզբի պահպանակներուն յաջորդող առաջին էջին վրայ կայ հետադադիր գրիչին ձեռքով գրուած հետեւեալ յիշատակարանը.—

«Երկրորդ կազմութիւն սուրբ գիրքս որ գոչի մանկութեան աւետարան Յիսուսի Քրիստոսի թիւին ՌՄԿԲ մարտի փին ի ձեռամբքն Շահնեան տիրացու Գրիգորն այլեւ կարգացողքն յիշեսցէ ըզննջեցեալս մէկիւ հայր մեղաւիւսած—ին շնորհիւ ամէն»:

ԲՈՎԱՆԴԱՅՈՒԹԻՒՆ.—

Քսաներեք զլիակարգումները կատարուած են մեր կողմէ, դիւրացընելու համար մատենին բովանդակութեան մատուցումը:

Գլուխ Ա. Սկիզբէն թերթի պակաս են: Բովանդակութիւն ապաշխարութեան խրատ: Թերթք 1—7ա:

Գլուխ Բ. Տեսիլ սրբայն Գրիգորի Հայոց սուրբ Լուսաւորչին, հարցմունք եւ պատասխանի հրէշտակապետին վասն հոգոցն արդարաց եւ մեղաւորաց: Թերթք 7բ—15ա, ներառեալ երկու դատարկ թերթք:

1 James, M. R., The Apocryphal New Testament, p. 83.

- Գլուխ Գ. Տեսիլ աստուածածնին ի լեւոն ձիթենեաց, զոր յայտնեաց նմա հր-
բնչադատական վասն մեղաւորաց թէ որպէս տանջեն: Թերթք 15ր—
28ա:
- Գլուխ Դ. Քարոզ վասն պաշտեան քրիստոսի եւ դատաստանի նորա: Թերթք
28ր—31ա:
- Գլուխ Ե. Քարոզ վասն պաշտեանն Քրիստոսի: Այս է պատմութիւն վասն պա-
շտեանն Քրիստոսի յաւուր ուրբաթուն, երկինք եւ երկիր շարժի,
տէրունական խաչն երեւի ի կողմն յարեւելից...: Թերթք 32ր—39ր:
- Գլուխ Զ. Քարոզ վասն ողորմութեան: Որպէս անէ Դաւիթ մարդարէն, երանի
որ խորհի զաղքստն եւ զտնանկն...: Թերթք 40—46ա:
- Գլուխ Է. Քարոզ վասն Նինուէացւոց: Յայնժամ նինուէացիքն բազում չարս
գործեցին եւ մեղօք ապականեցան կամէր տէր սատակել գնոսա...:
Թերթք 46—54ր:
- Գլուխ Ը. Այս է պատմութիւն նախաստեղծին քանի ստեղծ տէր աստուած զա-
դամ եւ զլեւ մեծապէս փառօք եւ եղ ի մէջ զրախոյն: Թերթք 55—
68ր: Սոյն զլիւն ներքեւ կանխարկուի հետեւեալ դէմքերուն եւ
դէպքերուն.— Աբրահամ, Մովսէս, մարդարէք, Յովհաննէս, Յի-
սուս, հրաշք Յիսուսի, Երուսաղէմ մուտք Տեառն, վերջին ընթրիք,
Յարութիւն, Լմմառա, Թերահաւատութիւն Թոմասոս, Համբար-
ձում եւ Հոգեգալուստ:
- Գլուխ Թ. Այս է պատմութիւն Կայենայ եւ Աբենայ: Թերթք 68ր—74ր:
- Գլուխ Ժ. Վասն արեւտեացն Սէթայ: Եւ քաղցրացաւ Տէր ի վերայ աղամայ եւ
առաքեաց զհրեշտակ իւր առ աղամ եւ ասէ...: Թերթք 74ր—79ա:
- Գլուխ ԺԱ. Քարոզ վասն աղօթից, Գրիգորի ասացեալ: Այսպէս անէ տէրն մեր
Յիսուս Քրիստոս արթուն կացէք եւ յամենայն ժամ աղօթն արա-
րէք մի անկանիցիք ի փորձութիւն, քանզի յաղօթքն դուռն է յերկ-
նից եւ ճանապարհ արքայութեան...: Թերթք 79ա—86ա:
- Գլուխ ԺԲ. Ովհաննու Մանդակունեցուն ասացեալ վասն անշահ մեղացն եւ
հայհոյողաց: Երկերուք, երկերուք, զարժուրեցէք եւ սառանեցէք,
վասն անշահ մեղացն...: Թերթք 86ա—91ա: Այս խրատը հաւանա-
բար վերադրուած է Մանդակունիին, քանի որ բովանդակութիւնն
ու ոճը եւ մանաւանդ բառաթերքը շեն հասնիր որակի եւ մտքի այն
բարձրութեան որուն հասած են Մանդակունու ծառերը:
- Գլուխ ԺԳ. Ոտանաւոր. (ա) Աղօթք պահպանութեան ի Առաքել վարդապետի:
Տէր եւ փրկիչ Յիսուս աստուած, հօր ճառագայթ եւ լոյս փառաց
...: 13 տունեք բաղկացած բանաստեղծութիւն մը, հեղինակի ան-
ունն սկզբնատառերով հիւսուած —Տ էր Առաքել Ասն—:
(բ) Դարձեալ ոտանաւոր նոյն Տէր Առաքելուն: Տարբմամբ ձայնիւ
հառաչանաց, առ քեզ դռնմբ Յիսուս Աստուած, տուր պահապան
դասք հրեշտակաց...: 14 տունեք բաղկացած, հեղինակի անունն
սկզբնատառերով: Թերթք 91ա—93բ:
- Գլուխ ԺԴ. Յաղագս հրեշտակին յայտնելոյ Յովսեփայ գնալ նոցա փախստա-
կան յեղիպոս, յանօրէն ամբարշտէն հերոզիլեայ, դի մի սպանցէ
զմահուին: Առտ նկարագրուի Յիսուսի եւ ծնողաց փախուստը Ե-
ղիպոսս, երբ մանուկը Լրկու տարու եւ չորս ամսու էր, ուր եւ կը
գտնուէին Աղոյզնի կուռքը եւ տաճարը: Թերթք 93—98:
- Գլուխ ԺԵ. Յաղագս վասն Յիսուսի խորատակելոյ զլոսոյ պատկերն ապոլոնի.
եւ զմահեանս զիւացն եւ բաղմութիւն մարդկան որ մեռան եւ յա-
րութիւն որ եղեւ իսկ: Եւ Յիսուս յարուցեալ զնաց անդր եւ Լմուս

ի տաճարն կոոց եւ հայէր շուրջ զնոքօք տեսանել զվայելչութիւն շինուածոցն... Աստ կը նկարագրուի Յիսուս երեք տարու եւ չորս ամսու, երբ քաղաքին մէջ մեծ տօն պիտի սարքուէր նուիրուած Ապոլոնի: Իսկ մանուկն Յիսուս ելեալ զնաց ծածուկ եւ նստաւ ուր կուռքն էին: Կործանումն կոոց եւ քաղաքի: Եւ Յիսուս զնացեալ լուսթեամբ առ մայր իւր նստէր յանկիւնս տանն, եւ նոցա կայեալ զՅովսէփ կացուցին առաջի ատենին... զի կախարհութեամբ իւրիք կորուսիք զքաղաքս զայս: Թերթք 99—108բ:

Գլուխ ԺԶ. Յաղագս վասն հրեշտակին դառնալոյ Յովսէփայ զնայ նոցա յերկիրն իսրայէլի եւ բնակել նոցա յաշխարհին զայրիւնացուց ի քաղաքն Նազարէթ: Թերթք 108բ—117ա:

Գլուխ ԺԷ. Յաղագս վասն երանելոյ նոցա յԵղիպտոսէ եւ զալ ի կողմանս հարաւոյ յաշխարհս արարելոյ, եւ տղայութիւն զոր առնէր Յիսուս եւ մահուան որ եղեւ յարութիւն մեռելոց: Մեկնում յերկիրն ասորոց ի քաղաք մի որում անուն էր շաիւպրաւ, եւ Յիսուս էր ամաց հինգ եւ ամսոց երեք: Թերթք 117ա—125ա:

Գլուխ ԺԸ. Յաղագս վասն փախելոյ նոցա անտի եւ զնալ նոցա յերկիրն ասորեստանեայ, ի քաղաք մի որ կոչի մաթիւս. եւ Յիսուս էր ամաց վեց: Թերթք 125ա—127ա:

Գլուխ ԺԹ. Յաղագս վասն երթալոյ նոցա յերկիրն քանանու եւ տղայութիւն զոր առնէր Յիսուս, եւ մահուան որ եղեւ յարութիւն մեռելոցն զոր արար: Թերթք 127ա—129բ:

Գլուխ Ի. Յաղագս վասն զնալոյ նոցա յերկիրն Իսրայէլի եւ զործ տղայութեան զոր առնէր Յիսուս, եւ տալ զնա յուսումն զպրութեան եւ մահուանն որ եղեւ իսկ յարութիւն որդոյ Թաղաւորին: Թերթք 129բ—136ա:

Գլուխ ԻԱ. Յաղագս վասն զնալոյ նոցա ի քաղաքն տապաքեալ, տալ զնա ի արուեստ ներկութեան. եւ տղայութիւն զոր առնէր Յիսուս, եւ սքանչելեացն զոր արար Յիսուս: Թերթք 129բ—141բ:

Գլուխ ԻԲ. Յաղագս վասն երթալոյ նոցա յարեմաք քաղաքի. եւ տղայութիւն զոր առնէր Յիսուս եւ մահուան որ եւ իսկ յարութիւն արար Յիսուս: Թերթք 142—149ա:

Գլուխ ԻԳ. Յաղագս վասն երկմտելոյ նոցա զնալ արուեստն յերկնն, եւ տղայութիւն զոր առնէր Յիսուս ընդ մանկուանս: Թերթք 149ա—158:

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ.—

Ձեռագիրս որեւէ յուանցազարդ չունի: Արուեստի բարձր դուրժ մը չի ներկայացնէր: Վերնագրերու սկզբնատառերը միայն թռչնադիր են կարմիրով եւ կապույտով, զրիչի հասարակ ճաշակով: Ձեռագիրս կարեւորութիւնը կը կայանայ անոր բովանդակութիւնը, յատկապէս Յիսուսի մանկութեան վերաբերեալ մասը. քաղաքաւորսն մէջ ցարդ ծանօթ օտար լեզուով հրատարակուած պարականոն (Apocryphal) աւետարաններուն հետ: Միացեալ քարոզներն ու աղօթքները կարեւոր նորութեամբ մը չեն ներկայանար մեղի, երբ զանոնք ուղեմբ քաղաքաւոր ցարդ մեղի ծանօթ հայ ծխարանի կամ ժամադրոց հետ: Այսուհանդերձ հետաքրքրական պիտի ըլլայ ձեռագրիս բովանդակութեան զոնէ մասնակի հրատարակութիւնը, քանի որ ան կը պարունակէ, թէ իսկ ոչ-վաւերական, պատմութիւնը Յիսուսի մանկութեան, որու մասին առ հասարակ լուսթիւն կը տիբէ:

ՋԱԿԵՆ Մ. ՎՐԴ. ՍՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ

Մոնքթեալ, Փետրուար 1972

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐԵՅԻՇԱՏԱԿ Տ. ՊՕՂՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԱԴԻԻԱՆԱՊՈԼՍԵՅԻՈՅ

Տեսցուք այժմ թէ զի՞նչ գործեցան ի Թաղաւորեալ քաղաքի անդ, յաւուրս պատրիարքութեան Պօղոսի եպիսկոպոսի: Ի սմին ժամանակի ժողովուրդ Հռոմէական Հայոց համարձակութիւն գտեալ նեղէին եւ չարչարէին վհայկազուն ժողովուրդս ուր ուրեք եւ գտանէին, ի քաղաքս եւ ի Վիւղս, նախատելով եւ արհամարհելով զազգ, եւ զեկեղեցի մեր «գոմ» անուանէին եւ «ախոռ ձիոց», եւ զեկեղեցականս կոչէին «խարբեայա եւ ստախոս», հերձուածոց եւ հերետիկոսս», որովք զբազմաց որդիս յորդորելով եւ համոզելով որոշէին ի ծնողաց իւրեանց, զեղբայր յեղբօրէ եւ զկիին յանէ իւրմէ օտարացուցանելով. եւ զորս միանգամ որսային, խրատէին ի սղառ հեռանալ ի հաղորդութենէ Եկեղեցւոյն Հայոց, իբրեւ անթողլի մեղս իմն համարելով: Եւ իբրեւ այս այսպէս լինէր, ի բազում քաղաքաց սկսան աղաղակք եւ զիր բողոքոյ հասանել ի պատրիարքարան, զի Պօղոս Պատրիարք հնարս գտցէ բառնալ ի միջոյ զանբուժելի ախոս: Ընթերցեալ Պօղոս զայս ամենայն զրեանս, ոչ կամեցաւ լուել ի սպառ, այլ ի նոյեմբեր 9 1816 ամի սկսաւ խորհել ընդ իշխանաւորս ազգին եւ հրաւիրեաց ի պատրիարքարան զերեւելիս միւս կողման, որք էին՝ Տիւզեան Գրիգոր Զէլէպի, Աբրկեան Պօղոս, Կարենցի Աստուածատուրեան Մատթէոս, Տալուտեան Անտոն եւ Թնկրբեան Յովսէփ:

Եհարց Պօղոս. «Զի՞նչ է պատճառն այսր բաժանման եւ վնասուց, ո՞չ ապաքէն միեւնոյն ազգ եմք, միոյ սուրբ Եկեղեցւոյ ծնունդք, զմի եւ զնոյն սուրբ հարս հեղինակ ուղղափառ հաւատոյս մերոյ ունիմք, զսուրբ Լուսաւորիին եւ զսուրբ Ներսէս Շնորհալին, եւ ահա զբեանք նոցին Յաճախապատումն եւ Ընդհանրական դորհանապաղ պաշտին յեկեղեցւոյ մերում, եւ զոր ինչ ընկալաք յերից Սուրբ Ժողովոց եւ ի սուրբ հարց մերոց» զնոյն անխախտ պահեալ եմք հաւատութեամբ եւ արարողութեամբ: Արդ, ընդէ՞ր կարգաւորք ձեր ջանան թիւրք զազգս մեր, օտարացուցանել եւ բաժանել յեկեղեցւոյ մերմէ, եւ այսր ամենայնի խռովութեան եւ չարեաց ճգնին լինել պատճառ: Առ այս պատասխանի ետուն եւ ասեն. «Մեզ եւս ընդունիմք զսուրբ Լուսաւորիին եւ ըրներսն Շնորհալին, եւ ամենայն բանք նոցին ուղղափառութիւն են»: Յայնժամ ասէ Պօղոս Պատրիարք. «Այդ իսկ են սբանչելիք, զի մեք եւ թէ դուք միարան ընդունիմք զսուրբ հարս եւ այսու ամենայնի վիճիմք ընդ իրեարս. ուստի եկայք քննեսցուք թէ նախքան բաժանին ձեր ի մէնը, զի՞նչ դաւանութիւն ունէր Ս. Եկեղեցին մեր եւ այժմ զի՞նչ դաւանի. եթէ զկնի նոր ինչ մուծեալ եմք ի հաւատս մեր, ցուցէք եւ վկայեցէք, եւ մեք զիտուցուք եւ ուղղեացուք զմեզ: Այս թէ ոչ՝ զի՞նչ է զի այս չարիք եւ զբարորոութիւնք յառաջ գան ի ձերոց կարգաւորաց եւ զիմորդ կարասցուք լուել»:

Պայման եղին ի ժողովի անդ գրել յամենայն քաղաքս զի սիրով եւ

խաղաղութեամբ վարեցին Հոռովակական Հայք ընդ Հայոց, մինչև աստ ինք-
կանք տացեն զպատասխանի։ Բայց առաւել եւս յաճախեցին խռովութեան ա-
ռիթք եւ աղղի աղղի զրպարտութիւնք եւ վնասք, մինչև եւ զեկեղեցիս մեր
փութային դրաւել եւ յափշտակել ի Գաղատիա եւ ի Տրապիզոն, եւ այս ամե-
նայն զլուծիւնք հասանին առ Պօղոս Պատրիարք։

Վերստին կոչեաց Պօղոս զիշխանս նոցին, որք էին՝ Գրիգոր Ձէյլպի
Տիւղեան, Կարենցի Մատթէոս, Խըլճեան Անտոն եւ Թնկրբեան Յակոբ։ Եւ ի
Ժողովին եցոյց նոցա զդանպատանաց Թուղթն, եւ ընթերցան զա-
ղետայի զործնս եւ զմահառիթ վնասն որք լինէին ի Հոռովակական Հայոց ի
քաղաքս բաղումս. որոց ընթերցեալ իրաւունս ետուն պատրիարքին, բայց
խնդրեցին երթալ խորհել եւ տալ նմա զպատշաճ պատասխանին։

Գնաց Պօղոս Պատրիարք ի գիւղն Գուրու Ձէյմէ ի պատրիարքարանն.
ի 15 Յունիսի կոչեաց զվերոյիշեալ իշխանսն եւ ստիպեաց զնոսա զի պատրա-
տեսցեն եւ զայցեն տալ ինքեան պատասխանի. եւ նոքա խնդրեցին համբերել
եւ տալ միջոց վաթսուն աւուր, որպէսզի խորհեցան ընդ իրեարս եւ լրումն
տացեն պատասխանոյ հարցուածոց պատրիարքին։

Եւտ վաթսուն աւուրք կրկին հրաւիրեաց պատրիարքն զնոսա եւ եկին
միայն Գրիգոր Ձէյլպի Տիւղեան եւ Կարենցի Մատթէոս ազայն եւ մնացին ըն-
կերաց իւրեանց, բայց նոքա ոչ եկին. վասն որոյ եւ նոքա տրտնջիլով զնոցա-
նէ խնդրեցին ի պատրիարքն յառաջիկայ Ուրբաթի Ժողովս առնել եւ ի նոյն
ատենի զոր ինչ արժանն է խօսել եւ տալ պատասխանի։ Իսկ Պօղոս Պատրիարք
կամեցեալ յայտ առնել զայս ամենայն աղղի մերում, արար Ժողով մեծ ի 17
Հոկտեմբերի. կոչեաց զբաժնայն եւ զիշխանս եւ զյիշխողոս անձինս յամենայն
արհեստէ, եւ յայտ արարեալ զամենայն որ ինչ մինչև ցայն էին խօսակցու-
թիւնք, էառ բացարձակ հաւանութիւն ի Ժողովոյն տնօրինել զամենայն բոս
իւրումն խոհեմութեան, եւ օրհնեալ զնոսա արձակեաց զամենայն։ Ապա յա-
տուկ հրամանադրով իւրով կոչեաց ի Հոկտեմբերի 23 զերկուց կողմանց իշ-
խանաւորս ի պատրիարքարանն Գուրու Ձէյմէի, եւ ի նմին ստենի արար զայս
ստեղծարանութիւն (1817), որ սկսանի այսպէս. «Հոգին սուրբ, որ է աղրիւր
սիրոյ եւ խաղաղութեան, տացէ մեզ խորհել զհաճոյսն իւր եւ ձեզ լսել եւ ի
զորձ դնել, որպէսզի բարձցի ատելութիւն եւ խռովութիւն ի պայծառութիւն
աղղիս լրութեան»։ Եւ ապա զրեցու կոնդակ, յորում որոշեցան յերկուց կող-
մանց արք երեւելիք խօսիլ ի գրոց ի վերայ հաւատոյ եւ դաւանութեան (Տէ'ս
ի գիրս Աւետիս Պէրպէրեան, երես 85)։

Արդ, ի կատարել պայմանադրեալ քսան աւուրք զոր նոքա խնդրեցին,
բոս սեփական սովորութեան իւրեանց յանհոգս կային, ոչինչ բան եւ լուր
պատրաստութեան իւրեանց ծանուցանէին մերոյն կողման։ Իսկ պատրիարքն
ի ձեռն Աղնաւորեան Կարապետ ամիրային աղղ արար նոցա թէ՛ ահա անցին
պայմանեալ աւուրքն, հրամայեցեն ի կատարումն զործոցն, զոր ի մեծա-
հանգէս Ժողովին զաշնադրեալ ուխտիւ յանձն առին։ Բայց վերստին խնդրե-
ցին ի պատրիարքն, զի թէ հնար է գրով յայտնեցեն զմիտս իւրեանց։ Ընդ
այս բնաւին ոչ հաճեցեալ պատրիարքին, զրեաց առ նոսա թէ՛ «Կամք իցեն
ձեզ, փութաւորք օր յառաջ ի կատարումն զործոյս. բայց գրութեամբ խօսա-
կից լինելոյ չունիմք հրաման, զի ոչ կամիմ զվիճարանութիւն, վասնզի ան-
թիւ վիճարանութեան զիրք մինչև ցայժմ ոչինչ զօրեցին բառնալ զերկպառա-
կութիւն աղղիս. մի խօսեցի գրիչ ի ձեռն, այլ լեզու ի բերան յանդիման
ամենեցուն, զի եւ զայս պահանջէ բան հաւատոյ, համարձակ խօսել եւ յայտ-
նել ունկնդրաց զճանաչողութիւն սրտի եւ մտաց»։ Ընթերցեալ իշխանաց նո-
ցին զգրութիւն պատրիարքին, յորդորանօք եւ սպառնալեօք չեղեն բաւական

առաքել զկարգաւորս իւրեանց ի պատրիարքարանն առ ի յայտնել զուղղափառութիւն հաւատոյ իւրեանց, զոր պահանջէին ի մէջը. ուստի եկեալ առ իշխանապետս մեր ի շուկայն ի սենեակ նոցին, սկսանին դանդաւանօք ամբարտաւանել զկարգաւորս իւրեանց ասելով. «Նոքա բնաւին ոչ կամին զսլ եւ երեւիլ ստաջի ձեր եւ երես տո երեսո խօսել. Տէր հաստուցէ նոցա զորժանն: Ուստի զոր ինչ կամի պատրիարքն առ մեզ արասցէ, պատրաստ եմք ի բռնսս, ի զոսնս եւ յալլ ինչ եւ իցէ պատիժս տառապել»:

Զայս լուեալ պատրիարքին եւ զայրացեալ յոյժ ընդ արհամարհութիւն եւ զանցառութիւն նոցին, գրեաց առ ամենայն արհեստաւորս յերկուց կողմանց միանգամայն ժողովիլ ի պատրիարքարանի: Եւ այս փրջին ժողով եղիւ ի Դեկտեմբերի 12, ուր գումարեալքն էին սուելի քան զյիսուսն թուով ի նոցանէ յիւրաքանչիւր արհեստէ: Եւ սկսաւ յատենարտութեան իւրում խօսիլ աշխատական բարբառով առ ի զիւրաւ իմանալ նոցին, եւ պատմեալ զամենայն որ ինչ մինչեւ ցայն վայր անցեալ քանք եւ կոչմունք եւ հրաւէր սիրոյ, սկսաւ ապա զանդամանօք խօսիլ զպատմամբութենէ նոցին եւ խնդրել ի ժողովոյ զպատասխանի. զոր լուեալ նոցա որք էին ի ժողովին ի կողմանէ նոցին, սկսան աղաղակել միւրան եւ ասել. «Իրաւունս ունիս, հայր սուրբ, զոր ինչ կամիս առնել ընդ նոսա, զի դու յօղուտ ազդիս փութացար մինչեւ ցարդ տընել եւ աշխատել, եւ նոքա հղծանին եւ խոչնդոտն լինել քեզ Վաստակեցան եւ վաստակին»: Եւ քաղումք ի նոցանէ սկսան արտասուել առաջի պատրիարքին, զոր տեսեալ միւրայնոց ցաւակից եղին ընդ նոսա եւ պատրիարքն օրհնեալ զնոսա, արձակեաց զամենեանս խաղաղութեամբ ի տեղիս իւրեանց: Իսկ նոքա գնացեալք եւ իւրաքանչիւր արհեստաւորք առաձգին ժողով արարեալք ի տեղիս իւրեանց, պատմէին մի առ մի զամենայն զոր յուսան ի պատրիարքէն, եւ յորդորելով զմիմեանս ժողովին առաւել քան զերեք հարիւր հոգիս ի Բերա Երբորդութեան եկեղեցւոյն Լատինաց, եւ կոչին անդ զկարգաւորս իւրեանց, զի խօսեցին եւ հարցցին թէ ո՞ւր փախուտ տան ի դնալոյ եւ վասն ի խօսելոյ ընդ գիտնական վարդապետս Հայոց: Բայց ի սաղորելոյ կարգաւորացն սպասաւորք եւ քահանայք եկեղեցւոյն արտաքս վասնն զնոսա բրնձութեամբ եւ զանիւ, ասելով թէ այս եկեղեցի է Լատինաց եւ չէ ձեզ տեղի գումարելոյ եւ խորհուրդ առնելոյ: Եւ նոքա պատասխանի տան աղաղակելով եւ ասեն. «Յորժամ նուէրս պահանջէք ի մէջը, եկեղեցին մեր է տուէք, եւ ի պահանջել հարկին խորհուրդ առնելոյ արտաքս վանէք զմեզ յեկեղեցւոյն. զի՞նչ այս քրիստոնէութիւն, որպիսի՞ հոյսութիւն, եւ զի՞նչ անիրաւ գրկողութիւն է զոր առնէք ընդ մեզ»: Եւ քանդի բաղժութիւն ժողովորդեան մնաց արտաքս եկեղեցւոյն եւ անձրեւն նեղէր զնոսա առ ժամն, անհարացեալ նոցա գնան ի տուն պարոն Աթանասի գրադրին Տիւզեանց. եւ ի ժողով գումարեալ տան բերել անդր զկարգաւորս իւրեանց քառասնեւ չափ, եւ սկսանի ժողովն աղաղակել եւ ասել. «Ո՞ր ապաքէն դուք էք որք զօր ամենայն նախատին ծառունս զնելով ի վերայ ազգին Հայոց պախարակէիք զնոսա, եւ հերձուածողոս եւ հերետիկոսս ճանաչել զնոսա հրամայէիք մեզ. եւ հաւ կոչէ զձեզ ազդի ո՛չ իշխանութեամբ եւ բարկութեամբ, այլ՝ սիրով եւ հանդարտութեամբ. ընդէ՞ր ոչ երթայք ապացուցանել, զի յայտնի արասջիք զճշմարտութիւնն. ո՞չ ապաքէն եւ պաշտամանց ձերոց պայման զայս պահանջէ, զի եւ մահ կացցէ ձեր առաջի՝ չէ պարտ ձեզ խուսափել, այլ զմահ յանձն առնուլ վասն հաւատոյն Քրիստոսի: Արդ ահա չիք մահ եւ ոչ երկիւղ ինչ, այլ սէրն Քրիստոսի կոչէ զձեզ, ընդէ՞ր զանդեալէք. մեք աշխարհական մարդիկ եմք եւ որդւոց եւ բնունանաց ասէր, եւ ոչ կարեմք ի պատճառս մեր անկանիլ ի փորձութիւնս եւ ի տուգանս»: Զայս եւ սոցին նման բանք խօսին ժողովուրդք ընդէ՞ր կարգաւոր-

բաց իւրեանց, եւ անհնարին սրտմտութեամբ ելանն եւ զնան ի տունս իւրեանց :

Իսկ նոցա յոսացեալ ընդ այս սատանայական քինու, եւ վրէժս առնուլ կամեցեալ ի Հայոց, ի ձեռն շարագրգիւս ե քուտ արանց թիկնապահնից իւրեանց Լատին քուսանայք, ամբաստան ինչին զուգլէս մերմէ առ փոխանորդն Գափուտան վաշալին, որպէս թէ ժողով արարեալ Հայոց կոիւնցին զեկեղեցին Լատինացւոց եւ առաջագրեալ են նաեւ կոիւն զպալատ դեսպանին յայսմ պիշեբի: Եւ նորա հաւատացեալ, բազմութեամբ զօրաց իւրոց զայ ի նմին գիշերի եւ յանկարծուտ մտանէ ի Ս. Երրորդութեան եկեղեցին մեր ի Բերա, որպէս թէ անդ գումարեալ իցեն Հայք. եւ ոչ զոք գտեալ, այսր անդր հարցուիորձ առնէ եւ քննէ զի սուտ են րանք նոցին բոլորովին եւ զուր զրպարտութիւն. դառնայ ի տեղի իւր զայրացեալ: Լուեալ զայս խորդախութիւնն նոցին պատրիարքին եւ ժողով արարեալ ընդ իշխանս ազգիս, վճռեցին լուի առ ժամն, ոչ խօսել ինչ, այլուժ ժամանակի թողեալ զկարեւոր զայս դորձ սիրոյ եւ միաբանութեան. եւ մնաց այսպէս անկատար, որ ամենեցուն փափաքելին էր տեսնել մարմնոյ աչօք զկատարումն այսր աստուածահաճոյ փափաքանացս եւ գործառնութեան:

Մ Ա Ս Ն Զ

Օսմանեան պետութեան փողերանոցի պաշտօնն ժառանգեալ էին յորդուց որդի Տիւղեան գերդաստանն: Իսկ յաւուրս Պօղոսի Պատրիարքի 1819 թ 29 Օղոստոսի աղետալի իմն պատահեցաւ դիպումս, քանզի Հայէթ էֆէնտի՝ ուխտեալ թշնամի քրիստոնէից, պատուակաւ հաշուոց փողերանոցի իւր պարտապանս եւ անհաւատարիմս ի դանձն արքունի, ետ բանտարկել զնոսա զի տացն զհաշիւն: Յիշխանաց մերոց ոչ ոք համարձակեցաւ մերձենալ առ նոսա թէ՛ զբամով եւ թէ՛ երաշխաւորութեամբ: Նախարարք բացին զտունս եւ մերձաւորաց նոցին, հանին ի վաճառ զինչս նոցին, եւ տեսին ի տունս ամենեցուն յատուկ սենեակս պատարագամատոյց խորանի, որ ընդդէմ էր կանոնաց առանց հրովարտակի եկեղեցի կանգնել: Վասնորոյ զզգեստս պատարագի եւ զպատկերս եւ զայլ անթիւ սրբութեան զորս գտին անդ, զամենեսին առաքեցին առ պատրիարքն մեր, որք էին եօթն բեռինք, եւ պատուիրեցին իբրեւ ի դին նոցա հաւաքել ի Հոռովմէական Հայ ժողովրդոց դրամս հազար քսակ եւ տալ ի փողերանոցն արքունի. եւ նա արար:

Եւ ի 4 Հոկտեմբերի յաւուր տօնախմբութեան 72 աշակերտացն Գրիստոսի, բարեխիշատակ երեք եղբարքն զլիստեցանս առաջի մեծի դրան արքունի պալատին, եւ միւս եղբայրն Միքայէլ եւ հօրեղբորորդի նոցին Մկրտիչ կախեցան ի պատուհանէ ծովեղբեայ յարկի իւրեանց յեէնի Գիւղ: Ողբաց ազգն համօրէն ընդ մահ պալազատացս: Այլ ի Գանտիլլի, ի տան Անտոնի Տափուտեան խնջոյս կազմէին Թնիլլեան Յակոբ եւ Յովսէփ, Գլընեան Գրիգոր եւ այլ հարազատ որդիք Գոլլանեան քահանայից: Իսկ մնացեալ երեքին եղբարք նոցա, Կարապետ, Յակոբ եւ Պօղոս աքսորեցան ի Կեսարիա, եւ Ալեքսանեան Յովհաննէս՝ քեռայրն Տիւղեանք եւ երեք եղբարք նորա՝ ի Նիտէ, Զամհեան Յովսէփ ի Միտիլլի կղզի, Մարիանէ՝ կին հօրեղբոր Տիւղեանց՝ ի Հոռոս, Թընկըբեան Յարութիւն եւ Աթանաս՝ ի Կիպրոս եւ Հ. Ստեփաննոս վարդապետն, որ դատու ի նմին պիշեբի ի տանն Տիւղեանց, աքսորեցաւ յիլիմիա:

Բացաւ պատրուակն դադտնի եւ ակնյայտնի ծանուցաւ տէրութեան թէ անձնիւր Հոռովմէական Հայք ունին ի տունս իւրեանց զեկեղեցիս, եւ չեն

ընդ Հայս միաբան: Ուստի սաստիկ հրաման առաքեալ առ Պատրիարքն Պօղոս բառնալ զայս բաժանումն, զի մի է մեզ, սաէ, ծառօթ ազգն ողջոյն, եւ զոր անհնազանդ գտանին ինքեան ծանուցանել ի Դուռն:

Արդ, արքունի ճարտարապետ Գրիգոր եւ Պէղծեան Յարութիւն, որ առաջնորդութեամբ Գրիգորի յաջորդեալ գտեղի Տիւղեանց ի փողերանոցն, սոքա անգուցական սիրելիք էին միմեանց, միասիրտ հուան յայս գործ եւ. քաջ խելամուտ էին անցից եւ մտաց երկուց կողմանց եւ զիտէին թէ բանակութիւն հովուաց եւ առաջնորդաց է, որ զպարզամիտ դառննրս միակ հօտին Քրիստոսի ի միմեանց հաղորդակցութենէ խորհեցուցանեն: Վասնորոյ փոյթ կալան ազգասէր բարոյիք եւ երկելիք սրտիւք յեկեղեցւոյն Քրիստոսի զերկպառակութիւն բառնալ: Եւ նախ թախանձին զպատրիարքն մեծի մարաքսդաքին Պօղոս Արքեպիսկոպոսն քաջախորհուրդ զի հովուական ցարդին յուշիկ ի բաց խրտուցեկոցն զհետ ընթացի, մեղմաձայն սուրիսցէ, ի չթուռն բարբառեցի, սրինդ հարկանիցէ՝ դարձուցանել զնոսա ի հօտ իսլանց իւրոց:

Արդ, վերոյիշեալ արքունի ճարտարապետ Գրիգոր եւ Յարութիւն Պէղծեան հայրենասէր իշխանքս խորհրդակից իւրեանց գտին զձանիկ սեղանաւոր եպարքոսին, եւ զհաճի Յովհաննէս եւ զՅարութիւն եւ զՅակոբ Մանանեան, այլ եւ սաստկութեամբ բանից սպառնացան Աղնաւորեան Կարապետին, որ համախօ էր պատրիարքին, զի անխաղախ յիցի ի բանս, եւ ի զլիաւորել զազգային միաբանութիւնս ամենայն հաւատարմութեամբ տնօրինեցէ: Ի սոյն միտս եւ ի խորհուրդ քաղումք ի բարեխիտաց սղղիս վառեալ էին բարենախանձ փութով:

Յամեսանն Յունուարի 1820 ամի խորհրդոց իշխանաց մերոց պատրիարքն կոչիւր մի առ մի ի Հռոմէական Հայ ժողովրդոց զերեւելի իշխանս եւ զմիջակային արհեստաւորս եւ առաջարկէին նոցա զբան միութեան: Եւ զի ահ սաստիկ պաշարեալ էր զնոսա, բազումք գային ի հաւանութիւն եւ ստորալքին զսոյսմանադիրն, որ ունէր օրինակ զայս. «Ի Սրբոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէն մերմէ սկսեալ մինչեւ ցարդ, եւ այլն: Ի հաստատութիւն այսր զոլջամիտ դաւանութեանս յօժարամիտ կամօք կնքեցի եւ ստորագրեցի եւ... (այս ասուն):»:

Եւ ինդ առաւօտն Գրիգոր զայժա հաճի Ձէլչլի, Ճանիկ, Մանանեան Յակոբ եւ Աղնաւորեան Կարապետ առին զթուղթն զայն եւ զնացին ի պատրիարքարանն. տարան ընդ ինքեանս եւ զԳրիգոր մարտապետն, զի եթէ մասն բանից թղթոյն դէպ ինչ լինիցի՝ խօսեցի: Մտեալ իշխանաց տո պատրիարքն, պատմեն նմա զխորհուրդ իւրեանց, յետոյ յերեւան հանեն զթուղթն զոր ի զիշերի գրեալ էին, ուր իբրեւ յաղագս բղիւման Հոգւոյն Սրբոյ եւ յորդուոյ բանք եղեն. սաէ Պատրիարքն. «է՞ ոք ի հարց մերոց սրբոց այդպէս զրեալ կամ բացատրեալ. եւ ընդունիմ եւ ասեմ թէ Հոգին Սուրբ հոսի ի Հօրէ եւ յորդուոյ, կամ առնու ի Հօրէ եւ յորդուոյ, զի բղիւման նշանակէ զծաղումն առաջին սկզբունէ, եւ յաջեմ լինին յերրորդութեանն երկու սկզբունք. նա զի Լատինք Հոգին քրօշտի ասեն, որ նշանակէ Հոգին յառաջակայի կամ հոսի կամ առնու եւ ո՛չ թէ բղիւ: Ուստի եթէ Լատինք բղիւ ոչ ասեն, զմեզ ընդէ՞ր ստիպեն բղիւ ասել: Ապա որպէս ասացեալ են Ս. Հարք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, զնոյն ասեմ եւ ես ըստ նոցին բառից, որպէս ասացեալ է եւ Շնորհաւոր սուրբ հայոց մեր, թէ՛ ի Հօրէ բղիւման Հոգւոյ ոչ քննեցան, եւ հոսման յորդուոյ առումն ոչ առեցան: Չայս աշխարհ ընդունիմ եւ ասեմ, եւ այլովք բառիւք ոչ կարեմ քացատրել եւ չունիմ հրաման առաջի բղիւ բառին զնոյն բոլրաւ եւ յորդուոյ, զի հաւատամ ես թէ Հոգին Սուրբ բղիւ ի Հօրէ եւ առնու յորդուոյ, ըստ Սուրբ Շնորհաւորոյն, որպէս սաէ. բղիւման Հօր անքննաբար,

առողջ յմղույց անճառաբար: Զայս գիտեմ ես եւ զայս հրամայեմ զրել: աւելի ինձ բացատրել արժան չէ»: Զայս հրահանդ առեալ նոցա, առաքեցին զվարժապետն յնէնի Գապիւս առ Հ: Մեսարոփը պատմել նմա զհրաման պատրիարքին, զի այնու եղանակաւ լրացուցեն զխօսս իւրեանց, եւ մի բնդուանայ վէճք լինիցին: Որոշեցան Արքայիան վարդապետք եւ Հայ վարդապետք ի վերայ բառից եւ բանից հաւատոյ, զի Արքայիանք վիճէին ի վերայ հինգ խորհրդոց: Նախ թէ՛ Քրիստոս ունի զերկուս բնութիւնս, զերկուս կամս եւ զերկուս ներգործութիւնս: երկրորդ՝ թէ՛ Հոգին Սուրբ բոլիս ի Հօրէ եւ յմղույց: երրորդ՝ թէ՛ Հոգիք զղջացեալ եւ խոստովանեալ մեղաւորաց զնան ի կայանս քաւարանին, եւ անդ գտանեն զներումն շնորհօք սուրբ պատարագին եւ զնան յարքայութիւն: չորրորդ՝ թէ՛ Պետրոս գլուխ է առաքելոց եւ զնոյն գլխաւորութիւն ունին յաջորդք նորա ի յաջորդս առաքելոց: հինգերորդ՝ թէ՛ վերջին օծումն է խորհուրդ Ս: Եկեղեցւոյ, և պարտ է առնել զայն ի ծանր մահամերձ հիւանդս:

Ի վերայ հինգ խնդրոցս այսոցիկ եղեն բաղմամբնին վէճք իբրեւ զամիսս երես: և այսպէս յետ բաղմագիծի բանից վիճմանց և հակառակութեանց, զկնի երկց ամօտ բանախօսութեանց եւ ժողովոց, հաճութեամբ եւ հաւանութեամբ երկոցունց կողմանց եւ միաբան խոստովանութեամբ ստորագրեցին ամենեքեան: Եւ ընդ առաւօտն իշխանապետքն աստուածաւէրք տարան զսահմանագրութիւնն առ պատրիարքն եւ նա մի առ մի քննեալ զամենայն հաւանեցաւ եւ ինքն եւս ժողով արարեալ եպիսկոպոսաց, յորս էր եւ աստուածընտիր կաթողիկոսն Ստյ Հէր Կիրակոս, եւ վարդապետաց եւ քահանայից, եւ ամենայն երեւելի անձանց արուեստաւորաց, եւ ի ժողովին այնմիկ արարեալ աստեալաբանութիւն իմն սքանչելի, ընթերցաւ ի լուր ամենեցուն զսահմանագրութիւնն զայն, եւ մի առ մի բացայայտեալ, կնիքս պահանջեաց ի նոցանէ յամենեցունց: Անդ էր տեսանել զանպատմելի ուրախութիւն սրտի ժողովուրդն ամենեցուն եւ զբաղցր արտասուս փափաքելի սիրոյ եւ խաղաղութեան, յոր վառեալք աստուածային սիրով յօժարեցան եւ ստորագրեցին ամենեքին՝ կրօնքով զսահմանագրութիւնն, եւ խնդրեցին զի տպեցի այն ի յիշատակ յաւերժական սիրոյ եւ մնացէ հաստատուն ի մէջ ազգիս: որ եւ յետոյ միաբան խորհրդով իշխանապետաց ազգիս տպեցաւ եւ կոչեցաւ «Հրաւեր Սիրոյ» եւ վերջն կնքեցաւ կնքով Պօղոսի Պատրիարքին, եւ այնպէս տարածեցաւ բնդ ամենայն աշխարհ:

Արդ, զօրինակ սահմանագրութեան այնորիկ բարեք վարկայ զննյ աստանօր, զի ծանիցին թէ ոչ նորոգ եմուտ ի մեզ ուղղափառութիւնն, ու զոր ի սկզբանէ ունեալ եւ անփափան պաշտէաք յեկեղեցիս մեր, նոյնիսկ այն է, զոր եւ անփոփոխ ունիմք եւ պահեմք ի սպառ (Տե՛ս ի գիրս Պէրպէրեան, յէջ 122):

Մ Ա Ս Ն Է

Բայց յետ այսր յաւելին Արքայիանք զերիս այլ եւս խնդիրս յարարողութեանց սակի եւ ասէին թէ պարտ է զսոսա եւս ուղղել, զի բոլորովին չահեցին միտք ժողովրդոց իւրեանց, եւ մի նեղեցէ զսոսա խիղճ մտաց իւրեանց ի գալ յեկեղեցիս Հայոց: որովհետեւ այնպէս էին նոքա ուսեալք եւ զիտացեալք, թէ՛ այն երեքին արարողութիւնք զորս առնեն Հայք հերետիկոսական ինչ իցեն, եւ էին այսոքիկ: Նախ՝ ո՛չ երգել զնդովն Լեւոնի եւ ժողովոյն Քաղիկեդոնի յեկեղեցական պաշտամունս մեր, ի շարականէ եւ ի ձեռնագրութեան զրոց բառնալով: երկրորդ՝ ո՛չ յիշել ի պատարագի զանուանս Յովհանն

նու. Որոտնեցւոյն, Գրիգորի եւ Մովսէսի Տաթեւացեաց. երրորդ՝ ընդունիլ զամենայն ուղղափառական եւ սուրբ ժողովս սրբազան Հարց, զորս արարեալ են ի պէս պէս դարս ի Զաղիսումն աղանդոց բազմադիմի Հերետիկոսաց: Պօղոս Պատրիարք ոչ իշխեաց զայս փոփոխութիւնս առնել ինքնիշխան Հրամանաւ իւրոյ, պատճառելով թէ սոքա հնացեալք եւ արմատացեալք են յազգիս, եւ իթէ փոփոխեցուք դոստա, զուցէ զայթակղութիւն եւ խռովութիւն ծագեցի ի մէջ Հասարակութեան ազգիս. մինչեւ ցայս վայր նա այսպէս է ուսեալ եւ լուեալ: «Արդ, ոչ կարեմ, ասէ, փոփոխութիւնս ինչ առնել ի պաշտամունս մեր ես ինքնին, միայն Հրամանաւ իմով եւ կամեցողութեամբ»: Այսմ թէպէտ բազմօք Զանացին իշխանք մեր լինիլ ընդունելի եւ ի գործ դնել, այլ ո՛չ կարացին Հաւանցուցանել զՊօղոս Պատրիարք, «զի, ասէր, թէ ընկեցէք զիս ի պատրիարքական աթոռոյս, եւ զայլ ոք կարգեցէք եւ նա կատարեսցէ զինչպիտեալս սրտի ձերոյ»: Ի լսելն զայս իշխանապետացն մերոց, սկսան վերստին սուգ գրեւուլ եւ արտմել, զի ոչ յաղոցեալ նոցա տեսանել ղկատարութիւն սաստուածային պատուիրանին, այսինքն Հոգեւոր սիրոյ եւ միաբանութեան ազգիս, եւ զօր ամենայն Զանային եւ ինչորէին յԱստուծոյ առաջնորդել եւ ցուցանել նոցա զօրութեան եւ զպիտանին, որ Հաճոյ իցէ բարեբար կամաց իւրոց:

Հայէթ էֆէնտի, սիրելի յայս արքայի եւ կործանիչ տանն Տիգղանց, ի դեսպանութեան իւրում ի Փարիզ գտանէ զՄեսրոփ վարդապետ Աղայրադեան իբր թարգման եւ ուսուցիչ: Այժմ իշխանապետք մեր յուսահատեալք ոչ կարէին գտանել ղիս Հնարից Հաճեցուցանել զՊօղոս Պատրիարքն փասն խնդրողն այնոցիկ: Ձմտաւ անեալ Հայր Մեսրոփը գծանոթութիւն իւր առ Հայէթ էֆէնտի, զնայ առ նա ի պիւրի միում եւ գտեալ ընդունելութիւն եւ պատիւ ի նմանէ, խօսակցի ընդ նմա բազմօք փասն գործոյն միաբանութեան եւ փասն ինչորոցն այնոցիկ որ խոչընդոտ լինին ի զլուս հանելոյ դիրս միաբանութեան: Խնդրէ ի նմանէ Հրամանաւ արքայի բռնադատել զՊատրիարքն կամայ սկսմայ յրեղունելութիւն խնդրոյն այնորիկ: Ընկալեալ Հայէթ էֆէնտի զխնդիր նորուն եւ յաջորդ աւուրն խօսակցեալ ընդ արքայի եւ Հաճեցուցեալ զնա, արքունի Հրովարտակ անդառնալի Հրամանաւ զայ առ Պօղոս Պատրիարքն բառնալ զնորոյն Լեւոնի եւ Ժողովոյն Գաղկեղոնի, եւս եւ դանումն ԅովհաննիս Որոտնեցւոյն, Գրիգորի եւ Մովսէսի Տաթեւացեաց, ի զգործ դնել զվերջին օծման խորհուրդն ի պէտս Ժանր Հիւանդաց, զի այսոքիկ, ասէ ի Հրովարտակին, չեն Հաւատոց ձերոց Հակառակք, այլ ընդունելիք եւ պաշտելիք:

Եւ այս Հրովարտակ եկն յաւուր մեծի Զորեքչարաթի Ս. Զատիկին, զոր ինթերքեալ Պատրիարքին իսկոյն աղղ արար եւ կոչեաց ղիշխանաւորս զամենեւին ի Պատրիարքարանն եւ Հաճութեամբ ժողովոյն գրեաց առ ամենայն եկեղեցիս յատուկ զրոյ գլխաման սատակի չիլչատակել ի պատարագի զանուանս ԅովհաննիս Որոտնեցւոյն եւ Գրիգորի եւ Մովսէսի Տաթեւացեաց: Եւ այս բարձրման անուանց նոցին սկիզբն եղեւ ի զերեկեան պատարաւի Աւագ Էնիկարաթի աւուրն Զատիկին ի Մարտի 29 յամի Տեառն 1820, եւ յայնմհետէ մուաց ալն անխափան յամենայն եկեղեցիս Կ. Պոլսոյ, եւ ի յաջորդ ամի բարձաւ եւ յօրացոյցն որ տպագրի ի Կ. Պոլսի. եւ թէպէտ մերթ ընդ մերթ եղեւ յիշատակութիւն անուանց նոցին յոմանս յեկեղեցեաց, այլ պատիժք աքսորանալ ըլլալովին վերջացուցին ահարեկս առնելով զբաճանայս եւ զսարկաւազունս զամենեւին:

Եւ եղեւ յառաջում աւուր Ուրբաթու յետ Ս. Զատիկին արար Պօղոս Պատրիարք ժողով իշխանապետաց ազգիս եւ ի ժողովին աշխիկ արար ատենաբանութիւն իմն, սքանչելի, եւ Հաճեցոյց զամենեւին ղեղեցիկ խորհրդով չըն-

դռնել յանուանէ զԺողովն Քաղկեդոնի, զի անուն, ասէ, խրտեցուցանէ զլսելիս հասարակութեան, որովհետեւ չեն սովորեալք այնու անուամբ ընդունել զԺողով սրբազան հարց. ուստի առանց տալոյ զանունն լաւ է ընդունել զիրն, եւ այնու ընդունել զամենայն Ժողովս սրբազան հարց եկեղեցւոյ: Եւ հաւանեալք ամենեցուն ընդ այս, զրեցան ի վերջոյ սահմանադրութեանն այն երեքին խնդիրք այսպէս. «Առ ի բառնայոյ զգալթաղութիւն եւ գերկպառակութիւն ազլիս արժան համարեցաք նախ՝ ոչ երգել զժողովն Լեւոնի եւ Ժողովոյն Քաղկեդոնի յեկեղեցական պաշտամունս մեր, ի շարականէ եւ ի ժեռնադրութենէ զրոցն բառնալով: Երկրորդ՝ ոչ յիշել ի պատարապի զանուանս Յովհաննու Արտոնեցւոյն եւ Գրիգորի եւ Մովսէսի Տաթեւացեաց: Երրորդ՝ որեւիցէ բան, որ վասն հաւատոյ պարունակեալ յամենայն Ժողովս եւ ի սուրբ հարցս, եթէ դոցին համաձայն երկց սուրբ Ժողովոցս, զոր տօնեմք, որք են՝ առաջին Ժողովն Նիկիոյ 318 հայրապետաց, առաջին Ժողովն Կ. Պոլսի 150 հայրապետաց, առաջին Ժողովն Նիքեսոսի 200 հայրապետաց, միշտ ընդունելիք են եւ նոցին ուղղափառութեանն երգակցիմք: Զորրորդ՝ առ ի անխախտ պահել միշտ զամենայն վերոյգրեալս մի ըստ միոջէ, ըստ վարդապետութեան Սուրբ Եկեղեցւոյս մերոյ Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին եւ Սրբոյն Ներսէսի Շնորհալսոյն եւ զայլ ամենայն վարդապետութիւնս նոցին ամբողջ եւ անպակաս խոստովանիմք, եւ այնպէս ճանաչեմք եւ ընդունիմք մեք ամենեքին ի միոյ սուրբ աւագանէ ծնեալ լուսաւորչազաւակ հայագիի հայրապետք»: Այս ամենայն բան վասն սիրոյ եւ խաղաղութեան կարգեալ սահմանեցաւ խորհրդով եւ հաւանութեամբ համայն ազլիս եկեղեցականաց որ ի Կ. Պոլսի, եւ յոչնախումբ սիրայորդոր սինհոդոսի իրաւունս դտեալ մճռեցաւ, յորս դոմարեալ էին այսոքիկ. աստուածաբեալ Կիրակոս Սրբազան, Կաթուղիկոս Տանն Կիլիկիոյ, Պօղոս Պատրիարքն Կ. Պոլսոյ, արքեպիսկոպոսունք եւ զործակալք տիեզերական Ս. Աթոռոցն Էլմիածնի եւ Երուսաղէմի, եւս եւ այլ եպիսկոպոսք, վարդապետք, բոլոր եկեղեցեաց քահանայք, իշխանապետք եւ ամենայն արհեստաւորաց գլխաւորք: Այսոքիկ ամենեքին միաբան հաճութեամբ ընկալեալ՝ իւրաքանչիւր ոք ստորադրութեամբ կնքեցին զարձանապատմութիւնն, այն է՝ այսր ամենայնի հաստատութեան մահաչեղ, որոյ իսկն է ի պահեստի ի Պատրիարքարանին, եւ օրինակեալ անտի եղաւ եւս ի կրկին զպրութեան ի դիւանի Պատրիարքարանին եւ ի զբառան ազլիս Մայր Դպրատան. եւ այն իսկ նոյն օրինակ ըստ ամենայնի զպաշտութեամբ տպեցաւ եւ իւրաքանչիւր տպագրոցն ի ճակատն պատրիարքական կնքոյ կնքեցաւ ի նշան հարազատ նոյնութեան ընդ իսկ զաղափարին, եւ անունն եղաւ «Հրաւէր Սիրոյ» եւ սիրեցաւ ընդ ամենայն սուղիս ի դիտութիւն եւ ի զործադրութիւն ազլիս եւ ի յայտարարութիւն ուղղափառութեան Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյս, զոր յամեներանեալ Սուրբ Լուսաւորչէն մերմէ եւ ի նորին շառաւիղաց սրբազան հարցն մերոց վարդապետութեանց աւանդեալ պահեմք անխախտ:

Մ Ա Ս Ն Ը

Տեսին Արքայեանք թէ ստորադրութիւնք Ժողովին ի Հայոց ի վճար առաջարկեալ խնդրոց իւրեանց, խորհուրդ կալեալ յինքեանս հաստատեցին՝ զի եթէ Հրաւիրեցան, մի եկեցանք յեկեղեցիս մեր, եւ պատասխանի տացենք էւս մերովք ինչ վճարի միաբանութիւնս հօթնեւորմք վարդապետք, եւ Ժողովողովք սակաւութեւ, մինչ աւելի կան քան զվաթսուն կարգաւորք եւ զհօթն

Հազար տունն աշխարհականաց. նախ զնոսա բերել փոյթ կալլիք, մեք պատրաստ եմք եւ ի զալստեան նոցին զամբ անխափան» :

Արդ ի լրանալ ստորագրութեան աղղին, առին իշխանք մեր զայն բազմակնիք Թուղթ եւ տարեալ ցուցին նախարարացն արքունի, թէ «սահմանափակեմք եւ փոքունք աղղիս հաճեալ ստորագրեցին այսմ, եւ չունիմք յայնմ հետէ խոչ եւ խուժ խափանարար նոցա առ մեզ գալիստեան» : Կոչեաց Հայէթէֆէնտի զՀայր Մեսրոփը : Պատասխանեաց Հ. Մեսրոփը թէ ոչ : Զոր իբրեւ յայտարարին արքայի, եւ հրաման դալ յեկեղեցիս մեր վարդապետացն այնոցիկ : Տեսին Արքայեանք թէ այլեւ ոչ կարեն խարել ճշմարտութեամբ զիշխանս մեր, եւ շարժառիթ ստիպող բռնապետէ, յանձն առին զալ : Բայց խնդրեցին զի յառաջնում աւուր զալստեան իւրեանց լիցի ձեռնադրութիւն եւ հրապարակաւ բարձրի նդովք Լեւոնի Հայրապետին եւ ընդհանուր ժողովոյն Քաղկեդոնի : Վասնորոյ 1820 ի 18 Ապրիլի, յաւուր Միաշարթիւ յերրորդում Կերակէի Զատիկին, յաւերժական յիշատակաց արժանաւոր հանդէս յարգարեցաւ մեծապայելուչ հանդերձանօք ի Գում Գարու ի նորաչէն Պաղչէ ժամն, որ է ի հիւսիսակողմն Սուրբ Աստուածածնի Մայր Եկեղեցւոյն : Բազմաթողով եւ յողանալուամբ էր յայս եկեղեցի հաւաքումն միաբանեալ բազմութեան Հայոց եւ Արքայեանց : Յայնմ զիշխիք էին յենի Գարու ի ծովեղբերայ տան Աղնաւորեան Կարապետ աղայի յԱրքայեան կրօնաւորաց Հ. Մեսրոփը, Հ. Թովմաս, Հ. Թադէոս, Հ. Գրիգոր, Հ. Սերոփէ (զի Հ. Քերովրէ Աղնաւորեան աւուրք ինչ յառաջ նաւարկեալ էր ի Վենետիկ) , եւ ի Կ. Պոլիս քահանայացեալ Սահակ եւ Պողոս վարդապետք : Եւ ընդ առաւօտուն դացին ի Պատրիարքարան եւ իւրաքանչիւրն զպեցան վեղար եւ փիլոն, ըստ տարազն Հայ վարդապետաց : Մինչ զարական հարցին երգէին, ընդ առաջ անկեալ նոցա վէթին եւ Տէր Մեսրոփն եւ Գրիգոր ճարտարապետ եւ Աղնաւորեան Կարապետ, մուծին յեկեղեցին, ուր ի վերայ աթոռոյն իւրոյ բազմեալ էր Պատրիարքն զաւագան ի ձեռն ունելով, եւ ի զասի անդ կանգնեցան : Յերեւելի ժողովրդոց նոցա կային անդ Մաթոս աղա եւ Նազարէթ աղա, նաեւ բազումք ի հասարակաց . եւ Եփեսոսեան պարոն Յովհաննէս մի ի նոցունց Հաղորդեցաւ յայն օր մարմնոյ եւ արեան Փրկչին : Իսկ ի Հայոց երեւելեաց բազումք էին եւ ժողովուրդք անթիւ . բայց բազմաժանոթքն էին Գրիգոր ճարտարապետ, Երկանեան հաճի Յովհաննէս, Ծանիկ, Պէղճեան Յարութիւն, Կարնեցի Յակոբ եւ Աղնաւորեան Կարապետ : Ի հանդիսին Պատրիարքն ատենարանեաց զեղեցիկ վարդապետութեամբ, եւ ի նմին առաւօտուն կատարեաց զկոչումն երկուց սարկաւազաց, եւ ոչ ընթերցաւ ըդ նդովսն եւ յետոյ պատարագեաց ինքն եւ զնոսա ձեռնադրեաց ի կուսակրօն քահանայ եւ անուն նոցա եղ Թադէոս եւ Բարթողիմէոս : Եւ Հ. Մեսրոփն ընթերցաւ զաւետարանն հանգանակին : Յետ արձակման եկեղեցւոյն, ելին ամենայն իշխանք մեր առ Պատրիարքն, եւ զամենայն վարդապետսն տարան առ նա, ուր զառաջինն տեսաւորեցան ընդ Պատրիարքին եւ սիրալիբ բանիւր խօսեցան : Յետ բազում բանից ստիպեաց Պատրիարքն զի զհարա Արքայեան առ իւր պահեցէ, «քանզի յատուկ սենեակս պատրաստեալ եմ» ասէ . այլ իշխանք մեր ոչ թողին անդ մնալ, այլ առին իւրաքանչիւր ի նոցանէ զվարդապետսն . Հաճի Զէյնիկ՝ զՀ. Մեսրոփը, Ծանիկ աղա՝ զՀ. Թովմաս եւ զՀ. Թադէոս, Գրիգոր ճարտարապետ՝ զՀ. Գրիգոր եւ Պողոս Վարդապետ, Յարութիւն աղա՝ զՀ. Սերոփէ եւ Յակոբ աղա՝ զՍահակ Վարդապետ, եւ տարան ի տունս իւրեանց եւ պահէին եւ պատուամեծար յարգանօք առնէին ընդունելութիւնս . ինքեանք զամենայն զգգեստս նոցա արարին, նաեւ զվեղար եւ զփիլոն : Ի հան-

դիպակաց Կիւրակէն, որ էր Տօն Երեւման Սուրբ Խաչին, Պատրիարքն եւ ամենայն Հարք Արքայեանք զնացին ի Գուրու Ձէյմէ յեկեղեցին: Յետոյ Հրաւիրեցան ի տուն Հաճի Ձէյլպի Յովհաննէս ամիրային: Ի 12 Յունիսի, քանդի տօն էր Գիւտ Նշխարաց Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ, Պատրիարքն էր յեկեղեցին Ղալաթիու, յորում աւուր Շ. Գրիգոր մատոյց անդ զսուրբ պատարաւն: Ի միւսում աւուր ի Միաշարաթուն, Շ. Մեսրոփ մատոյց զպատարադ ի Գուրու Ձէյմէ եկեղեցին մեծաշուք հանդիսիւ: Անդ էին Մաթոս աղա եւ Նալարէթ աղա եւ բազումք ի մերոց իշխանաց եւ անդ ատենաբանեաց Շ. Սերոփրէ զճառ սիրոյ. եւ յետ արձակման եկեղեցւոյն Հրաւիրեցան ի հացկերոյթ յայդի Հաճի Ձէյլպիին: Եւ ի 20 Յունիսի ի տօնի Գիւտի Տփոյ Ս. Աստուածածնի, Հրաւիրեցան Հարք Արքայեանք յեկեղեցին որ ի Նոր Գիւղն ի Նեղունցն Կ. Պոլսոյ. անդ էին եւ Աստուածատուր, Երեմիա եւ Դիոնիսիոս եպիսկոպոսունք: Եւ տարաւ զամենեան զնոսա Մաթոս աղա ի Թարապիա ի մեծաշէն զուարճալի ծովեղերեայ ամարանոց իւր եւ զաւուրս երիւս արար ընդունելութիւն անդանոր: Գնացին եւ ի Սամաթիա ի Ս. Գէորդ եկեղեցին, եւ ի Պալաթ ի Ս. Հրէշտակապետ եկեղեցին եւ մատուցին պատարաւս: Կոչեցան եւ ի Խասգիւղ, ուր Շ. Մեսրոփր ետ զբարոյն եւ Շ. Սերոփր նուիրեաց զընծայն խորհրդական, եւ ի տունս աղա Պողոսի Մարգարեան եւ Կէլկէլեան Պօղոս աղայի Հրաւիրեցան ի կոչունս: Այլ մեծ էր խրախճան խնճոյիցն որ եղեւ ի տան Քարաքահայ Արրահամ աղայի, եւ ընդունելութիւն բաղձահարկի: Յաւուրս յայտոսիլ Պօղոս Պատրիարք համահաճութեամբ իշխանաց ազդիւս զրեալ զայս ամենայն անցս պատմարանօրէն եւ ստորագրութեամբ ամենեցուն կնքեալ առաքեաց ի Ս. Էջմիածին, առ Սրբազան Կաթողիկոսն ի ձեռն վէճիլ Յակոբոս Վարդապետին, յորում եւ խնդրէին ի վեհապետէն զհաճութիւն եւ զհաւանութիւն յաղաղս այնր ամենայնի որք եղեն առտ ի Կ. Պոլիս, եւ զբարբեր վէճիլ Յակոբոս Վարդապետն խնդրէին ձեռնադրել եպիսկոպոս եւ օրհնառաք կոնդակաւ իւրով առաքել ի Կ. Պոլիս:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԵՊՍ. ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆՑ

(Ետք. 2)

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Michael E. STONE. Concordance and Texts of the Armenian Version of IV Ezra. Oriental Notes and Studies No. 11. Computer Program for Concordance prepared by Zion Busharia. Jerusalem, 1971.

Միֆայել Սթոն. Դ եզրի հայերեն քարգմանութեան
քննարկեր եւ համադրարաւ, Ժէ էջ ներածութիւն եւ
340 էջ: Քննարկեր՝ էջ 2—83. Համարարարութեան՝ 87—340:
Երուսաղէմ, 1971. Երուսաղէմի երբայական Համարա-
սարանի Արեւելագիտութեան բաժնի Հրատարակու-
թիւն:

Եզրի կամ Եզրասի Զորրորդ գիրքը կամ Յայտնութիւնը Աստուածա-
շնչի անկանոն գրքերից է: Իր այս աշխատութեան Հրատարակութիւնից առաջ
լոյս ընծայած յօդուածներում, Մ. Սթոնը ցոյց է տուել անկանոն գրքերի Հին
Հայերէն թարգմանութեան նշանակութիւնը հենց այդ գրքերի, ինչպէս նաեւ
Աստուածաշնչի, հետեւաբար երբայական Հին գրականութեան ուսումնասիրու-
թեան համար: Պարականոն գրքերի կարեւորութիւնը ցարգ անտեսուած է ե-
ղել, և դրանց ուսումնասիրութեան ուղղութեամբ կատարուելիք շատ քան կայ
գեղեւեմ: Իր յօդուածներում Մ. Սթոնը բանասիրական տեղեկութիւններ է տը-
ւել Դ եզրի Հին Հայերէն թարգմանութեան եւ նրա յայտնի 18 ձեռագիրների
մասին, վեր հանել նրա բնագրային—իմաստային առանձնայատկութիւնները
լատիներէն, ասորերէն, եթովպերէն, արաբերէն եւ վրացերէն լրել կամ մաս-
նակի թարգմանութիւնների համեմատութեամբ: Այսուհանդերձ, իրաւար
գրել է Մ. Սթոնը, այս պարականոն գիրքը համակոյղմանիօրէն ուսումնասիրե-
լու համար անհրաժեշտ է ունենալ քննական բնագիրը, որ նա պատրաստում է,
ինչպէս տեղեկանում ենք 1969 թուականին Հրատարակած մի յօդուածից: Նա
իր յօդուածների մէջ կանգ չի առել Դ եզրի Հայերէն թարգմանութեան թուա-
կանի մասին, այլ միայն ենթադրում է, որ Հին թարգմանութիւն է: Դիրքն
անցելում տպագրուել է, 1805ին Զոհրապեանի Հրատարակած Աստուածա-
շնչում, Վենետիկի չորս ձեռագրի հիման վրայ:

Մ. Սթոնի այս Հրատարակութիւնն ուշագրաւ է նրանով, որ Դ եզրի
գրաբար Հին թարգմանութեան 18 ձեռագիրները երկու գլխաւոր ճիւղերի ներ-
կայացուցիչների անփոփոխ եւ լրել բնագրերը տպագրուած են հանդիպական
էջերում: Հրատարակութիւնն առաւել ուշագրաւ է նրանով, որ հաշուիչ մե-
քենան, կարծում ենք առաջին անգամ, կազմել է Հայերէն բնագրի համարա-
բաւը: Աշխատութիւնը ներկայացնենք ներածութեան մէջ շօշափուած հարցերի
հերթականութեամբ:

Առաջաբանում ասուած է, թէ աշխատութեան նպատակն է ստատրել
Դ եզրի ուսումնասիրութեան և նրա համադրարաւով համալրել Հայերէն Աստ-
ուածաշնչի Համադրարաւը (Երուսաղէմ, 1895), քանի որ վերջինս չի ընդգը-
կել Դ եզրը:

Համադրարաւը տպագրուած է լատինական տառադարձութեամբ,
որի համադրական աղիւսակը տրուած է էջ Ժէ—ում. առաջմ այդպէս է
պահանջել հաշուիչ մեքենայի տպագրող մասը: Մեքենան Հայերէն տառերով
գինելը անտարակոյս երկար ժամանակ եւ մեծ ծախս է պահանջում: Յոյս ու-
նենք, որ մի օր այդ կ'իրագործուի: Չնայած տառադարձութեան, համադրա-
բաւը գիրքնիթեանի է եւ հասկանալի:

Մ. Սթոնը գտել է, որ Դ եզրի Հայերէն թարգմանութեան ձեռագիր-
ները բաժանուած են երկու գլխաւոր ճիւղի: Մէկի ներկայացուցիչն է, ըստ

նրա, Երեւանի թիւ 1500 ձեռագիրը (Մատենագարան), գրուած 1272—1288 թուերին. միւս բոլոր ձեռագիրները իբր կազմում են երկրորդ ճիւղը, որի որպէս ներկայացուցիչ ընտրուած է Երուսաղէմի (Ս. Յակոբեանց վանք) թիւ 1933 ձեռագիրը՝ գրուած 1643ին։ Այդ երկու ձեռագրերի բնագրերի ուսումնասիրութիւնը ցոյց է տուել, թէ հնարաւոր չէ երկու ճիւղերից մէկին նախընտրութիւն տալ։ Միւս կողմից՝ քննական բնագրի կազմութեան բանասիրական դժուարութիւններն ու բարդութիւնները այնքան շատ են, որ հայադէտն աւելի յարմար է համարել ճիւղերի ներկայացուցիչ երկու ձեռագիրներին բնագրերը տպագրել հանդիպակաց էջերում, մէկն ընդունել որպէս համաբարբառի հիմք՝ ներառնելով նաեւ միւս ձեռագրի այն բառերը, որոնք պակասում են առաջինում։ Այդ դժուարութիւններից են հայերէնի Դ եղրի իմաստային տարբերութիւնները միւս թարգմանութիւնների համեմատութեամբ։

Համաբարբառը կազմուած է Երուսաղէմի թ. 1933 ձեռագրից։ Դրա պատճառն այն է, որ Երեւանի ձեռագիրն ունի 13րդ դարի ձեռագիրներին յատուկ ուղղադարա-դրչապական առանձնատկութիւններ. Ե փոխ. եա ե է, ձայնաւորից առաջ ւ փոխ. աւ, հրշտակ փոխ. հրեշտակ, տը փոխ. տեր, եր փոխ. երուսաղեմ, իս փոխ. իսրայել, բառափերջում ա ես և փոխ այ ես էլ, դ փոխ. տ՝ ընդրել փոխ. ընտրել, աւ փոխ. օ։ Երուսաղէմի 17րդ դարի ձեռագիրն այս բոլորի դիմաց ունի ճիշտ համարուած ուղղապական նորադրոյն ձեւեր։ Եւ ճանի որ Մ. Սթոնը սահմանափակուել է միայն Երեւանի ձեռագրի մասնաւոր վերագրութիւններով բնագրում եւ համաբարբառում, ուստի համաբարբառի համար նախընտրել է Երուսաղէմի նորադրոյն ձեռագիրը իբրեւ կայուն ուղղադրութիւն ունեցող։ Նրա կարծիքով երկու ձեռագիրներից մէկի կամ միւսի ընտրութիւնը կարեւորութիւն չունի, քանի որ ընդհանրապէս Դ եղրի բոլոր բառերն են ընդգրկուած համաբարբառում։

Համաբարբառում բառերն այբբենական կարգով դասաւորուած են իրենց ձեւաբանական եւ գրչագրական այն բոլոր ձեւերով, ինչպէս հանդիպում են բնագրերում։ Պէտք է ստել, որ Երուսաղէմի ձեռագիրն էլ զերծ չէ «սխալ» գրչադրուած ձեւերից։ Թեքումը ձեւերը տրուած են զլխաբառներից յետոյ։ Անունների եւ գերանունների գլխաբառներն են եզակի ուղղականը. բայերը ներկայացուած են սահմանական ներկայի եզակի առաջին դէմքի տակ, ինչպէս թառարանում։ Նախգրիները նշուած են այբբենական կարգով, բայց իրենց խնդրի հետ միասին նաեւ վերջինիս բառայօդուածում։ Երկու անգամ են նըշուած նաեւ դարձուածքների մէջ մտած բառերը՝ առանձին եւ դարձուածքում։ Յատուկ անշուները, ինչպէս նաեւ «եւ» շարժապը համաբարբառում ներկայացուած են յաւելուածներում։ Համանուն բառերը համարակարգուած են։ Փոքր ձով գտնւել, որ բառաձեւերից յետոյ նշուած թուերը յղում են վրուխների և նրանց առններին. լատիներէն թարգմանութեան համաձայն Մ. Սթոնը հայերէն բնագիրը գլխակարգել է (Գ գլխից սկսած) եւ տնտել։ Երեւանի ձեռագրից համաբարբառի մէջ մտած բառերը բնագրի տպագրութեան մէջ կրում են աստղանիշ։ Համաբարբառը պատրաստուած է Երուսաղէմի եբրայական համալսարանի հաշուողական կենտրոնում։ Իւրաքանչիւր գլխաբառից յետոյ տրուած է գործածութեան յաճախականութեան վիճակագրութիւնը, իսկ առաջարկում՝ գործածուած բառերի ընդհանուր գումարը։

Մ. Սթոնի աշխատանքը հաշուիչ մեքենայով հայերէն մի բնագրի համաբարբառ կազմելու առաջին յաջող փորձն է, որ խոստանալից է եւ մեծ ծառայութիւններ կը մատուցի հայագիտութեան. ուստի կարծում ենք, որ յար-

դելի Հալաղէտը միանգամայն բարեկամօրէն կ'ընդունէի Հետեւեալ խորհրդածութիւնները իր աշխատանքի մասին:

1. Յանկայի էր, որ առաջարկեալում հակիրճ կերպով ներկայացուէր Դ Եզրը. մասնաւոր երեւանի ընթերցողի Համար դա աւելի օգտակար կը լինէր, որովհետեւ նա դժուար թէ գտնի եւ կարգայն հեղինակի յօդուածները, որոնք վերաբերում են Դ Եզրին եւ նշուած են առաջաբանի ստղատակով:

2. Կարծում ենք, որ համաքարտաք կազմելուց առաջ աւելի ճիշտ կը լինէր կազմել համահաւաք քննակազմ քննարկը:

Այնպիսի աշխատանքի Համար, ինչպիսին է Համաքարտաքը, բնագրի անթերիութիւնը, բանասիրական եւ լեզուական բարձր որակը շատ կարեւոր են: Ասացինք, որ հեղինակը յայտնում է, թէ իր աշխատանքի նպատակներից մէկն է հեղել՝ Համալրել Հայերէն Աստուածաշնչի գոյութիւնն ունեցող Համաքարտաքը (աշխատասիրութիւն Թադէոս Վարդապետ Աստուածատուբեանի, Երուսաղէմ, 1895): Արդ, գիտենք, որ այս Համաքարտաքը Աստուածաշնչի դիտական հրատարակութիւնից չէ կազմուած եւ չէր էլ կարող կազմուել, քանի որ նոյնիսկ մինչեւ օրս դժբախտաբար չունենք Հայերէն Աստուածաշնչի դիտական հրատարակութիւն: Սակայն մեր ժամանակներում, երբ գիտութեամբ հրատարակութիւնները անհրաժեշտութիւն են ճշգրիտ բանասիրութեան Համար, որքա՞ն նպատակայարմար էր արդեօք Համաքարտաքը կազմել տասնութիւն դեռագիր ունեցող բնագրի միայն երկու ձեռագրերի ճիշտ եւ սխալ տուեալների Հիման վրայ: Զէ՞ որ երբ Դ Եզրի քննական բնագիրը կազմուի, ընթերցողները ընտրութիւնից յետոյ շատ բառեր դուրս կգան կազմուած Համաքարտաքից: Երբ նոյն նախադասութեան մէջ երկու տարբեր բառեր են գործածուած երկու ձեռագրերում, քննականաբար այդ բառերից միայն մէկը կ'ընդունուի դիտական բնագրի եւ, հետեւաբար, Համաքարտաքի մէջ: Բերենք օրինակներ.

Երուսաղէմի ձեռագիր (A) — «Եւ քեզ ասացից» (էջ 6, տող 1) .

Երեւանի ձեռագիր (H) — «Եւ քեզ պատմեցից» (էջ 7, տող 1):

Բնական է, որ երկու բայերից մէկը միայն կը մտնի դիտական բնագրի եւ, հետեւաբար, Համաքարտաքի մէջ: Կամ.

Ձեռ. A — «Բարեռք խօսեցար» (էջ 6, տուն 20) .

Ձեռ. H — «Բարեռք դատեցար» (էջ 7, տուն 20):

Ինչպէս տեսնում ենք, այստեղ նախադասութեան երկու բառերն էլ տարբեր են եւ թուրք էլ չեն մտնի բնագրի եւ Համաքարտաքի մէջ:

Գիտական բնագրում տեղ չեն գտնի ձեռագրանական տեսակէտից սխալ ուղղագրութեամբ ձեւեր, ինչպիսին են, օրինակ, սոխա փոխ. սոխայ, ամբարըշտաց փոխ. ամբարշտաց եւ, հետեւաբար, սրանք եւս դուրս կգան այսօրուայ Համաքարտաքից, ուր տեղ են գտել ճիշտ ուղղագրութեամբ ձեւերի կողքին:

Այսպիսով, եթէ կազմուած Համաքարտաքից բառեր պէտք է դուրս գան եւ նորից մտնեն, ապա կազմուած Համաքարտաքը պէտք է վերակառուուի: Ուստի մեր կարծիքով աւելի նպատակայարմար էր նախ դիտական բնագիրը կազմել եւ յետոյ Համաքարտաքը, որ բնագրի արտացոլումն է: Ձենք կարծում, որ կազմուած Համաքարտաքը նպատի քննական բնագրի կազմութեան, որ խոստանում է հեղինակը իր յօդուածներից մէկում:

3. Նախընտրելի էր, մեր կարծիքով, համաքարտաքը կազմել Երեւանի ձեռագրից:

Ինչպէս ասացինք, Համաքարտաքը կազմում է Երուսաղէմի ձեռագրի

հիման վրայ, և քննարկման պատճառն այն է, որ Երեւանի մեծագործին ունի հնագույն ուղղադրութիւն. վերեւում նշուած ուղղադրական մեկերին աւելացրեցե՛ք, որ բառամիջում ա ևս ք մայնաւորներից յետոյ պակասում է յ կիսածայնը: Սակայն Երուսաղէմի մեծագործին էլ ունի ուղղադրական սխալ մեկեր, որոնք մտել են համարաբարձի մէջ՝ որինս՝ պիտա (էջ 2, տուն 3), շրջեցա (էջ 4, տուն 33), ամբարըշտաց (էջ 8, տուն 23) մօտեւի (էջ 2, տուն 17) և այլն:

Սակայն համարաբարձի համար քննարկած սրեւէ մեծագործի առաւելութիւնը կամ որակի միայն ճիշտ ուղղադրութեամբ չի որոշուած: Շատ աւելի կարեւոր է ընթերցումների հարադասութիւնը և սկզբնական լինելը: “Manuscripts and Readings of Armenian IV Ezra” յոգւածում (էջ 47—57), Մ. Սթոնը ցոյց է տուել Երեւանի մեծագործի ընթերցումների հարադասութիւնը միւս մեծագործների համեմատութեամբ: Ի միջի այլոց ասե՛ք, որ իր յոգւածներում Մ. Սթոնը նոյնպիսի մանրամասնութեամբ չի խօսել իր ընթարծ Երուսաղէմի մեծագործի մասին, ու էլ չի նշատակել նրա ընթարցման արժանիքները, բացի նրա ուղղադրութեան կայուն լինելուց: Նշուած յոգւածում Երուսաղէմի մեծագործին տուել է 1934 թուահամարը, իսկ այն հրատարակութեան մէջ՝ 1933: Դարձեալ վերը նշուած յոգւածի էջ 57-ում, իր եղբայրացութիւնների մէջ նա գրել է, թէ միւս մեծագործների համեմատութեամբ Երեւանի մեծագործը պահել է աւելի հարգատ և աւելի ընտիր ընթերցումներ. սակայն, աւելացրել է նա, միշտ չէ, որ ընթարցման ընթերցումների տեսակէտից այս մեծագործը միւսներից աւելի լաւ է. երկու խումբ մեծագործի մէջ էլ կարելի է գտնել սկզբնական և հարագատ ընթերցումներ: Համաձայն ենք այս վերջին մտքին. մի մեծագործի չի կարելի սղտակել, որ բոլոր դէպքերում ևս ամէն տեսակէտից միշտ անթերի լինի միւս մեծագործների համեմատութեամբ: Ճիշտ է, որ Երուսաղէմի մեծագործը երբեմն պահել է լաւագոյն ընթերցումը: Բացառուած չէ նաեւ, որ երկու ճիւղերի երկրորդական մեծագործից մէկը պահած լինի նաեւ ճիշտ ընթերցումներ, որոնք աղտաղւած լինեն միւսներում: Բազմաձեռագրայնութիւնը առաւելութիւն է: Կարծում ենք, որ Մ. Սթոնը ճիշտ է գնահատել Երեւանի մեծագործը, և աւելի լաւ էր այն վերջինի որպէս համարաբարձի հիմք, որքան էլ ռիտուալայն լինէր նրա ուղղադրութիւնը. նկատելի է, որ նա էլ ունի իր կայուն ուղղադրութիւնը, որքան էլ վերջինս այսօր ռիտուալ համարուի: Առաջին իսկ առիթից երեւում է Երեւանի մեծագործի առաւելութիւնը:

Երուսաղէմի մեծագործի

Երեւանի մեծագործի

1. Ես Սաղաթիէլ որ ևս եղբ Կուէցայ
2. և ի բարեւոն յամին երեսներորդի
3. ...աղէկաւ լինէի ի հագի իմ.

և սկսաւ աւել ցրարձերան զբանս

4. ահապինս. ևս տաացի.

ասեմ,

աէր աստուած իմ...

Ես սաղաթիէլ որ ևս եղբ Կուէցայ
և ի բարեւոն յամին երեսներորդի
զերաթեանն հրեաստանի

ափշտաւ լինէի յոգի իմ:

Յետ այնորիկ

սկսաւ աւել ցրարձերան բանս
ահապինս. ևս տաացի

աէր աստուած իմ...

Կարծում ենք, որ թէկուզ միայն այս մի բանի առիթում Երեւանի մեծագործի ընթերցման աւելի ընտիր է, քան Երուսաղէմիւնը. աւելորդ է մանրամասն ցոյց տալ այդ:

Երեւանի ձեռագիրն ունի նաեւ քերականական ճիշտ ձեւեր միւս ձեռագրի իսկապէս սխալ ձեւերի դիմաց . օրինակ .

Երուսաղէմի ձեռագիր

Երեւանի ձեռագիր

Էանց գալնիւ (էջ 2, տուն 7)

անց գալնու

խոստացար ծառային քո (2. 18)

խոստացար ծառային քում

որում պատուէր ետուր զի ծանիցեն (2. 7)

որում պատուէր ետուր զի ծանիցեն (խօսքը Սկզմի մասին է, ուստի ճիշտ է ծանիցեն երկրին) :

անտառոց (7. 21)

անտառաց (ըստ «Հայկազեան» եւ «Առձեռն» բառարանների, այս դոյականը եղակիւմ ընդունում է Ի, յոյն. Ա կամ Ի հոլովիչը, բայց ոչ Ո) :

Երուսաղէմի ձեռագրի այս եւ նման բաղմամբիւ սխալ ձեւեր մտել են Համարաբառի մէջ, որոնցից սխալ եղբակացութեան կարող է հանդիպել անխորձ ուսումնասիրողը :

Երուսաղէմի ձեռագիրն ունի նաեւ անիմաստ ընթերցումներ, որոնք առաջացել են ընդգրկի աղաւաղումից, ինչպէս հետեւեալ նախադասութեան մէջ. «Ե՛ր ազգ պահեաց զպատուիրանս քո. թերեւս ուրեք նուազարանս գտանիցես ազգ. ոչ ուրեք» . սրա դիմաց Երեւանի ձեռագիրն ունի «Ե՛ր ազգ պահեաց զպատուիրանս քո : թերեւս նուազ արք գտանիցես : ազգ եւ ոչ ուրեք» : Գրաբարի բառարանները չունեն «նուազարան» բառը, որ այսուեղ անիմաստ է :

Երուսաղէմի ձեռագիրը բնագրի տեսակէտից ունի նաեւ շատ ուրիշ թերութիւններ, որոնք նկատի առնելով՝ նախընտրելի էր Համարաբառի կադմէլ Երեւանի ձեռագրից : Առաջարանում ասուած է, թէ ձեռագրի ընտրութիւնը նշանակութիւն չունի, քանի որ միայն Երեւանի ձեռագրում հանդիպող բառերն էլ են մտել Համարաբառի մէջ : Կարծում ենք, որ սա դեռեւս բաւարար արդարացում է միութարութիւն չէ, որպէսզի լաւագոյն ձեռագիրը չընդունուի իբրեւ Համարաբառի հիմք :

4. Բնագրերի ընտրութեան եւ տպագրութեան վերաբերեալ մեր ընդհանուր նշածիքն այն է դարձեալ, որ Համարաբառը կադմէլուց առաջ անհրաժեշտ էր կադմէլ քննական ընդգրկը, բնագրերը բեռնաթափել դրչադրական եւ խմատային սխալներից : Զեռարեւրից նոյնութեամբ տպագրուած՝ նրանք միայն մօտաւոր դասակարգ են տալիս զրբի բովանդակութեան մասին : Միայն զրանց վրայ հիմնուելով՝ շի էլ կարելի քննական ընդգրկը կադմէլ . անհրաժեշտ էր լինի աչքի առաջ ունենալ բոլոր ձեռագիրները :

Բնագրերի տպագրութեան մէջ ամենից առաջ աչքի է զարկում ոչ միայն միջնագրական ուղղագրութիւնը, այլեւ դրանց տարօրինակ եւ անօգուտ կէտադրութիւնը : Նկատելի է, որ դրանցում չկայ ստորակէտ : Մեծադույն պատահականութեամբ այս ու այն տեղ դրուած են վերջակէտ, միջակէտ կամ բութ, յաճախ իրարից բաժանելով բառակապակցութեան անգամները : Ընթերցողին է մնում այդ մացանների միջից ուղի բացել եւ վերահասու լինել ընդգրկի իմաստին :

Բնագրերի բաժանուած են գլուխների եւ տունների ըստ լատինեզն թարգմանութեան : Լաւ կը լինէր, որ գլխակարգումը նշանակուէր հայերէն այբուբենի գլխադիրներով եւ ոչ թէ հոսմէական : Առաջարանում ասուած չէ, թէ ինչո՞ւ բնագրերը սկսում են Գ դիւից, ինչո՞ւ բնագրերում բացակայում են

որոշ տուններ. օրինակ՝ էջ 8—9 տուն 41, էջ 10—11 տուն 46, էջ 42 տուն 131 և 133, էջ 43 տուն 131 եւ այլն. չէ ասուած, թէ ինչու էջ 42ում է դրուած 118րդ տունը, որ իր տեղում բացակայում է: Արդեօ՞ք դարձեալ լատիներէն թարգմանութեան համաձայն:

5. Մենք տարբեր կարծիք ունենք նաեւ համարաբառի վերաբերեալ:

Իրրեւ սկզբունք, համարարառի մէջ չեն անուամբ միւլենոն բայի տարբեր ժամանակաձեւերը կամ նոյն անուան ձեւաբանական այլ ձեւեր, որոնք հանդիպում են միայն երեւանի ձեռագրում. այսպէս օրինակ, համարարառի մէջ մտել է երուսաղէմի ձեռագրի «մատենցաւ» բայածեւը, իսկ երեւանի ձեռագրում դրան համապատասխանող «մատենցեր» բայածեւը՝ ոչ: Աւելին. երուսաղէմի ձեռագրի «ղայնիւ» սխալ հոլովածեւը մտել է համարարառի մէջ, իսկ երեւանի ձեռագրի «ղայնու» ճիշտ ձեւը՝ ոչ: Կարելի է այսպիսի տասնեակ օրինակներ բերել: Արդ, եթէ համարարառը կոչուած է արտացոլելու որեւէ բայի կամ անուան բոլոր ուղիղ եւ թե՛ ձեւերը, ապա ինչի՞ հիման վրայ կարելի է համարարառի մէջ ընդգրկել երուսաղէմի ձեռագրի բոլոր, այդ թւում և սխալ ձեւեր եւ անտեսել երեւանի ձեռագրի աւելի ճիշտ և յաւ ձեւերը: Ի միջի այլոց նշենք, որ նոյն բառի թեքուած ձեւերից միայն մէկը համարարառում նշելու սկզբունքից չեղումներ են նկատուում. օրինակ, երուսաղէմի ձեռագրի «ծննդոց» ձեւի հետ համարարառում նշուած է նաեւ երեւանի ձեռագրի «ծննդից» համապատասխան ձեւը, երկուքն էլ «ծնունդ» գլխարառի տակ:

Կարծում ենք, որ աւելի լուրջ է հետեւեալ բացթողումը: Գրաբարում ունենք կրկնակի ուղղագրութեամբ բառեր, որոնք նշուած են գրաբարի բառարաններում: Համարարառում անտեսուած են նաեւ Երեսնամի ձեռագրի այդպիսի բառեր. ինչպիսին են հետեւեալները եւ ուրիշներ. ափշեալ (ղլ. Գ, 3), կրուկն (ղլ. Դ, 5. երուսաղէմի ձեռ. «կրուկ»), շաւեզ (ղլ. Դ, 7. միւսը՝ «չաւիզ»), քարիւղ (ղլ. Դ, 20. միւսը՝ «քարուղ»), չորրորդեան (ղլ. ԺԴ, 48. միւսը՝ «չորրորդ») եւ այլն:

Հաւանաբար անուագործութեան հետեւանք է, որ ընագրում աստղանիշ չեն կրում եւ համարարառի մէջ չեն մտել երեւանի ձեռագրի որոշ բառեր. օրինակ, ակն (ղլ. Գ, 29), գ (ղլ. Դ, 9), եւ (ղլ. Դ, 24, երկու «եւ»), հաւատացեալ (ղլ. Դ, 43, միւս ձեռագիրն ունի «հատուցանելոցն») եւ այլն: Բոլոր թերացումների դէպքում պէտք է որոշել, թէ հաշուիչ մեքենան վատ չի՞ աշխատել արդեօք:

Գլխարառի տարբեր ձեւերը դասաւորուած են այբբենական կարգով: Կարծում ենք, որ հետեւալ դիտումնաւոր խախտումները գծուարացնում են համարարառի օպտադործումը. ԵՍ—Իմ—յիմէն—իմն—իւ—գիւ—յիւ—գիւ. ԵՐԵՄԻ—երեմաց—գերեմա—յերես—երեսի. կամ բայի դրական ձեւին անմիջապէս յաջորդում նրա ժխտականը՝ խախտելով այբբենական դասակարգումը՝ Է—չէ—էաք—չէաք ... Էր—չէր. կամ ի՞նչ սկզբունքով «Աձեւը» բայով սկսուող դարձուածքները՝ «ածաք գմտաւ... ած դմտաւ» ՄԻՏ գլխարառի տակ գրուած են, «Դնել» բայով սկսող «գիր ի մտի... ևդ ի մտի» դարձուածքներից յետոյ: Կարծում ենք, որ այսպիսի եւ նման դէպքերում նոպատակաբար էր պահպանել խիստ այբբենական կարգը, մանաւանդ երբ նոյն գլխարառի տարբեր ձեւերը անցնում են մի էջից միւսը շարունակաբար, եւ մոռանում եւ կամ գծուարառում կոտակել, թէ դրանք ո՞ր բառին են վերաբերում:

Գլխարառերի այբբենական կարգը խախտուած է էջ 166ում, ուր ԵՐ—ԿՈՒ գլխարառից անմիջապէս առաջ (ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՔԻՆ գլխարառից յետոյ)

դրուած է նի գլխաբառը և յղում արուած այս բառի յատուկ համարաբառ—
յաւելուածին: Այս բառը պէտք է դրուէր յաջորդ էջ 167ի սկիզբը ԵՒԹՆ գլխա-
բառից անմիջապէս առաջ:

«Աձ Դժտաւ» դարձուածքի դիմաց նշուած առաջին տեղում Երուսա-
ղէմի ձեռագրում կարդում ենք «աժ մտաւ»՝ առանց զ նախդրի:

Միայն Երեւանի ձեռագրում գործածուած «մաւաւ» բառը համարա-
բառում դրուած է ՄՕՏ գլխաբառի տակ. կարծում ենք, որ համարաբառում
պէտք է պահել ձեռագրի ուղղագրութիւնը, քանի որ Երուսաղէմի ձեռագրում
երբէք գործածուած չէ այս բառը:

Համարաբառում գլխաբառի տարբեր ձեւերից յետոյ դրուած են թը-
ւեր. սակայն առաջարանում ասուած չէ, թէ դրանք ի՛նչ են ցոյց տալիս. փո-
ճով միայն կարողացանք կուհել, որ դրանք ցոյց են տալիս բնադրերի զլուխ-
ներն ու տունները: Կուհելում դժուարանում է մանաւանդ նրանով, որ բնադրե-
րում գլուխները նշանակուած են հոռմէական գլխադիրներով, իսկ համարա-
բառում՝ արարական թուանշաններով:

Երեւանի ձեռագրին յատուկ բառաձեւերը համարաբառում Ի տա-
րբերակիչ տառով դասաւորուած են Երուսաղէմի ձեռագրի ձեւերից յետոյ.
Թէեւ այս մասին յայտարարուած է առաջարանում, սակայն կարծում ենք, որ
համարաբառի գործածութեան տեղակէտից աւելի նպատակայարմար էր այդ
տարբերութիւնը չդնել երկու ձեռագրերի միջեւ, քանի որ տարբերակիչ դիրն
արդէն բաւական էր. այլ կերպ՝ նոյն բառաձեւը երկու համարաբառի մէջ
ենք որոնած լինում: Երբեմն էլ խախտուած է թէ՛ այս և թէ՛ բառաձեւի դո-
ւծածութեան տեղերն ըստ գլուխների հերթականութեան նշելու սկզբունքը.
օրինակ, ՄԻՆԶԵԻ բառայօդուածում «3:23»ը դրուած է նոյն ձեռագրի յաջորդ
զլուխներից և Երեւանի ձեռագրի տեղից յետոյ:

Բնագրերի տպագրութեան մէջ նկատելի են միջապահներ. օրինակ՝ էջ
82, տուն 48, «գարաթուն ամաց» փոխ. «չարաթուն», «յորջորեցայ» փոխ.
«յորջորջեցայ». այս ձեւերը համարաբառում ճիշտ են տպագրուած:

Այս մանր-մունր թերութիւնները նշելով մենք պարզապէս ուզում ենք
Մ. Սթոնի և նրա օգնականի ուշադրութիւնը հրաւիրել հաշուիչ մեքենայի
աշխատանքի վրայ, որպէսզի յետագայ աշխատանքներն աւելի լաւ և անթերի
կատարուեն, որովհետեւ համոզուած ենք, որ այս համարաբառին կը յաջո-
ղեն ուրիշներ՝ դարձեալ հաշուիչ մեքենայի օգնութեամբ կատարուած:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԻԱՆ

Երուսաղէմ

Ձ Ե Կ Ո Յ Ց

ԳԱՆՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

1972/73 ՏՅՐԵՇՐՋԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԿՐԹԱԾՈՇԱԿՆԵՐ

1. Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը 1972/73 ուսումնական տարե-
շրջանին համար, վերանորոգելի նախկին կրթաթոշակներէն զատ, պիտի յատ-
կացնէ նաեւ որոշ թիւով նոր կրթաթոշակներ արժանաւոր հայ ուսանողներու :

2. Հիմնարկութեան ներկայ ծրագիրը կը վերաբերի միմիայն այն ուսա-
նողներուն՝ որոնք համալսարանական լրիւ մակարդակ ունեցող ուսումնական
հաստատութեան մը մէջ կը փափաքին կանոնաւորաբար հետեւիլ մասնադի-
տութեան մը: Գիշերային, մասնակի կամ ոչ—ակադեմական դասընթացքներ
մաս չեն կաղմեր ներկայ ծրագրին :

3. Կրթաթոշակներու յատկացումը կը կատարուի ընտրութեամբ, հայկա-
կան ծագում ունեցող ուսանողներու՝ որոնք իրենց ընտանիքին եւ կամ այլ
երկրի մը կրթական հաստատութիւններէն մէկուն մէջ բարձրագոյն ուսման հե-
տեւելու համար զուրկ են նիւթական անհրաժեշտ միջոցներէն: Սկզբունքով
Հիմնարկութիւնը չի հովանաւորեր ուսանողներու՝ որոնք իրենց ուսման կ'ուզեն
հետեւիլ հեռւոր երկիրներու համալսարաններուն մէջ: Շատ բացառիկ պա-
րագաներու տակ է միայն որ կրթաթոշակներ կրնան տրամադրուիլ այս պեր-
ջիկներուն, եթէ նախնաւորած մասնադիտութեան կարելի չէ հետեւիլ տեղա-
կան համալսարանի մը մէջ:

4. Թեկնածուներ պարտին ունենալ ուսումնական բարձր մակարդակ, լը-
րացնել անհրաժեշտ բոլոր պայմանները եւ ընդունուած ըլլալ նուազագոյն
«Սօֆօօր» դասարանը ամբիթիւան համալսարաններու մէջ՝ կամ համապա-
տասխան դասարան մը այլ համալսարաններու պարագային:

5. Ներկայացող թեկնածուներէն կ'ընտրուին Հիմնարկութեան դատողու-
թեամբ արժանաւորագոյն նկատուածները միայն:

6. Միեւնոյն ընտանիքին պատկանող երկու անդամներ միաժամանակ չեն
կրնար օգտուիլ Հիմնարկութեան ներկայ ծրագրէն, եւ նախընտրութիւնը կը
տրուի արժանաւոր ա'յն ուսանողներուն՝ որոնց ընտանեկան անմիջական պա-
րագաներէն օգտուող չէ եղած անցեալին Հիմնարկութեան համալսարանական
կրթաթոշակներէն:

7. Թեկնածուներ իրենց ձեռագիր գիմումնագիրը պէտք է ներկայացու-
ցած ըլլան ստորեւ նշանակուած հասցէներէն մէկուն (պարագային համաձայն)
ամենէն աւել մինչեւ 31 Մայիս, 1972 (Հարաւային Ամերիկայի երկրներուն,
ինչպէս նաեւ Աւստրալիոյ համար այս թուականը պիտի ըլլայ 15 Ինկլտեմբըր
1972): Ի պատասխան թեկնածուներուն կը զրկուին հարկ եղած տեղեկութիւն-
ներն ու հարցաթերթիկները:

8. Շփոթութիւններ կանխելու համար, զիմողները պարտին իրենց անունն
ու մականունը թղթակցութեանց եւ հարցաթերթիկներուն մէջ գրել միօրինակ
ձեւով, ա՛յնպէս ինչպէս կ'երեւին անոնք ենթակային ինքնութեան թուղթին
կամ անցադրին մէջ:

9. Հիմնարկութիւնը սահմանափակ թիւով կրթաթոշակներու համար նը-
կատի պիտի ունենայ նաեւ զիմումներ թեկնածուներէ՝ որոնք արդէն տեւա-
ջած են համալսարանական վկայականի մը եւ կը փափաքին կատարելագործել

լրենց ուսումը իրենց բնակած երկրին կամ արտասահմանի ուսումնական րարձրագոյն հաստատութիւններէն մէկուն մէջ: Նախընտրութիւն պիտի տրուի արժանաւորագոյն թեկնածուներէն անոնց՝ որոնք նախապէս բնաւ չեն օգտուած Հիմնարկութեան կրթաթոշակներէն: Դիմումները պէտք է կատարուին վերոյիշեալ ձեւով դարձեալ, նկատի ունենալով նոյն պայմանաժամերը:

10. Ներկայացուած բոլոր թղթածրարները ի վերջոյ կը կեդրոնացուին Լիզպոն՝ ուր արժանաւոր նկատուած թեկնածուներու ընտրութիւնները կը կատարուին Օգոստոս/Սեպտեմբեր ամիսներու ընթացքին (Հարաւային Ամերիկայի երկիրներուն եւ Աւստրալիոյ պարագային՝ Փետրուարի վերջը): Որոշումները թեկնածուներուն կը հաղորդուին ուղղակի Լիզպոնի Կեդրոնէն:

11. Անհրաժեշտ հարցարանները ստանալու համար դիմումները պէտք է ներկայացնել հետեւեալ հասցէներուն,

ա. — Լիբանանի բնակող թեկնածուներ՝
Educational Committee of the Calouste Gulbenkian Foundation in Lebanon,
Stephen Building,
Riad Solh Street,
BEIRUT — LEBANON.

բ. — Ֆրանսա բնակող թեկնածուներ՝
Service Armenien des Bourses d'Etudes Fondation Calouste Gulbenkian,
51, Avenue d'Iena,
PARIS XVIe — FRANCE.

գ. — Անգլիա բնակող թեկնածուներ՝
Calouste Gulbenkian Foundation
U. K. & British Commonwealth Branch,
98 Portland Place,
LONDON WIN 4ET — ENGLAND.

դ. — Վերոյիշեալներէն տարբեր երկիրներ բնակող թեկնածուներ, ինչ ալ ըլլայ իրենց հպատակութիւնը, պէտք է գիմեն ուղղակի Հիմնարկութեան Կեդրոնին, հետեւեալ հասցէով,
Calouste Gulbenkian Foundation
Department of Armenian Affairs,
Avenida de Berna,
LISBON—1 — PORTUGAL.

12. Ներկայ ուսումնական տարելընին Հիմնարկութենէն համալսարանիւն կրթաթոշակ ստացող ուսանողներ իրենց կրթաթոշակները 1972/73 տարելընին վերանորոգել տալու համար պարտին իրենց դիմումները յղել ուղղակի Հիմնարկութեան Կեդրոնին, Մարտ 1էն մինչեւ Մայիս 31, 1972 (Հարաւային Ամերիկայի երկիրներուն, ինչպէս նաեւ Աւստրալիոյ համար՝ Սեպտեմբեր 15էն մինչեւ 15 Դեկտեմբեր 1972), ստանալու համար հարկ եղած հարցաթերթիկները: Նշանակուած պայմանաժամերը չյարգող ծառնողներու դիմումները նկատի չեն առնուիր:

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻԻԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Լիզպոն

1 Մարտ 1972

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

* Դ. 1 Մարտ.— Երեկոյան սկսան Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիի Մեծ Պահոց Զինվածները:

* Ե. 2 Մարտ.— Իրիկոյան Զինվածին բարոզեց Լուսաւորացիա Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, զՍր բարձրացուցանել զանձն իւր խնամարկեացի եւ որ խնամարկեացանի զանձն իւր բարձրացիչ քնարաւոր, եւ ի բարձրացի Գաբրիէլի եւ Մարտարոսի աստուծոյ, ներկայացնելով զողեկան Զակարիք փճակները երկու տղարեանքն եւ յարգորդել նոցաները որ Մեծ Պահոց աշտ արբուս փորձեն Մարտարոսին նման զղծուած: Եւ աղաչեալու թեմաք Ժամանակ Ստուծոյ:

* Ուր. 3 Մարտ.— Կէսօրէ առաջ ժամը 10-30ին, Ս. Եփրատիկ Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Մեծ Պահոց ճաշոց: Եւ յետոյ ժամերկութիւնը:

* Եր. 4 Մարտ.— Ս. Կիւրքի երեսօնագիմայ Զայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի տանգարանի մէջ: Ս. Կիւրքի սեղանին վերայ: Ժամաքանն էր Հոգւ. Տ. Սիմեոն Վրդ. Միսեան:

* Կիր. 5 Մարտ.— Անտաղիկն: Ըստ սովորութեան, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետի: Ժամաքանն էր փառքի Տեսուչը՝ Հոգւ. Տ. Նարեկ Վրդ. Մարքաղէկեան:

* Ե. 9 Մարտ.— Իրիկոյան Զինվածին բարոզեց Գերշ. Տ. Եանէ եղբ. Անճէմեան, քնարան ունեւորով ճշտելով, մեկայ յերկին եւ առաջի քոյ: Վերջոյնց Անտաղիկ Որդիի աւանդաբանութեան առաջի եւ յայտնեց թէ քոյուրքն պարտականութիւնն է, ժամանակ Մեծ Պահոց աշտ արբուս, Անտաղիկին նման իրեքտասակցութեան զարով կրկնել սոյն նախաբանութիւնը:

* Եր. 11 Մարտ.— Ս. Եփրատիկ երեսօնագիմայ Զայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաւորին: Ժամաքանն էր Հոգւ. Տ. Սիմեոն Վրդ. Միսեան:

* Կիր. 12 Մարտ.— Տնտեսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Եփրատիկ Վրդ. Մարքաղէկեան:

* Ե. 16 Մարտ.— Իրիկոյան Զինվածին ի Ս. Եփրատիկ Վրդ. Միսեան:

* Ուր. 17 Մարտ.— Վաղարշ Սերաստիոյ 40 մանկեց տօնին առիթով, Կէսօրէ ետք ժամանակը ճաշարարանէն ժամերկութիւնն կատարուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ, իսկ գիշերը՝ Զինված, նախագահութեան վարչի Տեսուչ Հոգւ. Տ. Նարեկ Վրդ. Մարքաղէկեան:

* Եր. 18 Մարտ.— Ս. Բաւաւստի Մանկեցն Սեւրաստիոյ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաւորին: Ժամաքանն էր Հոգւ. Տ. Սեւեան Վրդ. Զաւրիպեան: Վերաբերուած կատարուեցաւ Ս. Բաւաւստի Մանկեցն նոյնքն առջեւ յիշուած սեղանին վրայէն, որուն զիմար, կաթարքի մը մէջ կը պլլային 40 Գոյն նոյնքն կանթիկները:

— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Պատարագը Ս. Հոր գլխաւորութեամբ, Մարտարոսին ճաշարարանով մայր գործեց Ս. Եփրատիկ Տաճարի Ս. Գերեզմանին եւ Գերեզմանի տղի ախտերէն ետք՝ վերջոյն կից Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եկեղեցիին մէջ պաշտուեցան:

Ժամերկութեան եւ նախառնակ: Ապա կատարուեցաւ Տաճարական Մարտարոսեաց աշխուրթեան Զանգիւստար Թափոր Տաճարէն հերս: Թափորապետն էր Հոգւ. Տ. Նարեկ Վրդ. Մարքաղէկեան:

* Կիր. 19 Մարտ.— Դատարարին: Գերեզմանին եւ տառաւորան ժամերկութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Եփրատիկ, Ս. Լուսաւորչի կեկեղեցիին մէջ: Ապա, հիւրարար Ս. Աթոռ զանուղ Գալիթորիոյ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Վաղէ Եփրատիկեան մատուց օրուան Զանգիւստար Ս. Պատարագը Բրիտանի Ս. Գերեզմանին վրայ: Ս. Պատարագէն ետք, Ամեն. Պատարագը Ս. Հոր նախադասութեամբ կատարուեցաւ երրորդած մեծ մանկեց Թափոր Բրիտանի Ս. Գերեզմանին եւ Պատարագի տղի: Թափորը վերադառաւ Ս. Լուսաւորչի եկեղեցիին մէջ:

* Ե. 25 Մարտ.— Իրիկոյան Զինվածին նախադասն եւ բարոզեց Հոգւ. Տ. Դանիէլ Վրդ. Եանճեան, խօսելով վրդայ եւ ստաբիլութեան մասին եւ ցոյց տալով Առաւմուտայ ունեցած անհուն ուժերը զէպի մարդկութիւնը:

* Ուր. 24 Մարտ.— Նախառնակին ի Ս. Եփրատիկ Վրդ. Միսեան:

* Եր. 25 Մարտ.— Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին (Մուսոնի ի վիթրայ): Ըստ սովորութեան, տառաւորան ժամերկութեան ետք, Ս. Լուսաւորչի մատուցող էր Զանգիւստարէն Թափորով փոխադրուեցաւ Առաջ Սեւեան, ձեռնարկ Լուսաւորչեան Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Առաւմուտին: Ապա, Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի տանգարանի մէջ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի սեղանին վրայ: Ժամաքանն էր Հոգւ. Տ. Սիմեոն Վրդ. Միսեան:

— Կէսօրէ ետք, Հոգւ. Տ. Կիրեղ Մ. Վրդ. Գալիթորի զլուսաւորութեամբ, Միսեան Հայրիկ ինքնաշարժով բարձրացան Զինվածեաց Լեւ ուր Զամարտման Սրբատեղուցն վրայ պաշտուեցան ժամերկութեան եւ նախառնակ: Իրիկեանցէն, նոյն փոյնքն մէջ պաշտուեցան Վերջոյնց եւ Զինված կարգերը, եւ ապա գիշերային ու տառաւորան ժամերկութեան: Մատուցուեցան նաեւ Ս. Պատարագ՝ Զամարտման մատուցան մէջ: Ժամաքանն էր, ըստ սովորութեան, Մարտարոսի նոր Տեսուչը՝ Հոգւ. Տ. Մուշեղ Արք. Թաճեան:

* Կիր. 26 Մարտ.— Գալստեան: Առաւմուտեան ժամը 7-30ին, Լուսաւորչեան Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Առաւմուտին զլուսաւորութեամբ, Միսեան Հայրիկ ինքնաշարժով բարձրացան Զինվածեաց Լեւ ու ճշտելով զանգիւստար մատուցող Զամարտման Սրբատեղուցն, ուր մեր Գրեշտակապետն մէջ կարկանդակեան իւրոյ ի գլխի պատարագեց Հոգւ. Տ. Կիրեղ Մ. Վրդ. Գալիթորին:

* Ե. 30 Մարտ.— Երեկոյան Ս. Եփրատիկ Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Մեծ Պահոց վերջին Զինված, որուն քիթաքնին բարոզեց Գերշ. Տ. Նոյնայն եղբ. Պողոսեան, յայտնելով թէ ինչ զգացումներով պէտք է քրիստոնեան զիմարէն Առաջ Եփրատիկ ու Ս. Զատիկի հրաշքեալ տօնը:

* Ուր. 31 Մարտ.— Խ. օր Մեծ Պահոց: Առաւմուտեան, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Վերադառնալով վերջին ժամերկութիւնը:

— Ժամը 8-30ին կատարուեցաւ Մեծ Պահոց ճաշոց վերջին ժամերկութիւնը:

— Իսկ կէսօրէ ետք, զարմայ Ս. Եփրատիկ Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Մեծ Պահոց յատուկ ճաշարարանէն վերջին ժամերկութիւնը:

Այսպէսով, Մարտ տառաւորան Հեւ, լրացան Հայոց եկեղեցուց Մեծ Պահոց յատուկ կարգերը, ըստ Հին Տաճարի:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

* Ուր. 17 Մարտ.— Երեկոյեան, Ս. Աթոռ ժա-
Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւմտեան Թեմի
Թորնթա) Առաջնորդ Գերշ. Տ. Վալէ Եպս. Յով-
Թ. Կիրակի, Մարտի 19ին, Գերշ. Սրբազանը
ւորի Կիրակիի Հանգիստւոր Ս. Պատարագը մա-
ի Ս. Եարութիւն, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին
եւ Էրկու օրեր հաջ մեկնեցաւ:

* Գշ. 28 Մարտ.— Յունաստանի Անկախութեան
151րդ տարեդարձի առթիւ, Յունական Ընդհ. Հիւպա-
տութիւն կողմէ, Հիւպատոսարանի տան մէջ սարգուած
ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարայեւ
Գերշ. Տ. Հայրիկ Աբգեպս. Ասլանեան, ընկերակցու-
թեամբ Հոգշ. Տ. Կիրեղ Մ. Վրդ. Գարիկեանի եւ
Տրար Կարպիս Հինդեանի:

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԼԱՆՁԱՆԱԶԻ ՏԸԻԶՈՒԹԻՒՆ

Եպրիլի 1ին, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը
Եախալ կրելու արտօնութիւն տուաւ Ս.
տոյս Միարաններէն Հոգշ. Տ. Դանիէլ
Շամւելանի, Հոգշ. Տ. Սիփան Վրդ.
եանի, Հոգշ. Տ. Նարեկ Վրդ. Մարգա-
րանի եւ Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Դարիպ-
ի:

Հոգշ. Տ. Դանիէլ Վարդապետ կուսակրօն
անոյ ձեռնադրուած էր 1963ին Ամեն.
որիարք Ս. Հօր ձեռամբ եւ 1966ին ըն-
նած էր վարդապետական դասադան: Ս.
տոյս մէջ վարելէ ետք Մատակարարու-
ն եւ Ս. Հրեշտակապետաց վանքի Տես-
թիւնները, 1968ին մեկնած է Հարաւային
երկրա, Հովուական պաշտօնով: 1971ին
տաղարձած է Ս. Աթոռ:

Իսկ միւս երեքը, ձեռնադրուած 1968ին,
ռձեւով Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր ձեռամբ,

տակաւին տմիս մը առաջ ընդունած են վար-
դապետական դասադանի իշխանութիւն:

Երեքն ալ իրենց ձեռնադրութենէն ի վեր
ծառայած են եւ կը շարունակեն ծառայել Ս.
Աթոռոյս, իրենց երիտասարդական ուժե-
րուն լաւագոյնը տրամադրելով:

Հայր Սիփան նախ իրրեւ Տեսուչ Ս. Աստ-
ուածանայ Տաճարին եւ այժմ իրրեւ Աւազ
Թարգման Ս. Աթոռոյս:

Հայր Նարեկ իրրեւ Տեսուչ Ս. Հրեշտա-
կապետաց վանքի, իսկ Հայր Սեւան նախ իր-
րեւ Փոխ-Տեսուչ Ժառանգաւորաց Վարժա-
րանի եւ Ընծայարանի, իսկ այժմ իրրեւ Մա-
տակարար Ս. Աթոռոյս:

Սիւն արդիւնաշատ գործունէութիւն կը
մաղթէ չորս վարդապետներուն, ջերմադինս
շնորհաւորելէ ետք զիրենք:

ՈՒՐԱՐԻ ՏԸԻԶՈՒԹԻՒՆ

Շարաթ, 12 Փետրուար 1972, Ս. Եարու-
ան Տաճարի մեր աւանդական Թափօրի
Եպրիլի, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին առ-
, Տաճարի նոր Տեսուչ Հոգշ. Տ. Վաղարշ
Ուշատուրեան, Ամեն. Պատրիարք Ս.
Հաւանութեամբ, Ուրար կրելու արտօ-
թիւն տուաւ Տրց. Վրէժ Եարութիւն-
ի:

Բարեկարգ Տիրացուն ծնած է 1953ին,

Պէյրութ: 1967—1970 աշակերտած է Ս. Ա-
թոռոյս Ժառանգաւորաց Վարժարանին: Ա-
պա նուիրուած է սրբատեղեաց ծառայու-
թեան գործին: Ատեն մը ծառայելէ ետք
Բեթղեհէմի Ս. Մննդեան Տաճարին մէջ, փո-
խարդուած է Ս. Եարութիւն:

Սիւն կը շնորհաւորէ բարեշնորհ Տիրա-
ցուն եւ օգտաշատ գործունէութիւն կը մաղ-
թէ իրեն:

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ւ Ա Յ

«ՍԻՈՆ»-ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԵՂԵՍԻԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԸ
ԵՆՈՐՀԱՎԱՐՈՒԹՅԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆ ԵՆ ՀԵՏԵԻՑԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ծորանալու Յարինք: Յուշեր — Խաչեր Սարգիսեան (Նուիրատու): Պէյրուս, Տպ. Տօնիկեան, 1970, էջ 1142:

Անկրկնելի Ապրումներ — Արմէն Տատուր (Նուիրատու): Գահիրէ, Տպ. Ոսկեատառ, 1971, էջ 229:

Մեր Մնացորդը — Թիւ 1: Պուէնոս Այրէս — Արժէնթինա: Տպ. Արարատ, 1971, էջ 6: **Թարուղիներ** — Գաղափարաւոր Պատմութիւն Հայոց — Շահան Շահնուր: Նուէր Յառաջէն: Փարիզ, Մատենաշար: Յառաջ, 1971, էջ 216:

Գաղղիա եւ Բուլղարիա — Ճակատամարտ 1870 ամին: Վենետիկ, Ս. Ղազար: Մասն Ա., 1870, էջ 375: Մասն Բ., 1870, էջ 546: Մասն Գ., 1871, էջ 276:

Մայր Յուսկի Ձեռագրաց Մրցոց Յակոբեանց — Նորայր Եղա. Պաղարեան: Հայ-կական Մատենաշար Գ. Կիւպէնկեան Հիմնարկութեան: Հատոր Զորբորդ, 1969, էջ 194: Հատոր Հինգերորդ, 1971, էջ 663: Երեսուցէժ, Տպարան Ս. Յակոբեանց:

Առաջնորդ Փրկարեան (Գ. Տպագրութիւն) — Տէր Գարրիէլ Գահանայ Տէր Յարութիւնեան: Պէյրուս, Տպ. Տէր Սահակեան, 1969, էջ 18:

Համարաւոր — Ժողովածու Իրանի Բանաստեղծների եւ Իմաստունների Ձափածոյ Առաջիններէ: Թարգմանեց՝ Յովհաննէս Մարգ (Նուիրատու): Թիւրքի, Տպ. Մաշեք, 1971, էջ 95:

Էշեր Գրականութեան եւ Արեւելի (1920-1970) — Խմբ. Արմէն Գահանայ: Պէյրուս, 1970, էջ 128:

Մանկագրական Նախնաց — Հատուկորդ Գաղափար Անտարաններէն, Գործոց, Եսթերայ, Տոլքիթայ, Տուգիթայ, Երեք Մակարայեցոց, եւ Իմաստունութեան Գրքերէն: Հեղինակ՝ Ա. Մ. Վ. Գ.: Հատոր Ա-է Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Արամեան, 1866, էջ 400:

Համալու Պատմութիւն Երկրաստան Կարդիկոսաց Երկրիայ — Գեր. Գեր. Անգրէան Գերապայծառ Աղէքսանդրեան: Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1966, էջ 70:

Մաշիկի Գարդներ Հայ Ժողովրդականաց Կարգալու Համար (Բ. Տեւրակ) — Հեղինակ՝ Մ. Ե. Բարսեղարեանց: Վաղարշապատ, Տպ. Մայր Աթոռայ Ս. Էջմիածնի, 1961, էջ 100:

Թողածների Ժողովածու — Նուպար Տէր-Միքայէլեան Նարոյ: Անթիլիաս, Տպ. Կարդիկոսեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1970, էջ 172:

Նոր Կապարան Յետեւ Միայ Յիսուսի Գրիսուսի (Յանական քննարկէն Թարգմանած): Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Յ. Մատթէսեան, 1922, էջ 182:

Նոր Մանկագրութեւ (Փոքրիկ Մանուկներուն Առաջին Գրքեր) — Ջալէլ Ջալարեան: Ը. Տպագրութիւն (Բարեփոխած, սրբագրւած եւ ճշգրտւած քաղմութիւ գունաւոր պատկերներով): Վաղարշապատ Երկրաստան Ուսումնական Ինստիտուտէն Գահիրէ, Տպ. Սահակ-Մեքորայ, 1956, էջ 105:

Ալպոմ Ա. Պատմութեան Համարներ — Ա. Պատմութեան: Հալէպ, Տպարան Անի, 1946, էջ 19:

Թորանայ Լուսաւորիւն 1832-1932 Հարիւրամեակ — Վահան Ջարգարեան: Յիւլայական Մատենաշար Թիւ 4: Գրատուն Վահան Ջարգարեան: Գահիրէ, Տպ. Սահակ-Մեքորայ, 1932, էջ 16:

Հայ Թարգմեր — Վահան Ջարգարեան: Յիւլայական Մատենաշար Թիւ 3: Գրատուն Վահան Ջարգարեան: Գահիրէ, Տպ. Սահակ-Մեքորայ, 1932, էջ 16:

Հայ Վեցերիկ (Առաջին Հայ Տպագրութիւն) — Վահան Ջարգարեան: Յիւլայական Մատենաշար Թիւ 6: Գրատուն Վահան Ջարգարեան: Գահիրէ, Տպ. Սահակ-Մեքորայ, 1932, էջ 16:

Հայ Անճեմիկ (Բ.) — Վահան Զարգարեան: Յիշատակարան Մատենաշար թիւ 7: Գրատուն Վահան Զարգարեան: Գահիրէ, Յակոբ-Փափազեան Տպագրատուն, 1932, էջ 16:

Յիշատակարան (1512-1933): Վահան Զարգարեան: Գրատուն Վահան Զարգարեան:

ա) **Հարիւրամեայ Յօրհիմն Մանուկ Յարութիւն Ամիրա Աղեքեանի** (1834 - 1933) Յունիս 15 եւ Նշանուար Ազգային (Բ.): Յիշատակարան Մատենաշար թիւ 10: Գահիրէ, Տպագր. Յակոբ Փափազեան, 1933, էջ 16:

Նայե՛ն Հատար մը եւ, Յիշատակարան Մատենաշար թիւ 8-9:

բ) **Նշանուար Ազգային (Գ.)** — Բ. Հատար: Յիշատակարան Մատենաշար թիւ 15-16: Գահիրէ, Տպագր. Յակոբ Փափազեան, 1933, էջ 20:

գ) **Նշանուար Ազգային (Ե.)** — Բ. Հատար: Յիշատակարան Մատենաշար թիւ 18-19: Գահիրէ, Տպագր. Յակոբ Փափազեան, 1933, էջ 20:

դ) **Հայ Միւնիկներու Կենսագրութիւնները, Լուսանկարները, Ջեռագիրները Պորթիւնները** եւլն. ելլն. — Թրքահայ Լրագրութիւն (Բ.) — Գ. Հատար: Յիշատակարան Մատենաշար թիւ 22-23: Գահիրէ, Տպագր. Յակոբ Փափազեան, 1934, էջ 20:

ե) **Նշանուար Ազգային (Զ.)** — Գ. Հատար: Յիշատակարան Մատենաշար թիւ 24: Գահիրէ, Տպագր. Յակոբ Փափազեան, 1934, էջ 16:

Վանակոմիկ Սէր (Վէպ) — Ժան Մուռ: Թարգմանեց Տ. Ա. Հ. Կ. Պալիս, Տպագր. Ս. Յովակիմեան, 1926, էջ 291:

Դասագիր Հայկական - Սկզբնական Քայնագրութեան — Հայոց եկեղեցական ծխական երկգետեան Ուսումնարաններէ եւ Միջնակարգ Դպրոցներէ Հասար. Աշխատասիրեց Դպիր Արշակ Բրտեանց: Վաղարշապատ, Տպ. Ս. Կաթողիկէ էյմիանի, 1890, էջ 134: [Քայնեան, 1971:

Սիփան Տարեգիր — 1971: Հայ Աւետ. Գողէն (Նուիրատուն): Պէյրութ, Տպ. Գալ-Հայկի Վայնլուքեան (Հատարներ Բէյթեր) — Սաէրէ Թարգիլի: Թարգմանեց պարսկերէնից Ռիմա Գառնէ (Նուր.): Թեհրան, Տպ. Նայիրի, 1971, էջ 165:

Մանուկ ու Մարդ (Քերթուածներ) — Երսւնդ Պարսումեան (Նուիրատուն): Պէյրութ, Տպ. Սեւան, 1971, էջ 115:

Վարժարիւն Անճեմիկ — Ուսանողներէ կելտուն: Վերաշինութեան Մատենաշար թիւ 4: Հրատ. Ամերիկեան Պարտ Ընկերութեան: Կ. Պալիս, Տպագր. Յ. Մատթէոսեան, 1921, էջ 23:

Կեանք եւ Կեանքի Նպատակ — Շէրուտ Լիւի: Թարգմանուած Երիտասարդաց Գրիտունէական Ընկերակցութեան Նիւ Եորքի Միջազգային Յանձնաժողովին կողմէ Լրատարակուած անդրիական բնագրէն: Կ. Պալիս, Տպագր. Յ. Մատթէոսեան, 1920, էջ 32:

Աշխարհագրութիւն Ուսումնական կամ Ցիւցեցեցութիւն — Ի Պէտս Ազգային Դպրոցաց, Ա. Մ. Գարապաշեան: Երբորդ Տպագրութիւն — Յաւելեալ եւ Ուղեգիւղ: Կ. Պալիս, Տպագր. Միհրան Յ. Փափազեան, 1891, էջ 89:

Միջնագրահան Հայաստանի Բառարանագրական Յաշարհաններ (16-17րդ ԴԴ.) — Զ. Մ. Ամայեան: Նուէր Մատենադարանէն: Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ Գրիտունութիւններ Սկզբնական Հրատարակչութիւն, 1971, էջ 312:

Յօրհիմնական Հանգիստութիւն՝ Նուիրատուն Վաստակաւոր Ուսուցիչ, Գրագէտ, Լեզուակ, Հրատարակչի Կարօ Մեհեանի (Կարօ Դադարեան): Հովա. Նաւարութեամբ Նայիրի: Օրաթերթի: Սեպտ. 27, 1970, Նիւ Եորքի Սթաթ-Լըր Հիթթը Պանդոկի մէջ: Նուէր Բարթոլ Միւնստեանէ:

Աւարական մը Յուշերէն — Սոսեց Տպան (Կարօ Մեհեան): Նուէր Բարթոլ Միւնստեանէ: Պէյրութ, Տպ. Համազգային, 1969, էջ 167:

Ազգերու Հարցը եւ Միութեան Մէջ — Հրատ. Զ. Յ. Գալուկեան: Արիմո. Երոպայի Կեդր. Կոմիտէի Նուէր Բարթոլ Միւնստեանէ: Փարիզ, Տպագր. Յաւալ, 193, էջ 29:

Կենսական Հարցեր — Կարօ Մեհեան (Դէտ): Նուէր Ըստ Նախորդին: Պէյրութ, Տպ. Համազգային, 1970, էջ 66:

Հայրենադարձ Մաղոյն — Հրատ. Զ. Յ. Նոր Միւնստեանի Կեդր. Վարչութեան: Նուէր Ըստ Նախորդին: Փարիզ, Տպ. Յաւալ, 1965, էջ 16:

Հարիւրամեայ Կամիտա Վարդապետի ծննդեան առթիւ — Կազմեց եւ Գեղազարդեց Միւնստ Միւնստեան: Նուէր Բարթոլ Միւնստեանէ: 1969:

Դառնակարան — Արման Յարութիւնեան (Նուր.): Թեհրան, Տպ. Նայիրի, էջ 86:

Ընթեր ժողովածու Հոգևոր Պատմություններու — Նարգունի Թ. Սարգիսեան (հաւաքեց): Նուէր Սամուէլ Թ. Փաշկեանէ: Պէյրուս, Տպ. Տօնիկեան, 1971, էջ 366:
 Բարեկամական, Պաշտօնական, Ընտանեկան և Զանազան Հոգևոր Նամակներ — Սամուէլ Փաշկեան (Նուիրատու): Պէյրուս, Տպ. Տօնիկեան, 1970, էջ 396:
 Հայոց Հրաշալի Դարասեւումը և Յռոտղիմուսից Անցնալը — և Ներկայի Ապագայ Հնուստեղծով — Վեր. Յակոբ Կիւրէճեան (Նուիրատու): Երջաւո, Իլլիւնոյ, 1970: Պէյրուս, Տպ. Երրակ, 1970, էջ 223:

Համասեղ (1895-1966): Նուէր Բարթոլ Մինասեանէ: Յիւնամեայ Յորհեան Համասեղի Գրական Գործունէութեան: Նիւ Եորք, 1966, էջ 112:

Հայ Գրողներ Ե - Ժ. Դար — Նորայր Եպս. Պոլսեան: Երուսաղէմ, Տպ. Սրբոց Յակոբեանց, 1971, էջ 611:

Գեորգ Զօհրաբեան (Տաղանդաւոր Տաղարան - Բանաստեղծ, Մանկավարժ, Ազգագրագէտ, Պատմագիր, 1855-1926) — Ուսումնասիրեց և հրատարակեց Արամ Երեմեան: Նուէր Մ. Յ. Հայկունեանէ: Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1971, էջ 58:

Զոյգ Թառերախաղեր — Ա. Այրէ Ինչ որ Պաշտօնցի (5 Արար):

Բ. Ուրբաթ Կը Հասնիմ՝ Թաղումն Պատասեղեց (Երգիծախաղ՝ երկու արար, մէկ պատկեր):

Նկարագրողական Հեղինակին Կողմէ՝ Ալ. Սարուխան (Նուիրատու): Գահրէ, Տպ. Ոսկեառա, 1971, էջ 158:

Յար Էրին Ամիրա Պէյգեան և Իր Ժամանակներ — Լեւո Քիւթիւնեան: Նուէր Աս. Անդրեանեանէ: Գահրէ, Տպ. Ոսկեառա, 1971, էջ 158:

Ո՛վ Եղգմակերպեց Փետուարեան Ապստամբութիւնը և Ինչ Եղաւ Անոր Հետեւումը — Աւետիս Խափունեան: Նուէր ըստ Նախորդին: Գահրէ, Տպ. Ոսկեառա, 1969, էջ 136:

Արեւմտեայաստեղծ Կուրսար և Անոր Պատասխանողներ — Հեղինակ և Նուէր ըստ Նախորդին: Գահրէ, Արեւի թերթ, 1970, էջ 224:

Ս. Վերամեայ Հայ Ժողովուրդը Հուրէն ու Սուրէն — Հեղինակ և Նուէր ըստ Նախորդին: Գահրէ, Արեւի թերթ, 1971, էջ 342:

Յուշամանակ Համարածում Գարայիցին 1907-1908 — Նուէր ըստ Նախորդին: Գահրէ, Տպ. Ոսկեառա, 1969, էջ 244: [1971, էջ 207:

Ծիրակ Սրգաւորն Քիւ 13. Նուէր Երրակ Տաղարանէ: Պէյրուս, Տպ. Երրակ, Տէլլիի Գոթորճի (Մանկութիւնը) — Զարդ Տիքընդ: Թարգմ. Երուսաղէմ Կոպէլեան: Հրատ. և Նուէր Թրքանայ Ուսուցչաց Միութեան: Արեւմտեայեղբայրական Վիդայարք: Իրանպուր, Տպագր. Հերմոն, 1970, էջ 142:

Այլիս Հրաշալիներու Աղիարհին Մէջ — Լիւիս Քերրլ: Թարգմ. Նուէր, Հրատ. և ապ. ըստ վերնոյն: 1970, էջ 136:

Մոնեա Վանեա (Թատերախաղ՝ երեք արարուածով) — Մարիս Մեթերլինկ: Թարգմ. Զապէլ Մ. Շահպաղ: Հրատ., Նուէր և ապ. ըստ վերնոյն: 1970, էջ 112:

Մարդ և Իր Բարձիցներ — Անի Պըզանթ: Թարգմ. Գահրէ Տէյրմէնեան: Նուէր ըստ վերնոյն: Իրանպուր, Պայքար Տաղարան, 1967, էջ 173:

Մամուլ Մինը (Դիւցաղնալիւ) և Համանուալ — Մուրատ Մանուկեան (Նուիրատու): Երուսաղէմ, Տպ. Ս. Յակոբեանց, 1971, էջ 82:

Վարսուն Օր Սեւանի Մէջ — Գեղամ-Դեղակ (Նուիրատու): Զօրիփառ, Գալիֆառ, 1971, էջ 114:

Յուշամանակն Ռոնոսրոյի Հայերուն 1806-1922 (Երկրորդ և Լրացեալ Հրատարակութիւն) — Սարգիս Գ. Փաշկեան: Նուէր Տիկին Գեղունի Տէւեկեանէ: Պէյրուս, Տպ. Տօնիկեան, 1971, էջ 266:

Վարձու Պուղդիկներ (Պատմականներ) — Յ. Նորսեան (Նուիրատու): Պէյրուս, Տպ. Տօնիկեան, 1970, էջ 185:

Հին Ալիս — Աշխարհի Ստեղծարարութիւնից Մինչև Քրիստոս: Կրօնի Գառնդիրք: Հայոց Տարրական Դպրոցների Համար (Հինգերորդ Տաղարութիւն): Կազմեցին՝ Ա. Մ. և Ա. Ա.: Նուէր Ամասունի Արզումանեանէ: Թեքրան, Տպ. Ալիք, 1967, էջ 84:

Նոր Ալիս — Յիսուսի Կեանքը և Գարդները (Երկրորդ Տաղարութիւն): Կրօնի Դասագիրք: Հայոց Տարրական Դպրոցների Համար: Կազմեցին՝ Ա. Մ. և Ա. Ա.: Նուէր ըստ Նախորդին: Թեքրան, Տպ. Ալիք, 1968, էջ 95:

- Poetry Australia* — No. Thirty-Three: April 1970. Editor: Grace Perry. Sydney, South Head Press, 1970, pp. 84. Presented by the Dept. of Supply, Australia.
- Canberra* — A Nation's Capital. Edited by H. L. White. Prepared for the Thirtieth Meeting of the Australian and New Zealand Association for the Advancement of Science. Held at Canberra, 13th-20th January 1954. Presented as above. Sydney, Angus & Robertson Ltd., 1954, pp. 243 + LXIV Plates.
- Melbourne* — Capital of Victoria. Presented as above. Melbourne, printed in Australia by Photogravures Pty. Ltd.
- Queensland* — Land of the Sun. Presented as above. Printed in Brisbane, Queensland, by S. G. Reid, Government Printer, pp. 48.
- Australian Wild Life* — Birds and Animals of Australia in natural colour, by Howard A. Hanstein. Presented as above. Published by Nucolorvue Productions, Mentone, Australia. Melbourne, printed by Renwick Pride Pty. Ltd. pp. 40.
- This is Victoria* — Presented as above. Victoria, The Ruskin Press Pty. Ltd. Published by the Tourist Development Authority of Victoria.
- Woomera* — Ivan Southall. Presented as above. Sydney, Angus & Robertson, 1962, pp. 264.
- Official Year Book of the Commonwealth of Australia* — No. 55, 1969. Presented as above. Prepared under instructions from the Right Honourable the Treasurer by K. M. Archer, Commonwealth Statistician. Canberra, Commonwealth Bureau of Census and Statistics, 1969, pp. 1292.
- H. Saraydarian presents the following books: —
- Inner Blooming* — R. T. Saraydarian. Los Angeles, California, 1964, pp. 19.
 - The Science of Becoming Oneself* — H. Saraydarian. Reseda, California, published by the Aquarian Educational Group, 1969, pp. 319.
 - The Magnet of Life* — A Psychological Key to the Inner Man. Reseda, California. Published as above. 1968, pp. 126. Author: H. Saraydarian.
 - The Science of Meditation* — H. Saraydarian. Reseda, California. Published as above. 1971, pp. 364.
- Golda* — The Life of Israel's Prime Minister. By Peggy Mann (presented by her). New York, McCann & Geoghegan, 1971, pp. 287.
- Bibliographie du Quebec* — 2è trimestre Avril - Juin 1971 (Nos. 479 à 929). Montréal, Bibliothèque Nationale du Quebec, 1971, pp. 59 + A — 33.
- The Principles and Practice of Freedom of Speech* — Edited by Haig A. Bosmajian (presented by him). Houghton Mifflin Company, Boston, 1971, pp. 448.
- Readings in Speech* — Edited and presented as above. New York, Harper & Row, Publishers, Second Edition, 1965, pp. 442.
- The Rhetoric of Nonverbal Communication Readings* — Haig A. Bosmajian (presented by him). Glenview, Ill., Scott, Foresman and Company, 1971, pp. 180.
- Arquivos do Centro Cultural Portugues* — Volume I — Arthur Beylerian. The title is: *La Mission du Duc de Rauzan, Envoyé de Charles X, au Portugal*. Offert par la Fondation Calouste Gulbenkian. Paris, Fundação Calouste Gulbenkian, 1969, pp. 490.
- The Art of the Possible* — Diplomatic Alternatives in the Middle East — Michael Reisman (presented by the author). Princeton, New Jersey, Princeton Univ. Press, 1970, pp. 161.
- Odyssey of an Armenian Doctor* — Herond Nishan Sheranian (presented by the author). 1970, U. S. A., pp. 527.
- The Mormon Story* — Rulon S. Howells. Presented by Fr. T. Sahaguan. A Pictorial Account of Mormonism. Ninth Edition, 1962. Copyright by Rulon S. Howells. Salt Lake City, Utah, Bookcraft, 1962, pp. 179.
- This Nation Was Not Born to Perish* — John Sinanian. A Novel of the First World War. New York, Vantage Press, 1969, pp. 247.
- East Armenian Reader* — Selected and Edited by Paul Essabal (presented by him). Berkeley, California, University of California, 1966, pp. 377.
- The Middle East and the West* — Bernard Lewis. New York, Harper Torchbooks, Harper & Row (publishers), 1964, pp. 164 + 11. Presented by the author.
- The Holy Bible* — Containing the Old and New Testaments; translated out of the Original Tongues, and with the former translations diligently compared and revised. London, British and Foreign Bible Society, pp. 808 + 245.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԻՒՐԻԱԳՐԱԿԱՆ		
Հայ երուսաղէմը	ԽՄԲ.	102
ՇՆՈՐՀԱԽՈՐԱԿԱՆՔ		
Ս. Զատիկի շնորհաւորական գիրն. Ս. Օ. Տ. Տ.		
Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսէն		105
Ս. Զատիկի շնորհաւորական գիրը		
Տիար Աւետ Կամուկեանէն		106
ՆԱՄԱԿՆԵՐ		
Նամակ Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի Բնդ. Քարտուղար Տէք. Պէյէնէն		107
Ս. ԳՐԱԿԱՆ		
Հեթանոսաց Առաքեալը	Ե.	108
ՊՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ		
Տեսական Աստուածաբանութիւն	ՄԱՂԱԲԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ	113
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
Իրանի տեղեւորական Քրիստոսի	ՍԻՓԱՆ ՎՐԴ. ՄԵՍԵԱՆ	122
Անթուրան Մեյի Եւ Հրաշեայ Անտեան	ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ	132
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ		
Աղօթք	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	148
ԴԻՒԱՆ Ս. ՅԱԿՈԲԻ		
Նումականի Գրիգոր Շաքայակէր Պատրիարքի	ՀԲԱՄ. ԱՐԱՑ ԳԱՂԱՏԵԱՆ	149
ՋԵՌԱԳՐԱԿԱՆ		
Իրանական Տըպիկի Մատենադարանին Հայերէն		
Ջեռագիրները	Յ. ԳԻՐԻՏԵԱՆ	161
Մոնթրէալի McGill Համալսարանի Հայերէն		
Ջեռագիրները	ԶԱԼԷՆ Ե. ՎՐԴ. ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ	171
ՊԱՏՄԱԿԱՆ		
Կենսագրութիւն Բարեշիշտատկ Տ. Պօղոս Վրդ.ի Աղբիւնապօլսեցւոյ	Ա. ԵՊՍ. Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆՑ	174
ԳՐԱՆՕՍԱԿԱՆ		
Միջաշէլ Սթան. Դ. Եզրի Հայերէն Թարգմանութեան Բնագրեր Եւ Համարաբառ	ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ	184
ՋԵԿՈՅՆԵՐ		
Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւն		
Համալսարանական Թղթակներ		191
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ		
Եկեղեցական — Բեմական		193
Պաշտօնական		194
Վարդապետական Լաւրիտաչի Տըպիկներ		194
Ուրարի Տըպիկներ		
ՅԱՆԵԼՈՒԱՆ		
Յանկ Վիտնի Խմբագրութեան Եւ Գ. Կիւլպէնկեան Մատենադարանին Նուիրուած Գիրքերու		195
Բովանդակութիւն		199

C O N T E N T S

EDITORIAL		
The Armenian Jerusalem	<i>Ed.</i>	102
MESSAGES		
Congratulatory letter of His Holiness the Armenian Catholicos		105
Congratulatory letter of Mr. A. Manoogian		106
LETTERS		
Letter from Dr. E. C. Blake, General Secretary of the World Council of Churches		107
THE BIBLE		
The Apostle of the Gentiles	<i>Y.</i>	108
THEOLOGY		
Rudiments of Theology	<i>Archbp. Maghakia Ormanian</i>	113
PHILOLOGY		
The Apocryphal Gospel of Christ's childhood	<i>Rev. Sipan Mekhsian</i>	122
Antoine Meillet and Hrachia Ajarian	<i>Mardiros Minassian</i>	132
POETRY		
Prayer	<i>M. Manougian</i>	148
THE ST. JAMES ARCHIVES		
The correspondence of Patriarch Gregory the Chain-Bearer	<i>Ed. Ara Kalaydjian</i>	149
MANUSCRIPTS		
Armenian manuscripts in the Chester Beatty Collection, Dublin	<i>H. Kurdian</i>	161
Armenian manuscripts in the McGill University, Montreal	<i>Rev. Zaven Arzoumanian</i>	171
HISTORY		
The Biography of Patriarch Boghos of Adrianople	<i>Bp. A. Der Hovhannisiantz</i>	174
REVIEWS		
Michael E. Stone: Concordance and Texts of the Armenian Version of IV Ezra	<i>Mardiros Minassian</i>	184
COMMUNICATIONS		
By the Calouste Gulbenkian Foundation		191
Monthly news from the Armenian Patriarchate		193
SUPPLEMENT		
Books received by the Redaction of "Sion" and the Gulbenkian Library		195
Contents		200

Yearly subscription: 5 U. S. Dollars

All correspondence should be addressed to:

Ara Kalaydjian
The St. James Press
P. O. Box 14001
Jerusalem — Israel